Тетяна Байда

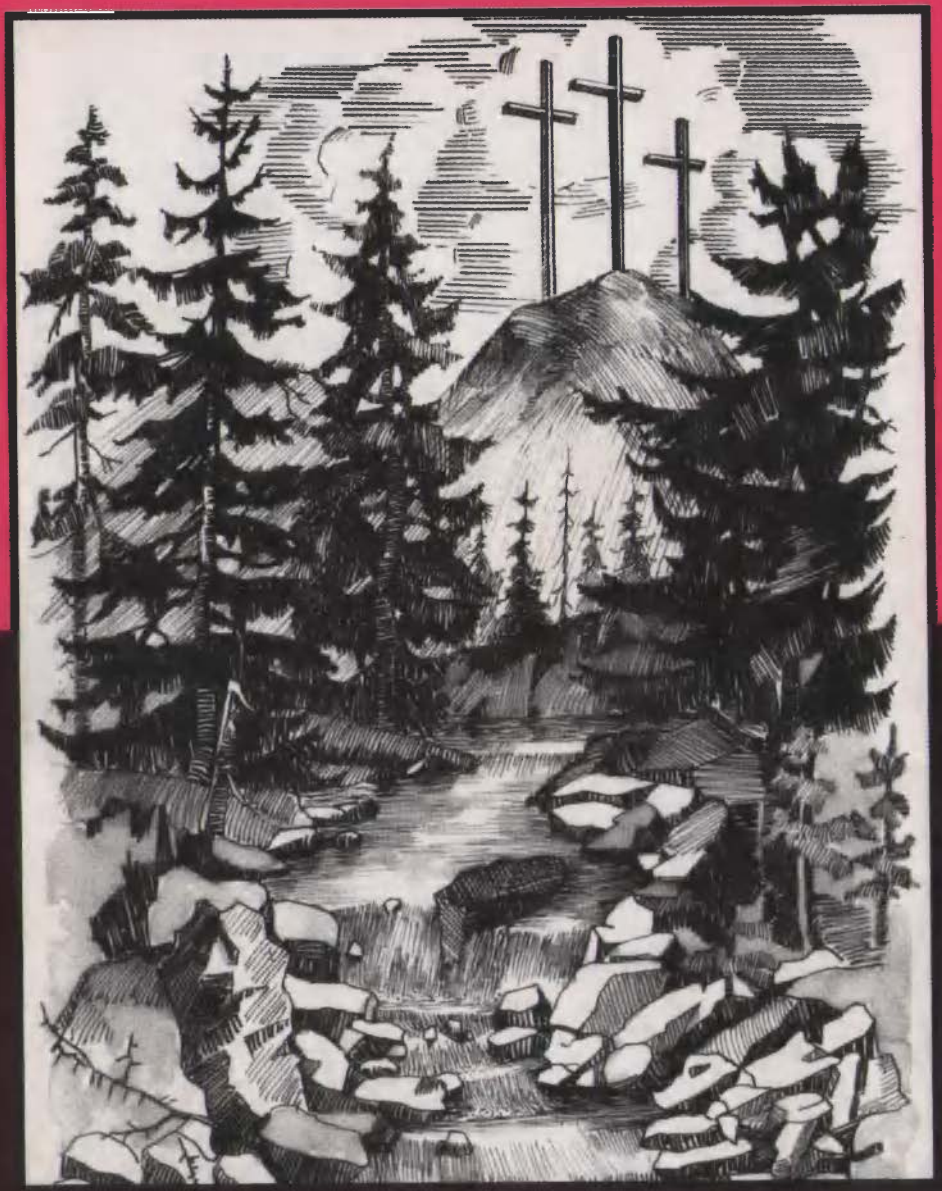

ДОВГО МОВЧАЛИ СМЕРЕКИ

Тетяна Байда

Довго мовчали смереки

художньо-документальна повість

ВАТ "Волинська обласна друкарня"

Луцьк – 2008

ББК 84.4УКР6
Б18

У повісті відображенні події з історії національно-визвольної боротьби українського народу проти польських, німецьких та московських окупантів на території Прикарпаття. Описані події грунтуються на архівних матеріалах, публікаціях у пресі, спогадах очевидців і учасників тих подій. Книга адресована широкому колу читачів.

ISBN 978-966-361-246-1

© Байда Т. М., 2008

Жителям Калущини присвячую

Від автора

У повісті "Довго мовчали смереки" відтворено факти з історії національно-визвольної боротьби українського народу проти польських, німецьких та московських окупантів на теренах Прикарпаття, зокрема Калущини.

Дійові особи, їхні імена, прізвища та псевдоніми – справжні. Події, тут описані, мали місце і грунтуються на архівних матеріалах, публікаціях у пресі, спогадах очевидців і комбатантів Української Повстанської Армії. Про особисте життя головних героїв розповіли родичі, друзі та односельчани.

Мають місце й авторські домисли. Проте нічого особливого вигадувати не довелось, бо трагічні долі персонажів перевершують людську фантазію, їхнє життя – це правда, подібна до легенди.

Тетяна Байда

Розділ І
БІЛЯ ГОРИ ЯВОРИНИ

* * *

Під тихими весняними зорями спали Карпати. Спала гора Яворина, закутавшись в білий серпанок туману. Спала земля. А підземелля не спало. Вісім чоловіків і дві жінки впродовж ночі не стулили повік.

– Помру я, Марійко...Помру... О-о-ой !

Молода чорнява жінка краєм білого халата витерла піт з чола, наповнила шприц прозорою рідиною з ампули.

– Годі вам, подруго "Таню". Всі жінки на світі народжують дітей, то й ви народите. Усе йде як слід. Потерпіть трохи. Ось зараз я зроблю вам застрик*, болі й зменшаться.

Голос її звучав бадьоро, а руки тремтіли.

– Що болі? Сил нема. Хоч би поспати часинку... Змучена я вкрай... О, знову! Йо-о-ой! Ма-а-мо!

– Я співчуваю вам і допомагаю. Але ніхто за вас не народить, мусите самі. Так природа створила. А тепер зберіться з силами, бо вже доба минула, як почалися перейми. Ну ж бо! Народіть спершу, а тоді вже поспите!

При світлі гасової лампи на лікарку дивилися глибокі озера очей з темними круглими берегами. Лице жінки було мертвотно-блідим, вуста зшерхлі, потріскані. Марійка зволожила їх ватяним тампоном, змоченим джерельною водою, зміряла кров'яний тиск, перевірила серцебиття плоду. Воно прослуховувалось у двох місцях. "Будуть двійнята! – подумала з тривогою. – Чи справлюся сама? Ніколи в житті двійнят не приймала. Обіцяли дати в допомогу лікаря "Береста". Але всього не передбачиш, адже роди почалися раніше строку. Це все "Роберт"! Характер – грім і блискавка! Себе не жаліє та й іншим не дає спокою. Посадив вагітну дружину верхи на коня, щоб доставила в Долину секретний пакет. Ледве назад повернулась..."

Повстанська лікарка Марійка, підпільне псевдо "Докторка", серйозної медичної практики не мала. Тепер вона виконувала обов'язки кухарки, бо так склались обставини. Аж подумати страшно! Це ж не жарт розродити дружину самого "Роберта", провідника Крайового Проводу ОУН "Карпати". Та ще і які пологи! Перші. Двійнею. В бункері*. Цей бункер, викопаний поблизу гори Яворини, нагадував фортецю, де все було продумане до найменших дрібниць. Вхід з ущелини, замаскований густими

кущами та деревами, вів у три просторі кімнати з усім необхідним для життя та праці в підпіллі. В першій кімнаті розмістилась охорона, в другій – канцелярія, а в третій перебували члени проводу. З останньої кімнати вів підземний тунель із запасним виходом з протилежного боку гори, про який знали лише двоє: "Роберт" і його заступник "Скала". Бункер і підходи до нього були заміновані.

– Спрага мене замучила... Пити! – просила роділля.

"Докторка" відігнала від себе дрімоту, втому й невеселі думки. Знову змочила їй вологим тампоном язик та вуста. "Щось перейми послабились, – занепокоїлась. – Це погано. Дуже погано!"

– Подруго "Таню", перейдемо до рішучих дій. Затягувати роди не можна. Ви теж лікарка, отож надіюсь, що мене зрозумієте. Розпочнемо приймати хінін.

Роділля не перечила. Уже після першого порошка родова діяльність активізувалась. До них з сусідньої кімнати заглянув молодий чоловік з розумними карими очима і з чорним кучерявим чубом. У сірому костюмі, у вишитій сорочці, з виразом тривоги на мужньому обличчі. Нічого не питав, тільки дивився.

– Це ти, Славку? Вийди! Прошу тебе, вийди! Не дивися на мої муки! Ой, болить, болить!

Він стояв незворушно. Марійка силоміць виштовхала його за поріг і зачинила двері. Чоловік сів до столу, на якому стояла друкарська машинка, завалена паперами, підпер долонями важку голову, задумався. За стіною кидалася від болю його кохана дружина, і її стогін шматував серце. Він дав би відрубати ногу, руку, виколоти око, тільки б вона так не страждала.

"Докторка" знову приклала до живота роділлі стетоскоп: "Ого, серцебиття стало приглушеним і дуже частим! Починається асфіксія, і в мене також серце мало не вискочить з грудей! Господи, допоможи! Діво Маріє, заступнице небесна, порятуй!"

Пригадалося їй, як у "Тані" під час вагітності почали кровоточити ясна, як жменями випадало волосся, як появилися набряки на гомілках, погіршився зір. Ризикуючи власним життям, "Докторка" декілька разів пробиралася в навколишні села, щоб принести вагітній цибулі, часнику, капусти, моркви.

– Принесла вам, подруго, трохи вітамінів. Споживайте овочі сирими. Ось зараз моркви натру з яблуками. Їжте!

А "Левко" якоїсь ночі роздобув великий слоїк меду, дві плесканки бринзи*, глечик домашньої сметани. Вагітна слухалась, їла моркву з медом, пила сметану, жувала капустяні листки. Але

бункер – це бункер. Без сонця, без свіжого повітря, без щебету пташок. Кляті комуняки загнали українських патріотів під землю і полюють, полюють, як хорти на звірину. Обставили з усіх сторін спеціально вишколеними агентами НКВД, сексотами* і стукачами.

"Де у неї сили візьмуться? – думала Марійка. – Вагітність припала на зимово-весняний період, а плодиків двоє. Висмоктали всі соки..."

Дівчинка народилася першою. Маленька, худенька істота, з синюшним, зморщеним личком, з писком замість крику. "Докторка" перев'язала пуповину, відділила дитя від матері і покликала батька:

– Маєте доню! Пеленайте самі. Я не можу відступитися, бо зараз на світ появиться ще одненьке. О! Це йде ніжками! Здається, що хлопчик буде... Ну потисніться! Сильніше! Ще! Ще!

Тягла за ніжки, колола щось у пуповину, плескала по сідничках. Нарешті почулося тихеньке скигління.

– Ади! Повстанця маєте, друже командире! – засміялася з полегшенням і перехрестилась.

– Забирайте сина, бо мушу пантрувати*, аби-сь не було кровотечі. Глядіть, яке черево! Як гора!

Вона заздалегідь усе приготувала і тепер метушилася навколо молодої матері, радіючи, що все так обійшлось. А спантеличений батько стояв над новонародженими немовлятами і невмілими руками намагався запеленати хоч одне з них.

– Іване! – покликав "Скалу". – Ходи на допомогу! Не годен нічого зробити з двома партизанами. Я потримаю за ноги, а ти мотай!

Він сяяв щастям. Глянув на дружину. Біла, як смерть, знесилена, виснажена, в чому тільки й душа тримається? Йому захотілося припасти до цього змарнілого обличчя і цілувати до нестями рідні вуста, говорити найніжніші слова любові. Але тут були присутні його підлеглі, тому він стримався. Вони звикли бачити командира не сентиментальним, а серйозним і діловим.

"Докторка" закінчила роди і накрила породіллю великою сільською периною.

– Трусить пропасниця, сердешну. Крові багато втратила, а в криївці прохолодно. Молока б їй гарячого попити, та де його взяти? – бідкалась Марійка. – Хлопці, ану ворушіться! Запаліть керосинку, заваріть чаю з афинів*!

Підійшла до новонароджених:

– Слабонькі обоє, дуже слабонькі. Особливо хлопчик. Сині,

холодні... Кричати не можуть, лишень пищать, як пташенята.

"Роберт" рішуче зняв піджак і сорочку, притулив немовлят до голих грудей.

– Я зігрію їх! Марійко, накиньте мені на спину кожуха!

Сльози душили його, але він заціпив зуби, щоб не розплакатись. Почуття радості і відчаю боролися в його душі: "Що чекає на цих крихіток у майбутньому? Не можуть же вони зростати в підземеллі ..."

– Іване, котра година?

– Пів на шосту ранку.

– Запам'ятайте! Нині, тринадцятого квітня тисяча дев'ятсот сорок шостого року, народилися на світ наші з "Танею" первістки – син і донька! – сказав урочисто.

* * *

Породілля заплющила втомлені очі. Була в напівдрімотному стані, а може в комі. Виразно побачила себе на широкому батьківському подвір'ї. Зовсім юна, з відром у руках, і не "Таня" вона, а Тося, кохана таткова доня.

– Ади, Бодю, яке файне дівча тягне воду з кирниці! – почула веселий хлопчачий голос.

Глипнула: четверо юнаків заходять у хвіртку. Хто сказав ці слова і не второпаєш, бо всі нараз сміються і вітаються.

– Слава Йсусу! Дай ся напити студеної води, Марічко!– сказав той, що з очима-блискавицями, і хвацько підступив ближче.

– Відки знаєш, що я Марічка?– запитала відважно, закидаючи на плечі русяву косу.

– Серце підказало. А тебе й справді Марічкою звати?

– Ні, не вгадав. А тебе ж як?

– Ярослав... Для тебе Славчиком можу бути.

– Підожди, Славку, зараз горня з хати винесу.

– Та я так, з відра!

– Ні, так не по-людськи.

Вона таки винесла горня, а він, зачерпнувши води з відра, заставив її надпити пару ковтків.

– Пий перша! Хочу знати, про що думаєш!

Вони стояли посеред двору, пили по черзі воду і сміялись, ніби знали одне одного від сповиточку.

– Тосю? Що там за гармидер такий?

З хати вийшла молода поважна пані, вбрана по-міському, з модною зачіскою, з білим, виплеканим лицем.

– Позирніть, мамо, скільки в нас чужих хлопців на подвір'ю! Відро води випили і ще їм мало!

– А й справді, що чужі, бо таких крикунів у Войнилові я не виділа-м. Відки будете?

– Хто з Бережниці, а хто зі Старого Угринова. Після літніх вакацій їдемо на навчання в Рогатинську гімназію, – вступив у розмову все той же кучерявий і кароокий. – Та біля вашої хати пригода нам сі трафила: колесо від воза відпало. Фірман щось там лагодить, а ми вирішили напитися з вашої кирнички.

– Ага ! Ну то зайдіть у хату, бо надворі горячо. В цему році серпень дуже спекотний. Я можу вас квасним молоком пригостити.

Два рази запрошувати хлопців не довелось. Вони пили кисляк, розглядали фотографії на стінах кімнати, жартували. Коли фіра була полагоджена і вони виходили з хати, щоб їхати, Славко зненацька сказав:

– Коли ваша донька підросте, прошу пані, то стане моєю дружиною. Ось увидите.

– Замалий ще про одруження думати! Моїй Антоніні лишень п'ятнадцять буде...

– А мені вісімнадцять. В самий раз!

– Бахури ще обоє... Звідкіля ти будеш, любий зятю?

– З Бережниці. Миколи Мельника син.

– Не знаю такого.

– Як не знаєте? Мої тато церковним дяком у селі.

– Ага! У селах Бережниця та Старий Угринів їдна парафія, а парохом* у вас Андрій Бандера. Правду кажу?

– Правду!

* * *

В сім'ї дяка Миколи Мельника було шестеро дітей: два сини і чотири доньки. Бог наділив їх усіх чуйними серцями і відданою любов'ю до рідної землі. Батьки передали дітям у спадок багато чеснот, закріпивши їх дбайливим вихованням.

Найстарша дочка Оксана була головною помічницею матері, турботливою нянькою молодших братів і сестер. Ольга, Марія і Володимира росли гарними, працьовитими дівчатами, добре вчились у школі. Оля мріяла стати вчителькою, Марійка – вступити в торговельну школу, а Влодка мала бажання залишитися при батьках у селі. Євген був на десять років молодший від Ярослава і вважався загальним улюбленцем, бо це був "вишкрібочок", як жартома називала його мати.

Найсерйознішим і найздібнішим з усіх дітей був Ярослав.

Здавалося, що сам Господь Бог поставив мітку на цьому кароокому хлопцеві з буйним кучерявим чубом. Сільську початкову школу закінчив з похвальним листом, був не по роках допитливим і кмітливим.

– Хоч не маю великих статків, але Славка віддам на науку в Рогатинську гімназію, – казав голова сім'ї дружині.

– Чому в Рогатинську? До Станіславова ближче, та й легше туди добиратись.

– Так, до Рогатина трохи задалеко, але туди отець Андрій хоче перевести зі Стрия свого наймолодшого сина Богдана. Наші сини – ровесники і дружать між собою. Крім того, в Рогатині багато танші* мешкання*.

Дяк Микола Мельник із села Бережниця Шляхотська і священик Андрій Бандера з Угринова Старого приятелювали. Мало того, що зустрічались у церкві на богослужіннях, але й на великі релігійні свята сім'ями ходили один до одного в гості. Почалася дружба й між дітьми цих шановних батьків. Ярославу дуже подобався Степан Бандера, учень старших класів Стрийської гімназії. Він поважав цього хлопця за ясний розум і цілеспрямованість у житті. Але Степан був на десять років старший, користувався великим авторитетом у колі ровесників, серйозно захоплювався політикою і не мав часу водитися з малечею. Ярослав Мельник подружився з Богданом Бандерою, і дружба ця тривала продовж двох десятиліть.

Одного серпневого світанку на фіру, запряжену парою добрих коней і вистелену барвистими веретами*, сіли Славко, Бодьо, Дозьо і Юрко. Їх повезли через Войнилів і Бурштин у славне галицьке містечко Рогатин на навчання в тамтешню гімназію.

– Абисьте знали, легіники *, що в Рогатині дуже ладні дівчата, – жартував фірман.– Їдну з них, красуню Настю Лісовську, доньку місцевого священика, взяв за жону турецький султан Сулейман, і вона прибрала до своїх рук Османську імперію. Люди Роксоляною її назвали. Може, чули?

Але хлопці дівчатами тоді ще не цікавились, про Настю-Роксоляну не чули, далі Калуша не їздили і що чекає їх у майбутньому – не знали. Їх манила романтика вільного гімназійного життя.

– Погляньте, хлопці, он здалеку видніється Дністер. Сюди несуть свої води Лімниця, Свіча, дві Бистриці, дві Липи, Стрий і багато інших річок. Кажуть, що наш Дністер – найчистіша ріка Європи,– сказав Микола Мельник, який супроводжував хлопчаків у подорожі.

Вони переїхали через міст, милуючись чудовими краєвидами, які відкрилися їхнім очам, гомоніли, сміялись.

– Знайомтесь, діти, зблизька, пізнавайте рідне Підкарпаття, бо це є наша дідизна, скроплена потом, слезами і кров'ю поколінь, – повчав Ярославів батько.

У гімназії справи вирішилися швидко. Документи прийняли і призначили дні вступних іспитів. Потрібно було винайняти житло, пообідати, відпочити.

– Можу взяти на мешкання лише двох,– сказала господиня, коли вони постукали в двері будинку, що в десяти хвилинах ходи від гімназії.

Вона пильно оглянула Славка й Богдана.

– Беру цего й цего. Та глядіть мені, поводьтеся чемно, бо батярства* в своїм домі я не потерплю.

Кімнатка була маленька, з одним віконечком, що виходило в сад, зате чистенька й затишна. Плата також влаштовувала старого Мельника, так що хлопцям тепер належало спати на одній канапі, вчити уроки за одним столом і харчуватися, як то кажуть, з однієї миски. Вони добре склали вступні іспити і стали гімназійними товаришами-побратимами.

* * *

Всі у Войнилові знали, що Іван Юрочко загинув у Січових стрільцях. До Настуні заходив його бойовий побратим. Розповідав, ніби розривна куля пройшла йому через око і роздробила череп. Поховати не встиг, бо відступали.

– Може живий?

– Та де! Був би живим – дався б чути. Бідна Настунька зосталась молодою вдовою з двома діточками. Забрали австріяки чоловіка на війну – і з кінцями. Чекала, чекала... Навіть похоронки не було, – співчували сусіди.

– Жаль дітей, що лишились батька. А відносно Анастасії... Вийде вона заміж вдруге, от увидите! Файна молодичка, то й женихи сі знайдут.

Все ж минуло майже п'ять років, заки її посватали. Якогось вечора перестрів її біля школи Юліан Король і запитав:

– Як тобі ведеться, Настуню?

– Звісно, що зле, пане поштмейстре. Дітям батько потрібен... Здібні обоє... Хтіла би-м дати добру освіту, але де мені, вдовиці.

– Віддавайся за мене.

– Жартуєте, прошу пана.

– Ні, не жартую. Знаю тебе з колиски. На моїх очах виросла, красною панною стала. Я ще тоді тебе любив. Але поки їздив освіту здобувати, ти віддалася за Юрочка. Заздрив я йому... Через тебе, Настунько, до сего часу кавалірую.

– Ей! Та ви могли би дівку взяти. Пощо вам удова з дітьми?

– Що вдію, коли ти мені припала до душі? Призирався я до тебе... Добра господиня... Порядна... Побожна... Я син священика, і людські чесноти мають для мене велике значіння.

Молодиця засоромилась, не знала, куди заховати порепані від важкої праці руки. Опустила очі. Мовчала.

– Добре. Я тебе не силую і не підганяю. Подумай.

Вона порадилася з ріднею. Всі в один голос розхвалювали Короля, бо він і справді цього заслуговував. Хто з чоловіків найповажніший і найосвіченіший у селі? Священик, директор школи і начальник пошти! Правда, пан поштмейстер старший за неї, зате при добрій посаді й при грошах. Будь-яка дівчина за велику честь би мала, аби її такий посватав.

– Не роздумуй, Насте! Бог тобі щастє посилає, а твоїм дітям – доброго батька. Йди за него!

Вона й сама знала, що кращого чоловіка їй не знайти. Вискочила перший раз заміж, заледве сімнадцять минуло, народила дочку й сина. Гірко набідилася, коли Івана забрали на війну. Стара хата почала валитись. А пан Юліан вже й будівельний матеріал почав купувати. Каже, що почнуть новий дім зводити на її обійстю, як тільки Настя дасть згоду.

Вони побралися восени двадцять першого року, а через десять місяців народилася в них донька, яку назвали Антоніною. Ніжне дівчатко з білими кучериками і розумними блакитними очима. Юліан з Анастасією дуже любили свою одиначку, виховували в розкошах, плекали надію дати їй вищу освіту, придбати посаг, щасливо видати заміж. Дівчинка вирізнялася з-поміж ровесниць і зовнішністю, і успіхами в школі, і лагідною вдачею.

– Як виросту, то лікаркою буду!– твердила Тося з дитинства.

Пішла до першого класу в шестирічному віці. Мати пошила їй білу торбину та пов'язку з червоними хрестами, і її прийняли в шкільну санітарну дружину. Мала список найбідніших мешканців села, немічних людей, сиріт і калік. Ходила від хати до хати, пропонуючи допомогу. Розумілася на ліках, купувала їх в аптеці за батьків кошт. Бувало, що набирала з домашніх запасів борошна, цукру, сала, яєць і роздавала нужденним.

– Маєте добру доньку, пані поштмейстрова,– хвалили односельчани. – Най пан-Біг дає їй щастє і здоровлє!

* * *

В тисяча дев'ятсот тридцять сьомому році гімназист Ярослав Мельник вступив у юнацьку сітку ОУН і з головою пірнув у політичну роботу. Енергійному, запальному хлопцеві доручили організаційну референтуру. Він налагодив зв'язки з Львівським "Пластом", зі Спілкою Української Націоналістичної Молоді Галича і Станіславова, проводив ідеологічні та спортивні вишколи молоді. Його працю помітила старша генерація оунівців.

– На осінньому зборі дамо рекомендацію, аби ти очолив юнацьку сітку ОУН. Не бійся, ми допоможемо. Ти є добрий оратор, маєш глибокі знання з історії України, досконало вивчив документи та постанови організації. Про тебе, друже, знають за кордоном в Головному Проводі. Працюй!

Не так сталося, як гадалося. Незабаром про гімназиста-націоналіста дізналася польська жандармерія. За ним почали стежити. Ярослав ні про що не здогадувався. Під час зимових вакацій провів молодіжні зібрання в селах Старий Угринів, Бережниці, Новиці та Підгірках. Розповідав про засилля польського уряду на теренах Галичини, переконував ровесників поповнювати лави українських патріотів, не скиглити й не зітхати, а діяти.

– Ніколи поляки добровільно не поступляться, потрібно свої права виборювати силою. Іван Франко в поемі "Мойсей" звертається до українського народу:

О ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились!
Віра в силу духа
І в день воскресний твойого повстання!

Час всенародного повстання ще прийде, а наразі масово відсвяткуймо Шевченківські дні. Дев'ятого – десятого березня під маскуванням вистави "Назар Стодоля" проведемо читання заборонених цензурою творів поета: "Гайдамаки", "Розрита могила", "І мертвим, і живим, і ненародженим..." Через рік відзначимо десяту річницю створення ОУН. Тільки вважайте, друзі мої, бо розпочалися арешти. Багато хлопців потрапили за свої переконання до Берези Картузької...*

Він застерігав інших, а сам не вберігся. Після Різдвяних свят хлопця забрали в постерунок* і показали деякі папери, написані

його рукою. Питали про зв'язки з оунівцями, про отця Андрія Бандеру та його синів. На допитах поводилися грубо, штовхали, залякували:

– Польська влада вас вчить, пся крев! А драбам вільної України захцялось, гайдамацка мащь! Листівки пишеш, холера ясна! Тераз бендзєш хвости бикам кренціць, галганє єден!

Допит тривав безперервно дві доби. Славко тримався сміливо і впевнено, ні до чого не зізнався, навіть до власного почерку. Зрозумів, що інформації про його майбутнє обрання головою Проводу юнацтва жандармерія не має. Нарешті до розмови закликали батька.

– Вашому синові, пане Мельник, вісімнайцять літ. Поки що судити його не будемо, але поставимо до відома дирекцію гімназії, бо таким зухам* там не місце. А вам, проше пана, радимо дати синові по дупі трийцять буків, аби шкура облізла і відпала охота бунтувати.

Дані про сина та батька занесли до "книги мельдунку" і відпустили. Через тиждень Ярослава Мельника виключили з гімназії за недостойну поведінку і неповагу до існуючої влади.

– Славку, Славку, і пощо тобі цего? Пішло сім літ науки псові під хвіст,– не втерпів батько.– В своїх надіях я уже видів тебе, сину, студентом Львівського університету.

Хлопцеві також було дуже прикро, бо вчився він добре і будував плани на майбутнє. Та нічого не вдієш. Довелося посеред навчального року повернутися в село. Почав самотужки готуватись до вступу в університет, допомагав батькам у господарстві і не лишав роботи з молоддю. За цей рік він подорослішав і фізично, і духовно, став обачнішим і розсудливішим.

* * *

Антоніна Король закінчила гімназію з похвальним листом і була зарахована у вчительську семінарію.

– Але я хочу студіювати медицину! – вкотре нагадала батькам про свою заповітну мрію.

– На лікарку треба вчитись у Львові чи за кордоном. Далеко... Не хочемо з матір'ю тебе відпускати від себе. Он наша Марійка вчителює в Пасічній, заміж вийшла,– розраджував батько.

– Але ж, татусю!

– Тихо будь! Я тобі, доньцю, на день уродин дорогий подарунок купив.

– Який?

– А ти відгадай!

– Кажіть уже, не дрочіться!

– Ровер* тобі купив за сто вісімдесят злотих старий вар'ят, – втрутилася в розмову мати.– За такі гроші можна три корови купити.

– Ей! Хтів доню втішити, от і купив. Най знає, як її татко любить! Вона в мене того варта. Я – Король, а моя донька має королівною бути!

– Не гарячкуй, Юльку. Михайлові треба чоботи купити,– вела своє Анастасія.

– Будуть йому чоботи! А тобі, проше пані, весною куплю модний плащ і капелюшок, аби не втручалась у розмову. Хіба я жалію грошей? Що зароблю, то все на вас витрачаю. А ти, доньцю, навчайся в Станіславові, будеш щонеділі додому приїздити. Дасть пан-Біг тобі добрий чоловік трафиться, то й пошлюбимо.

А чоловік уже трапився. Ще юна гімназистка не встигла переступити порога вчительської школи, як її примітив викладач латини та німецької мови. Походив Осип Думка з відомої династії педагогів, з професорської родини. Чим не "добрий чоловік"? Якби пан Юліан знав тоді про таке поважне залицяння, то, певно, віддав би доньку за нього ще перед війною, і склалася б доля цієї гарної, обдарованої дівчини зовсім по-іншому. Але люди кажуть, що своєї долі конем не об'їдеш.

Якогось осіннього вечора пан Осип зустрів Антоніну в центрі міста поблизу пошти. Стояв і дивився, як вона перебігла вулицю, озирнулась, зайшла в крамницю.

"Направду слічна* панєнка! Орест Дичківський розповідав, що вона єдина донька поштмейстра, а її дід – священик. Казав, що дістала добре виховання: мудра, чемна й привітна. Почекаю на ню... Маю бажання зазнайомитись ближче," – вирішив Думка.

Чекати довелось недовго.

– Доброго вечора, пане професоре!

– А! Моє шанування! Куди поспішаєте?

– Сама не відаю. Зазирнула до крамниці...

– Нині вечір погідний. Чи не погодилась би шановна панна погуляти в парку? Так би мовити – моціон перед сном...

Вона почервоніла, мов рак в окропі, не знала, куди подіти очі від несподіванки. Але "пан професор" ішов поруч, говорив про навчання, жартував. Поволі вона оговталась, вступила з ним у розмову.

– Я скінчив українську гімназію в Луцьку. Був у нас директором

пан Борис Білецький, дуже знана особа. А професор Петриківський мав мене за улюбленого учня. Ми довго листувалися. Та що про це розповідати? Ви бували на Волині?

– Ні, не довелось.

– Обов'язково поїдьте. Хоч мій батько каже, що в тому Луцьку все не по-людськи, але я полюбив той пречудовий край. Дрімучі ліси, чисті озера... Замок Любарта в старому місті, річка Стир... У час літніх вакацій двічі ходили на човнах аж до Києва. Спочатку по Стиру, потім вниз по Прип'яті, а далі – по Дніпру. Мозолі від весел на долонях були такі завеликі, як курячі яйці. Зате краса, що й не оповісти, самому треба видіти!

Очерет мені був за колиску,
В болотах я родився і зріс,
Я люблю свою хату поліську,
Я люблю свій зажурений ліс! –

заспівав пан Осип. дещо фальшуючи.

"Що йому потрібно від мене?– розмірковувала Тося, скоса поглядаючи на орлиний профіль професора.– Невже залицяється? Агій! Він, певно, на п'ятнадцять літ старший... Ото дівчата посміються, як розповім, що ходила з ним на шпацір*. А втім нікому нічого не скажу, навіть татусеві й мамусі."

Вони випили по філіжанці кави, попрощались, і Тося поспішила на квартиру, бо її господиня після одинадцятої вечора замикала двері на ключ.

"Пощо мені того професора?– думала дівчина, лежачи в ліжку – Назвав мене своїм замилованням, фліртував... Дуже потрібно! Якби того хлопця зустріла, який колись біля нашої кирниці воду пив! Я б не роздумувала ані хвильки!"

Вона не забула того спекотного серпневого дня тисяча дев'ятсот тридцять сьомого року, коли поблизу їхнього дому відпало колесо від чийогось воза, і чотири гімназисти пили на подвір'ї воду, жартували. Чим більше вона підростала, тим більше пригадувала собі очі-блискавиці, кучерявий чуб і білосніжну усмішку одного з них – Славчика з Бережниці.

"Чом більше ніколи він не заїхав до нас? Невже забув? Казав, що одружиться зі мною, коли підросту... А! Всі хлопці фраєри* і брехуни!"– зробила під кінець висновок дівчина.

Вона в цьому переконалась, коли одного дня зустріла свою солодку мрію в Станіславові біля костела. Від несподіванки притислась до стіни, завмерла, не знаходячи сил відвести погляду від його обличчя. А він не помітив її, кудись поспішав. Його, як

завжди енергійного і життєрадісного, оточував гурт юнаків, які метушились, розмахували руками, галасували.

"Став ще файнішим, як був,– зауважила дівчина.– Та що з того? Летить, наче вітер, нікого не видить. Озирнися, Славку, молю тебе! Я стою тут і не смію привернути твої уваги. Ночами марю тобою, коханий!"

Він не озирнувся.

"Тепер до нього не підступиш! Але я знаю, що це кохання... Перше і останнє. Я буду чекати. Я конче діжду!"

* * *

Військове вторгнення Німеччини в Польщу переплутало усі людські плани. За взаємною угодою Сталіна й Гітлера Західна Україна і Буковина відійшли до СРСР. "Золотий вересень" тридцять дев'ятого року приніс багато горя на ці вільнолюбиві землі. Незважаючи на масові арешти, Ярослав Мельник не склав руки. Встиг закінчити перший курс філософського факультету у Львівському університеті та тримісячні вчительські курси. Прийшов наказ Головного Проводу зберегти структуру і основні сили патріотичних молодіжних організацій, готуватися до боротьби з новим окупантом. Якось йому в справах довелося побувати у Львові. Коли вийшов з явочної квартири, то на вулиці Міцкевича запримітив гарну дівчину в супроводі трьох молодиків. Його ніби хтось шилом штрикнув у серце; "Десь я уже видів цю білявку... Ладна дівочка, як картинка."

Він наздогнав їх, перегнав і озирнувся. Дівчина миттю стрепенулась, змінилася в обличчі.

"Ага! Знаю! Це та чічка* з Войнилова, донька пана поштмейстра!– здогадався хлопець.– Виросла, відданицею стала..."

Він пішов за ними назирці. Йти довелося недовго. Біля Стрийського парку дівчина розпрощалася з хлопцями і повернула вправо. Славко відразу ж наздогнав її, рішуче взяв під руку.

– Слава Йсу, Антоніно! Ви дозволите? Переконаний, що нам з вами по дорозі!

– Слава навіки,– зашарілась щасливо.

Не пручалась, не вирвала руки, а покірно йшла поруч, через дотик вбираючи тепло його тіла. Вона пішла б з ним куди завгодно, щоб тільки дивитися в любі усміхнені очі, чути його голос.

– Що поробляєте в славному місті Лева, красна панно?

– Вступила на медицину,

– Дуже добре. Вітаю! Я тут студіював філософію, та полишив.

– З якої причини?

Ярослав не мав права довірити цій дівчині таємне завдання організації, тому перевів розмову на жарт:

– Горів бажанням бути ближче до вас, але виджу, що прогадав. Чув, що скінчили вчительську школу, думав, будемо разом працювати.

"Я була несправедлива до него. Він не забув... Він пам'ятав про мене! Цей хлопець – доля моя!"– стукало в грудях серце.

– Нині уздрів, як ви фліртуєте з трьома львівськими фраєрами і розізлився. Поб'ю, бігме, що поб'ю і Льолека, і Болека, і Дзюнека! Най сі не чіпают моєї нареченої, я такого не потерплю! Ви, певно, забули, що я колись вашій мамусі дав обітницю стати її зятем?

– Ні, не забула,– відповіла тихо, хоч хотілося закричати від радості.– Тоті хлопці – то мої однокурсники. Вони цілком безпечні, запевняю вас. А відносно медицини... Властиво, я завжди мріяла стати лікаркою, а татко наполягали на вчителюванні. Я не здалася, "Стукайте – і відчинять вам, шукайте – і знайдете,"– сказано в святому письмі. Я стукала і шукала...

"Диво, а не дівчина,"– захоплено подумав Ярослав.

– Прошу вибачення. Я все про себе та про свої голубі мрії... Розповіжте про ваше життя,– попросила так мило, що годі було опиратись,

– Учителюю в рідному селі. Часто буваю тут у справах, то ж надіюсь на зустрічі з вами.

– Шкода, що залишили навчання...

Він перемовчав, бо не міг сказати, що його призначили заступником повітового провідника в Калуші, а це вимагало постійно бути на місці. Завідувач райВНО Тарас Банах дав розпорядження зачислити Ярослава Мельника викладачем української мови та історії в середню Бережницьку школу.

Вони блукали по вечірньому Львову години дві і ніяк не могли наговоритись. Тося забула, що має іти в анатомку препарувати труп. Ій було байдуже, що завтра доцент Леонтович поставить двійку за практичні заняття. Славко провів її до Старого ринку, де вона мешкала, і призначив на післязавтра побачення.

"Поведу її на зібрання. Цій дівчині можна довіряти, – вирішив у думках. – Вона мене зачарувала."

* * *

Вони почали зустрічатись, Антоніна ходила скрізь, де тільки бував Ярослав. Настав день, коли вона вступила в лави ОУН.

– Я – дух одвічної стихії, що зберіг Тебе від татарської потопи і поставив на грані двох світів, щоб творити нове життя,– чітко вимовляла дівчина слова присяги.– Здобудеш Українську державу, або згинеш у боротьбі за неї... Не дозволиш нікому сплямити ні слави, ні честі Твоєї нації... Будь гордий з того, що Ти є спадкоємцем боротьби за славу Володимирового Тризуба... Ні просьби, ні грозьби, ні тортури, ані смерть не приневолять Тебе виявити тайни...

Антоніна стала на коліна, поцілувала краєчок синьо-жовтого прапора. Їй видали посвідку, де чорним по білому було написано, що віднині вона є членом Організації Українських Націоналістів.

– Сердечно вітаю! Тепер ти моя подруга по боротьбі,– Ярослав потис дівчині руку.– Тернистий шлях ми обрали з тобою, Тосю. Москва– одвічний ворог наш. А більшовики... Заморили голодом мільйони українських селян, розстріляли патріотичну інтелігенцію, знищили безліч своїх генералів і політиків. Торік у Роттердамі більшовицький агент вбив засновника ОУН Євгена Коновальця. А що говорить п'ята заповідь присяги?

– Пімсти смерть Великих Лицарів,– відповіла дівчина.

– І ми пімстимо, будь певна! А хто автор Декалогу, знаєш?– запитав згодом.

– Знаю. Степан Ленкавський, наш земляк. Родом він із села Загвіздя. Скінчив Станіславівську гімназію, а потім студіював філософію в Краківському університеті. Поляки засудили його на чотири роки ув'язнення за участь в Першому Конгресі Українських Націоналістів.

– Молодець, Антоніно! Видно, що працюєш над собою.

Він обійняв її за стан і прошепотів на вухо:

– Ходімо звідси! Тут люди, а я хочу бути з тобою наодинці.

Вони вийшли з напівпідвального приміщення на околиці Львова, де відбувалося зібрання, і попрямували до старої водокачки в кінці залізничного тупика. Стали за виступом стіни, ховаючись від пронизливого лютневого вітру.

– Моє кохання ясноoке, йди до мене!

Він розстібнув плащ, пригорнув дівчину до грудей і поцілував. Потім ще і ще... Таке було з нею вперше. Вона запам'ятала його сміливі руки й гарячі вуста. Все інше перестало існувати. Довго стояли вони, не помічаючи часу, і віддавалися пристрасті двох люблячих сердець.

* * *

Прийшла весна, і прийшла біда.

– Ярославе, маємо відомості, що за тобою стежить енкаведе. В архівах польської жандармерії знайшли списки націоналістів, які побували у них на допитах,– попередили друзі в кінці навчального року. – Радимо негайно перейти на нелегальне становище. Згодом будемо шукати можливостей переправити тебе за кордон.

Попередження запізнилось. Цього ж таки дня, повертаючись зі школи додому, щоб зібрати необхідні речі і перебратися в конспіративну квартиру, він побачив, що на батьківському подвір'ї метушаться чужі люди в цивільному.

"Це за мною!"– сяйнула здогадка. Присів у кущах бузку, очікуючи моменту, щоб непомітно перебігти через вулицю і чкурнути в поле. Тільки-но вийшов зі своєї схованки, як за спиною викрикнули:

– Стой! Стрелять буду!

Він зупинився. До нього прямував присадкуватий, мордастий енкаведешник з револьвером у руці.

– Руки вверх!

Славко зробив вигляд, що підносить руки, а сам різко пригнувся і головою вдарив переслідувача в живіт.

Той упав на дорогу, випустив з рук зброю, але пострілу чомусь не було. Це врятувало хлопця. Він підібрав на ходу револьвера і чимдуж побіг у жито. Перевірив барабан – в ньому було чотири набої.

"Живим у руки не дамся !"– подумав рішуче і затаївся серед квітуючих полів. Вночі добрався до Калуша. Зустрівся з друзями. В одній кімнаті з ним поселилися Теодозій Загаєвич і Богдан Бандера.

Незабаром Ярославові дали псевдо "Корнилів" і призначили організаційним референтом Калуської округи. Частенько доводилось йому таємно бувати в селах Завій, Мислів, Грабівка, Петранка, Болохів, Завадка, Довпотів. У селі Верхня на явочній квартирі він вперше зустрів молоду вчительку Юлію Ганущак, яка згодом очолила Крайовий Провід Червоного Хреста. Вродлива, врудована, енергійна, фанатично віддана справі ОУН, вона згодом закохалася в Ярослава, але його серце належало "чічці з Войнилова".

"Мов би чар-зіллям напоїла мене біля тої залізничної водокачки,–часто думав Ярослав.– Мав би я крила, то полетів би до своєї любоньки хоч на часинку."

Якоїсь ночі в Калуші на конспіративній квартирі Ярослав з Юлею розбирали заборонену літературу.

– Вранці маю бути на роботі. Хочете чи ні, а мусите провести мене на світанку в село, друже "Корнилів",– сказала вчителька, розрізаючи мотузки на пакунках.

– Дуже гарні книжки прийшли цього разу. Є і Міхновський, і Донцов. А тут про Четвертий Універсал... О, Крути! Щоразу плачу, коли читаю про трагічний бій студентського куреня з червоними головорізами генерала Муравйова. Вважаю, що з вини керівників Центральної Ради загинули юні патріоти. А ви як мислите, друже?

– Так, як і ви. Але молодим належить світ. Ці хлопчаки золотом вписали свої імена в історію України. Я заздрю їм, якщо хочете...

– В семій класі нашої школи є така собі Євця. Їй всього чотирнадцять літ, а ручуся, що померла б вона хоч нині за волю рідного народу. Відважне дівчисько, їй би гайдамакою родитись.

– Яка вчителька, такі й учні.

– Ваша правда. А звідки ці книжки?

–З Мюнхена.

– Дивуюся, як вдається перехитрити пильне око московських прикордонників...

– Маємо декілька "вікон" і десяток надійних людей. Є одна дівчина, витривала й безвідмовна, що плаває і пірнає у річці, як качка. Буває, що по два рази на тиждень переходить кордон.

– А видите, які українські дівчата! Йдуть лісами, болотами, перепливають ріки, несуть на плечах пакунки з книжками і зброєю.

– Та певне, що ми без вас ніц не варті.

– А ми без вас!

Вони перезирнулися між собою, засміялись і знову нахилили голови над книжками.

– Що там маємо з художньої літератури?

– Вірші Олеся Бабія і трилогію Богдана Лепкого "Мазепа".

– Це вже давно мною прочитане. Слова Бабія про Базар завчила-м напам'ять. Як там є? Ага!

Як олень той, що загнаний в болото,
Зацькований собаками в лісах,
Бороняться ватага тут піхоти,
Кіннота мчить за ними по слідах...

Найбільше мене хвилюють рядки, коли московські посіпаки кажуть до наших хлопців:

"Та якби хтось із вас зложив присягу,
Що вірним буде відтепер Москві,
Що вирікся свойого нині стягу,
Той вільним буде, буде він живий".

В холодній тиші серед снігу й мряки,
Над свіжим гробом, що на них чекав,
Мовчало триста п'ятдесят вояків.
Ніхто не зрадив, ласки не благав.

Часто міркую, чому число триста таке фатальне для українців? Триста літ неволі. Триста козаків-богунівців на острові Гайок під Берестечком. Триста юнаків під Кругами. Триста стрільців при Базарі... А ми сидимо, склавши руки. Недаром Олесь Бабій закінчує вірш словами:

Пливуть літа. Од роду і до роду
Розноситъ славу наш новий кобзар,
І оживає у серцях народу
Непомщений, скривавлений Базар!

"Начитана дівчина! – захоплено подумав Ярослав. – З такою амазонкою можна йти в розвідку!"

– Так, українська земля народила й виховала тисячі героїв, але й зрадників було багато,– сказав згодом.– Під Берестечком на бік ляхів перейшов чигиринський полковник Михайло Криса і священик-уніат Яків Суша. А такі виродки, як Кочубей, Галаган, Ніс? Якби не вони, то й не були б ми триста літ у неволі.

– Татари, турки, австріяки, поляки... А найгірші тоті москалиска! В Петербурзі є пам'ятник цареві Петру, а на ньому напис: "Первому – Вторая". Тарас Шевченко з цього приводу написав:

Це той "первий", що розпинав нашу Україну,
А "вторая" доконала вдову-сиротину!

Простий люд навіть пісню склав: "Катерино, вража дочко, що ти учинила? Степ широкий, край веселий та й занапастила!" Але що з того?

Вони помовчали. Ніч підходила до кінця. Втома брала своє.

Чуєш, брате мій,
Товаришу мій,
Відлітають сірим шнурком
Журавлі у вирій, –

впівголоса заспівав Ярослав. Приспів вони уже співали дуетом;

Кличуть: кру, кру, кру,
В чужині умру,
Заки море перелечу,
Крилонька зітру,
Крилонька зітру.

В Юлі – чудовий альт, в Ярослава – соковитий тенор. Мелодія

звучала так злагоджено й душевно, що хоч відразу на велику сцену. Вони доспівали до кінця.

– Йой, як я люблю сю пісню! То – шедевр! А ще тішуся з того, що ми з вами добре зіспівались, мов би в один хор ходили пару літ. Гадаю, що з нас би вийшла прегарна пара!– щебетала дівчина, весело сміючись.

– Ми з вами? А Василь Чикалюк?

– Відки про него знаєте? Так, у нас було велике і романтичне кохання. Я – вчителька, він – директор школи... Та зараз не відаю, що з нами сі стало. Як то кажуть: "ні любити, ні лишити..." Але пора! Прошу відпровадити мене у Верхню, бо посеред ночі одній дівчині не випадає.

Вони пішли полями навпростець. Мерзла земля стугоніла під чобітьми, а лютневий вітер нашіптував Славкові про Антоніну.

"Рік минув від нашого першого поцілунку, а від останньої зустрічі – півроку. Добраніч, моє кохання! Най тобі легко йде наука у Львові! Я мрію уздріти тебе в сні... А спати коли?"

– Чого замислились, друже?

Славко здригнувся.

– Таке... Різне...

Дівчина взяла його під руку, припала до плеча.

– Зігрійте руки, бо змерзли.

– Візьміть мої рукавиці.

– Ні, ви подихом своїм зігрійте!

Хлопець промовчав. Натягнув таки їй на руки свої кожушані рукавиці.

– Маєте наречену?

– Так.

– Як її звати?

– Антоніна.

– Зі Східної України?

– Ні. Тутешня.

– Рідкісне ім'я як для галичанки, чи не так?

– Мені подобається.

– Часто зустрічаєтесь?

– Дуже рідко. Я – нелегал, а вона – далеко.

– Вибачте, друже, Я не мала права...

– Нічого. Уже вибачив.

Вона зняла рукавиці, простягла руку:

– Будемо друзями?

– Будемо!

Він міцно потис вузеньку холодну долоньку і подумав:

"Юля, як полум'я ватри: горить ясно, але близько підступитися небезпечно, бо обпалить. А Тося, як промінчик сонця: ніби і непомітний, та постійно освітлює темряву і зігріває душу."

* * *

Ранньою весною сорок першого року Ярославу Мельнику односельці передали страшну звістку:

– Совіти заарештували вашого батька. Тримали в підвалах Войнилівського костелу, де зробили катівню. Кажуть, що піддавали його тортурам, добивалися, аби видав ваше місцезнаходження. Старий Мельник не видав нікого. Недавно його засудили на десять років і відправили в Станіславівську в'язницю.

Ярослав собі місця не знаходив. Його мучило сумління, гризли сумні думки: "То через мене батька тяжко мордували! Через мене його засудили! Більше ми не зобачимось ніколи. Згноять його москалі на чужині... Простіть, тату! Не забуду, як ви гонорово ходили по селу, коли я вступив до університету. Ой, тату, тату!"

– Піду пішки до Станіславова, хлопці. Переказали добрі люди, що в суботу батька заберуть на етап. Перевдягнуся в залізничника, стану на коліях і ще раз увиджу свого старого,– заявив друзям.

– Не смій, Славку! Ти що? Клепку від голови загубив?– напалися на нього Дозьо й Бодьо – Батькові нічим не допоможеш, а власним життям ризикувати ми тобі не дозволимо!

Він наполягав. Тоді хлопці пригрозили, що зв'яжуть йому руки і ноги. Ніби притих. Ходив по кімнаті, як темна хмара в час грози, скрипів зубами:

– Якби моя воля, друзі, то перестріляв би всіх комуністів на світі! Доки ті вовкулаки кров нашу питимуть? Я вірю, що прийде на них справедлива кара. А за батька пімщусь окремо...

За лихом прийшло горе. Двадцять п'ятого травня того ж таки року вивезли на Сибір його сім'ю.

– Якби ти видів, братику, як нас вивозили,– розповідала сестра Оксана, якій вдалося втекти по дорозі на залізничну станцію, де формувався ешелон.– Після татового арешту наші мама лежали хворі, у них відойнялися ноги. А як прийшли москалі на подвір'я, то де тільки у них сила взялась! Встали, видоїли корову, хтіли нас молоком останній раз напоїти. Підійшов конвойний, друлив* банячок – молоко хлюпнуло мамі в очі, потекло по грудях. Я крикнула і кинулась до них, а той москалисько вдарив мене

прикладом межі плечі, що й досі хребет болить. Марійка, Оля і Влодка заголосили на всю хату, а Геньо вхопив ножа в руки і кинувся тікати. Його скрутили і прив'язали до дишла. Потім винесли маму й кинули на фіру, як поліно. По дорозі я вибрала момент, скочила у фосу* і лягла черевом у калюжу. Там пролежала до вечора, а потім...

Сестра заплакала. Ярослав міряв кроками кімнату, кидався з кута в кут, як звір у клітці.

– А як сім'я отця Андрія?

– Про хлопців ти сам знаєш. Вони десь у підпіллю... А старого Бандеру і його доньок Оксану та Марту-Марію заарештували чекісти. Вони тепер сидять у Станіславівській в'язниці,– сестра припала йому до грудей і заголосила.

– Не плач, сестро, сльози не допоможуть. Треба бити московських виродків, але такого наказу поки що нема. Ми нічим совітам не нашкодили. Хіба чимось завинили тато, чи отець Андрій перед новою владою? Я теж нічого злого не робив, учителював собі... Вони карають без причини, бо десь, видите, польські списки знайшлися. А може за те, що нас мати українцями на світ народила? Ти заспокійся, Оксано. Нині дам зв'язкову, яка відпровадить тебе в Долину до надійних людей. Поживеш у них деякий час, а там увидимо. При переході через Войнилів віднайдеш хату начальника пошти пана Короля. Викличеш на подвір'я його доньку Антоніну і скажеш, аби в суботу під вечір прийшла в Негівці до будинку Степана Шевчука, я там буду на ню чекати. Пароль – "Едельвейс". Запам'ятала?

В суботу Ярослав Мельник поклав свою згорьовану голову на груди коханої дівчини і розплакався, як мала дитина.

– Клянусь перед Господом Богом і перед тобою, Антоніно, що віднині присвячу все своє життя боротьбі за волю рідного народу. Буду бити ворогів України до останнього віддиху грудей, до останнього стукоту серця!

– І я з тобою, любий мій.

Наступного дня вони вже знали, що Андрія Бандеру, греко-католицького священика з села Старого Угринова, після страшних катувань московські посіпаки розстріляли. Тепер уже плакав Богдан.

* * *

Війна між Німеччиною і Радянським Союзом розпочалася зненацька, Другого липня сорок першого року в Калуші місцеві патріоти проголосили відновлення Української державності. На

багатолюдному святковому віче виступили Богдан Бандера і Ярослав Мельник. В цьому підкарпатському містечку півтора місяця оунівці утримували владу в своїх руках, прогнавши більшовиків на схід. На Західній Україні прокотилася могутня хвиля досі небаченого патріотизму. Люди насипали символічні Стрілецькі могили, перезахоронювали розстріляних енкаведистами політв'язнів, відправляли траурні панахиди, врочисто святкували національні свята. Майоріли в небі синьо-жовті прапори, золотом виблискували під сонцем тризуби, молоді дівчата й хлопці одягнулись у козацькі та стрілецькі однострої.

– Кінець більшовицькій заразі! Скоро впаде Москва, і згине катюга Сталін! – раділи галичани.

– А до Красноярського краю навряд чи німці дійдуть,– зітхала Оксана Мельник.– Не зустрінемося ми, Славчику, з нашою мамою, з сестрами, з Геньом...

Все ж таки останні події вселяли в людські серця оптимізм і надію. В ті пам'ятні дні Ярослав часто зустрічався з Антоніною.

– Що думаєш робити, Тосю? Які виношуєш пляни на майбутнє?

– Від своєї мрії не відступлюсь. Продовжу студії у Львові. Перейшла-м лише два курси медицини. Німці справляють враження культурної європейської нації... А ти, Славку?

– Моє життя остаточно вирішилося тоді, коли совіти знищили мою родину. Я дав обітницю перед Богом і перед друзями, що здобуватиму незалежну Україну. На днях я мав зустріч у Львові з членами Головного Проводу і дістав призначення на окружного провідника Коломиї. Потрібно там піднести організаційну роботу на належний рівень.

– Це означає, що нашим зустрічам кінець. Так, Славку?

– Певно, що будемо видітись багато рідше, але я леліятиму тебе у мріях, бо ти – моя королівна.

– А Юля Ганущак? Пліткують, що між вами роман...

– Не вір людям, кохана. Моє серце належить тобі одній. З Юлею нас поєднує спільна праця. Вона файна дівчина, але це – не те.

– Гляди мені, Славку! Літа минають, а я тільки те й роблю, що чекаю на тебе. Недавно відмовила Осипові Думці. Він приїздив у Войнилів, розмовляв з мамою. Добре, що татка не було дома. Він би наполягав, аби я віддалася за пана професора.

– Наб'ю йому морду, абись знала! Най шукає собі рівню!

Славко ревнував. Переконував Тосю, щоб приготовила "дзядзеві"* гарбуза, коли той ще раз насмілиться до неї свататись. Вони довго й палко цілувалися в затишному сквері біля пам'ятника

Тарасу Шевченку, клялися у вічній вірності, планували спільне майбуття. Увечері пішли на концерт, підготовлений калуським юнацтвом.

Ще не вме-е-ерла Україна,
Ні слава, ні во-о-оля...–

лунало зі сцени.

Стояли поруч, міцно взявшись за руки і долучали свої голоси до загального хору, який виконував національний Гімн України вперше за всі попередні роки вільно, без страху, з великим пафосом і піднесенням. Очі у них сіяли, як зорі, тремтіли руки, пашіли жаром лиця. Вони щиро вірили, що Українська держава вже існує, а більшовицька імперія доживає останні дні. Думали, що основний період боротьби залишився позаду, а вийшло, що справжня битва за визволення України тільки-тільки починалась. Герць не на життя, а на смерть.

* * *

Антоніна поїхала до Львова, а Ярослав – у Коломию. Приємно було, що тут про нього знали й чекали. Роботи було багато, і він повністю їй віддався. Спав по чотири - п'ять годин на добу, а відтак їздив по містах і селах Станіславівщини, проводив зібрання і збори в Коломиї. Спілкувався у справах з двома вродливими дівчатами, "Калинкою" та "Мавкою", які були небайдужі до нього, але він не зверстав на них уваги. Тужив за батьками, а в ранкові години, коли відкривав очі від сну, згадував любе, усміхнене Тосине обличчя, і тепла хвиля молодечих почуттів підкочувалась до серця. Зрідка писав їй короткі листи, в яких не було слів про кохання, і ще рідше одержував такі ж відповіді.

"Хоч би ніхто її у мене не вкрав",– тривожила ревнива думка, але потрібно було друкувати відозви, виступати з лекціями чи їхати у справах до Снятина, Косова, Жаб'я, і він про все забував.

Вони зустрілися на Василя, тобто на "старий новий рік". Тося перебувала на зимових канікулах і на запрошення Славка приїхала в Народний дім, де відбувся збір місцевих націоналістів, а опісля – молодіжний концерт. Це було їхнє останнє офіційне зібрання, бо незабаром гестапо заборонило подібні акції. Організація Українських Націоналістів остаточно перейшла в глибоке підпілля.

Славко стояв на вулиці й чекав. Нервував, бо Антоніна запізнювалась, а перше слово на зборі мав тримати саме він. Мела хурделиця. На кашкеті й на комірі лежав пухнастий сніг. Померзли ноги, і він стукав черевиками, намагаючись зігрітися. З-за рогу будинку вийшла Тося. В білій кожушанці, в модному капелюшку,

вона видалась хлопцеві дуже гарною та принадною. Серце забилося від радості й ніжності. Він кинувся їй назустріч.

– Боявся, що не приїдеш, бо зима розгулялася не на жарт.Слава Україні!

– Героям слава! Дійсно, перемело снігом дороги, і я від світанку сюди добираюся. Ще-м не запізнилась?

– Якраз вчасно. Зараз підемо до залі, бо я веду врочисте зібрання.

Він припав устами до її уст, а сніжинки кружляли й танули на волоссі, віях, потрапляли в рот, і від того поцілунок був ще солодшим.

– Моя королівно!

– Коханий!

Зал Народного дому був переповнений. В глибині сцени – тризуб і портрет Євгена Коновальця. Отець Григорій підняв хрест:

– Христос ся рождає!

– Славімо Його! – видихнув зал.

– Дорогі брати і сестри! Здоровлю вас з минулими Різдвяними святами, а нині зі святом Василія Великого. Зичу всім християнам небесної благодати, земних благ і щасливого нового тисяча дев'ятсот сорок другого року. Благословляю шановне зібрання іменем Бога Отця і Сина, і Святого Духа. Амінь.

Він тричі поблагословив присутніх срібним хрестом і зійшов зі сцени. Слово взяв Ярослав:

– Шановна громадо! Від проводу Коломийської округи щиро вітаю краян з новим роком. Хтів би, щоб він приніс щастя й волю українцям, а Україні – повну самостійність і незалежність. Але йде війна, ллється кров, гинуть невинні люди, втягнені в криваву бойню ненаситними вождями. Спробу революційної ОУН під проводом Степана Бандери відновити тридцятого червня державність і створити у Львові уряд на чолі з Ярославом Стецьком нова влада жорстоко придушила. А більшовики не дали відмітити десятиліття утворення Організації Українських Націоналістів, яка була започаткована на Першому Конгресі у Відні в двадцять дев'ятому році. Не дожив до ювілею і провідник ОУН Євген Коновалець. В тридцять восьмому році він загинув у Роттердамі від рук кремлівського агента. Але Москві не вдалося знищити велику національну ідею. Дата створення ОУН збігається з трагічною датою пам'яті Крут. Двадцять чотири роки тому...

Антоніна не могла відвести погляду від коханого. Його промова була запальною, слова лилися вільно й невимушено. Коли після

урочистої частини він сів поруч і стиснув їй руку, то хвиля гордості за свого обранця затопила серце.

Сего року сумні свята –
Коновальця кров проллята.
Прийшла звістка а Роттердаму
Вивісити чорну фану*, –

співав хор сумну пісню, а цій чудовій парі було радісно від дотику рук, від німої розмови очей. Вони так давно не бачились!

Не пора, не пора, не пора
Москалеві й ляхові служить,
Довершилась Україні кривда стара.
Нам пора для України жить! –

лунали зі сцени знайомі слова Івана Франка, і всі, хто був у залі, встали в єдиному пориві любові до рідного краю.

"Не пора служити не тільки ляхам і москалям, а й клятим німцям,– думав Ярослав.– Пора брати зброю до рук і бити фашистів!"

Націоналісти, раз-два!
Молоді орлята!
Хлопці, хлопці і дівчата! –

співав хор улюблену молодіжну пісню, і всі присутні підхоплювали її оптимістичний приспів.

"Так, тільки націоналісти ніколи не зраджували України. Це якраз і є та сила, яка не за вигоду, а за ідею готова загинути в боротьбі за волю," – розмірковував хлопець.

Чом, чом, чом, земле моя,
Чарує так мене краса твоя?

– Чи знаєш, Тосю, хто написав ці слова?

– Знаю. Наша землячка Костянтина Малицька, вчителька з села Кропивники, що поблизу Калуша.

– Видиш, який багатий на таланти наш край! Лепкий, Ольжич, Бабій, Стефаник, Черемшина, Франко – всіх і не перечислити...

Тим, тим, тим, дитино, знай,
Що тут ти вперше світ
Уздріла з ранніх літ.
Тим, тим, тим, дитино, знай,
Що води ті й ліси –
Твій рідний край!

Господи праведний, які пречудові слова і яку прекрасну музику написав до них Денис Січинський!

Тут, тут, тут діди твої

Пролили кров свою
У тяжкій боротьбі,
Тут, тут, тут живуть твої батьки
Найближчі серденьку,
Кохані й дорогі!

...Вони переночували в друзів, а вранці поїхали разом до Калуша.

– Катюга Сталін знищив мою родину, не маю до кого навіть на кутю поїхати. Організація мені за батька й за матір, а ти, Тосю, – вся моя рідня. Тато померли в большевитських лагерях, а маму й сестер вивезли в Красноярський край. Що з ними стало, хіба один Бог знає. У нас – німці, а там – москалі... Сестра Оксана заміж вийшла, змінила прізвище, має свою сім'ю... Не полишай мене хоч ти!

Антоніна мовчки притулилася щокою до його щоки.

– Перепрошую, що не запросив тебе до ресторану. Сама знаєш, що такі витрати мені не по кишені. Живу на кошти організації, а їх не вистарчає на папір і кальку, не говорячи вже про гідне життя.

– Помовч, Славку! Які ресторани? Не це важне... Гестапо розпочало масові арешти українських патріотів у Львові.

– Так, загнав нас Гітлер у глухий кут. Якщо по-правді, то не вірив я йому від самого початку. Україна надто ласий шматок, щоб надати їй право на незалежність. Серце розривається, коли подумаю, що Ярослав Стецько, Степан, Олекса та Василь Бандери караються в німецьких концтаборах. Затія Андрія Мельника створити спеціальні українські курені при Третьому рейху виявилась безперспективною. Гітлер такий же окупант, як Пілсудський і Сталін. Якби я мав повноваження, то наказав би громити нацистів, як скажених псів!

– А з Богданом видишся?

– Ні. З того часу, як він увійшов до Східної Похідної групи під керівництвом Миколи Лемика, ще-м ні разу його не бачив. Але прийняв Богдана у своє серце, як рідного брата, бо наші долі подібні між собою, гейби дві краплі води.

– Так. Чи бачить їмость з тамтого світу, які тяжкі муки переходять її сини й доньки?

– Вона померла ще в двадцять другому році. Я її не пам'ятаю. Люди кажуть, що була врівноважена, щира й лагідна жінка...

Коли настав час прощання, то Славко не хотів відпускати свою милу. Жартував, а серце боліло:

– Гляди мені, Антоніно! Як увиджу тя з якимось львівським

кавалером, то поломлю йому кости! Повернулося багато файних легіників з еміграції, що втікали колись від совітів.

Вона розсміялась. До неї справді залицялися, бо у Львові тієї зими було хлопців, як макового цвіту.

– Щоб не було спокуси, то мій тобі наказ: роботи в організації не полишай!

– А я й не лишаю. Налагодила тісні зв'язки з колишніми членами "Пласту", вихованцями Мірчука та Климишина. Є посеред мого оточення декілька дівчат, справжніх патріоток. Збираємо історичний матеріал про Січових стрільців, радше про жінок-січовичок: Софію Галечко, Олену Степанів, Гандзю Дмитерко... А ще про Ольгу Басараб, яку поляки закатували у львівських "Бригідках". Її останні слова перед стратою не дають мені спокою: "За кров, за сльози, за руїну верни нам, Боже, Україну!" Сильно сказано, чи не так?

* * *

Сорок третій став роком масового спротиву українців німецькій окупаційній владі. По всіх населених пунктах Калущини були створені оунівські станиці, ширилася сітка юнацьких патріотичних організацій. В кінці літа одного з випускників Калуської торговельної школи, а саме Йосипа Українського, запросили на засідання районного проводу,

– Доручаємо тобі, друже, заснувати при торговельній школі юнацький осередок ОУН. Залучай тільки перевірених і надійних. При нашій допомозі проведеш короткотерміновий ідеологічний і військовий вишкіл, чей у будь-яку хвилину поневолена Україна покличе до зброї. Ми добре знаємо твого батька Михайла Українського. Надіємось, що він перечити не буде.

Йосип мовчав. Він знав, що націоналісти наказів не обговорюють, а виконують.

– Щоб легше було замаскуватись, допоможемо тобі влаштуватися в німецьку торговельну фірму на добру роботу. Постарайся завоювати довіру керівництва, щоб приспати їхню пильність.

З першого вересня Йосип взявся виконувати наказ .У короткий термін він залучив до організації більше десяти учнів з першого й другого курсів торговельної школи. Переважно то були шістнадцяти-дев'ятнадцятилітні юнаки. Йому й самому нещодавно виповнилося сімнадцять, то ж був гордий з того, що йому довірили таку важливу справу. Сина підтримував батько, який пам'ятав

галицьких січовиків і сам брав участь у спротиві московсько-польським загарбникам.

– Шеф на роботі ставиться до мене добре. Ви ж знаєте, тату, що закінчив я школу з відзнакою. Комерційна жилка в мені є. Непогано вивчив бухгалтерію та німецьку мову. Зараз основне завдання – це створити міцне організаційне ядро, на яке я міг би покластися. Ось напишу прізвища хлопців, яким довіряю, а ви подивіться...

Склали список і обговорили кожне ім'я персонально. Отой список – то була фатальна помилка юного, недосвідченого станичного. Батька також ніби затьмарило. Він сказав:

– Шануйся, сину, то й шанований будеш. На роботу не запізнюйся, бо німці в усьому люблять точність і порядок. Доручення виконуй сумлінно, але перед начальством не плазуй і не підлабузнюйся. Якщо виникнуть проблеми, довірся мені.

А вороги не дрімали. На фірмі працювала полька Ядвіга Ковальська. Вся її родина знала про патріотичне минуле Михайла Країнського. Ця, вороже настроєна, пані почала від першого робочого дня стежити за кожним кроком його сина Йосипа. Хитрій, підступній жінці знадобилося всього півтора місяця, щоб "розкусити" суть молодіжного лідера. В той час, коли керівники фірми пророкували здібному хлопцеві блискучу кар'єру, вона розкинула навколо нього липку павутину підглядань та підслуховувань і незабаром дізналась, що Йосип щовечора відвідує "бурсу", тобто гуртожиток торговельної школи. Подальші спостереження підтвердили її підозру. Своїми здогадками самозвана шпигунка поділилася з польським шовіністом Яном Ковальським.

– Я впевнена, що той шмаркач пов'язаний з українським підпіллям. Молодий, та ранній, сучий син.

– А ти розкажи про нього директору фірми, – порадив родич.

Вона так і зробила, але шеф належним чином на її сигнал не зреагував. Тоді пані Ядвіга написала донос у гестапо. Тридцять першого жовтня під час обшуку в оселі Країнських був вилучений отой злощасний список. Цього ж таки дня гестапо арештувало Михайла Країнського, його сина Йосипа, хатню домогосподарку і ще десяток учнів-торговельників, активістів осередку юнацької націоналістичної організації. Їх повезли в Станіславівську в'язницю. Одночасно зробили обшук у "бурсі" і заарештували ще двадцять два першокурсники, які, ймовірно, до ОУН не належали. Три доби катували хлопців на допитах. А в четвер, четвертого

листопада привезли дванадцять осіб вантажною машиною, поставили вряд на майдані Ринок неподалік від ратуші і почали зганяти калушан на споглядання прилюдної розправи. Було близько дванадцятої години дня. Німецький офіцер зачитав вирок:

– За український націоналізм, спрямований проти влади Третього рейху... смертна кара через розстріл...

Осінній вітер розривав страшні фрази на окремі слова і словосполучення, ридав у верховіттях дерев, сипав і сипав на голови юнаків золоте листя. Приречені трималися мужньо. Ніхто не метушився, не плакав, не просив у нацистів пощади. Хтось тихо молився, хтось вигукнув: "Слава Україні!"

– Фоєр! * – пролунала зловісна команда.

Розстрілювали з карабінів. Не можна було дивитись, як у передсмертних конвульсіях здригаються тіла, як падають додолу, наче скошена трава, зовсім юні хлопці, які по суті тільки-тільки починали жити. Чиїсь сини, брати, наречені. Єдина їхня провина полягала в тому, що були українцями, що любили рідну землю і не хотіли віддати її на поталу нацистським зайдам.

Серед людського натовпу стояв тоді ще зовсім молодий калушанин Іван Семаньків, який став невільним свідком жорстокого вбивства своїх земляків-однолітків. Він бачив, як текла червона річечка крові вниз по бруку, як гестапівці за руки й ноги скидали свіжі трупи на ту ж саму вантажівку, як повезли їх у невідомому напрямку. Де зотліли їхні останки, ніхто й ніколи не дізнався. Доля тоді пожаліла Івана, але через декілька років уже більшовицькі посіпаки кинули хлопця до в'язниці. Після катувань засудили і повезли далеко на чужину, адже сталінсько-хрущовсько-брежнівські концтабори для політв'язнів були розташовані за межами України. Йому пощастило вижити.

В день п'ятдесятих роковин розстрілу калуських торговельників постарілий та посивілий Іван Семаньків, голова Калуського Товариства політв'язнів та репресованих, стояв на тому ж самому місці в натовпі людей і дивився, як посвячують "Пам'ятник розстріляних". На сірій плиті було викарбувано:

4 листопада 1943 року
на цьому місці гестапівцями були розстріляні
учні Калуської торговельної школи:

Євген Вагіль –	1924 р.н.
Ярослав Глушко –	1927 р.н.
Петро Келебай –	1923 р.н.
Богдан Келебай –	1924 р.н.

Іван Когут – 1923 р.н.
Євген Коломиєць – 1927 р.н.
Йосип Країнський – 1927 р.н.
Михайло Країнський – 1898 р.н. /батько/
Юрко Мандрик – 1922 р.н.
Микола Мельник – 1925 р.н.
Ігор Полатайко – 1927 р.н.
Мирослав Сагайдак – 1924 р.н.

Пам'ятник поставили ветерани Калуського Братства УПА з ініціативи Івана Семаньківа. Україна стала незалежною. Вітер полоскав синьо-жовті прапори. Співав хор. А сонце того дня світило не по-осінньому щедро та яскраво.

– Як склалася доля тих двадцяти двох юних торговельників, заарештованих гестапо в "бурсі"? – допитувалися журналісти.

– Пропали безвісти. Ось недавно відбулася зустріч учнів Калуської торговельної школи, але ніхто нічого про тих хлопців не знає. Вдалося встановити лише п'ять імен. Це Дмитро Косар, Петро Марійчин, Іван Василів, Петро Лис і Василь Зовбень. Петрові Лису було тоді всього п'ятнадцять років.

– Певно, що і їх розстріляли, тільки в іншому місці. Інакше хтось із них уже відгукнувся б...

З того часу щорічно четвертого листопада громадськість міста збирається тут на поминальне віче, а священики відправляють панахиду.

* * *

Десь там далеко, на Волині, вже діяли загони українських повстанців. У сорок другому році "Тарас Бульба" – Боровець створив "Поліську Січ" і карав фашистів за спалені села й містечка, за розстріляних земляків. А Галичина ще дрімала в очікуванні особливих розпоряджень. Проте свідома молодь брала в руки зброю і переходила на нелегальне становище. Після того, як гестапівці заарештували керівний склад ОУН у Львові, український курінь "Нахтігаль", дійшовши до Вінниці, від участі в бойових діях на східному фронті відмовився. Більша частина цієї військової одиниці під командуванням Романа Шухевича стала в майбутньому кістяком Української Повстанської Армії. Німці заарештували Шухевича, засудили до страти, але надійні люди передали йому зброю і допомогли вирватися з гестапівських лабет. Весною сорок третього року в Херсоні гестапівці розстріляли члена Східної Похідної групи Богдана Бандеру – "Митаря". Потерпіли крах усі три Похідні групи. Нацисти захопили учасників, одних знищили,

інших кинули в концтабори. Всім стало ясно, що мирному співіснуванню українців з німцями настав кінець.

Ярослав Мельник важко переніс смерть свого побратима. Не міг ні спати, ні їсти. Не шукав навіть зустрічей з Антоніною. Для себе остаточно вирішив, що присвятить життя єдиній меті – боротьбі з окупантами всіх мастей. Якогось дня хлопці передали йому листа від Тосі:

"Ярославе, довший час не маю від тебе звістки. Що сталося? Нині такі непевні часи, тому хвилююсь. Знаю, що ти маєш важливі завдання, але що може бути важнішим за нашу любов? Коли ми зазнайомилися з тобою, мені було п'ятнадцять років, а недавно уже двадцять минуло. Що змінилося за п'ять літ у наших відносинах? Я стою на роздоріжжю і не знаю, що маю робити. Справа в тім, що професор Осип Думка тепер викладає німецьку мову у Львівському університеті. Розшукав мене і запропонував, аби ми одружились. Плянує емігрувати до Німеччини і забрати мене з собою. Татко дали згоду. Славку, Славку, чом такий неуважний до мене? Не хочу йти за него – і край! Порятуй мене, коханий..."

Ярослава ніби грім ударив серед ясного дня. Сіпнувся так, що побив об стіну потилицю.

– Друже "Корнилів", тота студентка просила, аби я привіз від вас відповідь. Будете писати чи ні?– нагадав посланець,

Ярослав поклав на стіл аркуш паперу, задумався.

"Кохання моє! Ти тяжко поранила мене словами. Нікому не хочу тебе дати! Ти моя і в снах, і наяву, і в життю, і після смерти. Але я не маю ні родини, ні хати, ні статку. Один я у цему світі, як палець. Маю лишень у серці жагучу любов до своєї королівни. Подумай, Тосю, і сама прийми рішення..."

Вона подумала, остаточно відмовила Думці і приїхала до Славка в Коломию. Хлопець побачив її засмучені очі й змарніле личко, міцно пригорнув до себе і поцілував.

– Присягаю честю націоналіста, що ніколи тебе не покину. Янголятко моє, зіронько небесна!

Ті весняні дні в Коломиї були казково щасливими. Тільки верби й трави над Прутом бачили, як палко кохалися ці двоє: ясноока, русява дівчина і кароокий, чорночубий парубок.

– Будемо разом завжди... завжди... Нехай нас не розлучать ні люди, ні час!

Але їх розлучили обставини. Антоніна поїхала на навчання, а Ярослава призначили обласним провідником Станіславівщини.

Йому дали радіостанцію, дві друкарські машинки і невеличку типографію. Провід засів у підвальному приміщенні за друкуванням прокламацій і відозв, проводив інтенсивну підготовчу роботу по створенню в Карпатах загонів Української Повстанської Армії.

* * *

Все почалося з Івана Бутковського та Василя Андрусяка. Перший – командир старшого покоління. Коли в 1939 році під керівництвом Августина Волошина в Хусті була проголошена Карпатська Україна, Іван Бутковський очолив сотню Карпатської Січі. Мудрий, сміливий, високоосвічений чоловік та ще й везучий, як казали люди. В кровопролитному бою на Красному Полі не загинув, вижив. Восени сорок третього року створив перші відділи УПА в Карпатах, а з початком сорок четвертого був призначений командиром військового відтинку УПА-Захід на Станіславівщині. І старшини, і рядові стрільці ставилися до нього з великою пошаною.

– Командир "Гуцул" – це щось особливе!– не один раз казав Ярослав на ідеологічних вишколах. – Досконало володіє німецькою і польською мовами. Непогано спілкується угорською, російською та англійською. А нині дивлюся: сидить наш славний командир у лісі на пеньочку зі словником у руках і вчить іспанські слова. Оце сила волі! Чисто тобі ходяча енциклопедія!

Враховуючи його ерудицію, УГВР направила "Гуцула" в еміграцію у складі Генерального Секретаріату Закордонних справ. Уже там, за кордоном, Івана Бутковського піднесли до рангу підполковника і нагородили Золотим Хрестом Бойової Заслуги.

Зате з Василем Андрусяком довелося Мельнику працювати пліч-о-пліч не один рік і ділити незгоди підпільного життя. Для повстанців мав він псевдо "Грегіт", а для німців та москалів – "Різун". В сорок третьому році він залучив сімнадцять добровольців, у яких не було ні зброї, ні військового вишколу. Через півроку героїчна "сімнадцятка" стала основою сотні, а згодом і легендарним куренем "різунівців". Вони навічно записали свої імена в історію національно-визвольних змагань під назвою ВО* УПА-"Говерля."

У липні поблизу Космача розгорнули лісову старшинську школу "Чорні чорти". Вишкіл проводили досвідчені вояки, які повтікали з легіону "Нахтігаль". Школа мала вигляд військового табору, який пильно охоронявся. У визначених місцях виставили стійки, навколо ходили стежі, на верхах стояли чати. В цій школі

навчалося триста хлопців. Їх поділили на дві сотні, сотні – на чоти, чоти – на рої. Вишкіл тривав три місяці. Курінним був "Липей".

У вересні старшинська школа провела два бої з німецькою шульцполіцією і вояками вермахту. В першому бою повстанці вбили тридцять п'ять, а в другому – біля сімдесяти німців. При кінці листопада в Чорному лісі сотня "Різуна" в п'ятигодинному бою знищила сорок п'ять шульцполіцаїв. А переможні бої на верхах Лопата і Матагів? А гора Магура? А ще десятки і навіть сотні боїв на теренах Станіславівщини?! Нацисти боялися української партизанки, як вогню. Стрільці заслужено пишалися своїми командирами.

Правда, Ярослав Мельник участі в цих боях не брав. Штаб Крайового Проводу знаходився в Станіславові майже до того часу, поки лінія німецько-радянського фронту не посунулася до кордонів Західної України. Затс він постійно виїжджав у місця дислокації повстанських загонів, у старшинсько-підстаршинські табори вишколу. Читав лекції з історії України, виступав з рефератами на міжнародні теми, тричі на тиждень доповідав про хід подій на фронтах, готував політвиховників до бойових одиниць УПА, друкував листівки, звернення, відозви. Разом з тим він підтримував тісний зв'язок з Головним Проводом, суворо керуючись наказами та вказівками керівників організації.

– Друже "Корнилів", ми даємо у ваше розпорядження боївку загартованих хлопців і радимо поміняти псевдо. Переходимо складний етап збройної боротьби. Потрібно бути дуже обачним. Без потреби собою не ризикуйте.

Він поїхав у Войнилів, щоб побачити Антоніну. Тепер вона студіювала медицину в Празі, бо обстановка у Львові була вкрай тривожною і небезпечною. Прибула додому на декілька днів і відразу передала через зв'язкового лист нареченому.

– Майже вісім місяців не виділись ми, королівно. Твою фотознімку носив біля серця в нагрудній кишені, щовечора вів з нею бесіду, а зараз приїхав попрощатися. Совіти наступають... Мушу відбути в гори, такий наказ. Коли ще зустрінемось – не знаю. Нині мене також старшини не відпускали. Небезпечно...

Антоніна заплакала. Закрила долонями очі, а сльози котилися поміж пальці, мов дощ.

– Славку, маю тобі сказати... В Прагу я більше не поїду, бо впевнена, що на Україну не повернуся. Візьми мене з собою, любий!

– Не можу. Моє життя мені не належить. Надходять страшні

часи. Боротьба з більшовиками буде смертельною. У них – танки, літаки... А ми – армія без держави.

– За нас світова громадськість.

– Що вона може заподіяти величезній імперії?

– Не кажи так. В чеській столиці зустріла багатьох українських патріотів, які не сидять, склавши руки, а діють. Англія допомагає Польщі, ми ж повинні шукати підтримки в Канаді, Америці, Аргентині, де є наша діаспора.

– Не будь дитиною, Тосю. Як істинний українець, я твердо переконаний, що надіятись маємо лише на власні сили. Окрім того, ніхто ще не знає напевно, коли і з яким результатом скінчиться війна...

Після довгої розлуки вони навіть не поцілувалися. Сиділи поруч і цілу ніч говорили про політику.

– Ярославе, чому наш нарід такий нещасливий? Чехія також під німецькою окупацією, але там зовсім інакша обстановка. Працюють установи, ресторани, театри, школи. А тут земля зчорніла від людської крови, горять міста і села, хижі круки літають над Україною.

Він мовчав, бо не знав, що казати.

– Головний Провід дав мені нове псевдо – "Роберт",– промовив згодом,– Пощо мені якесь чужинецьке ім'я? У нас, на Україні, було безліч славних козацьких і стрілецьких імен.

– Не гарячкуй, бо псевдонім дуже гарний і має в собі історичні корені. Леся Українка в патріотичній поемі "Роберт Брюс, король шотландський" описує визвольну боротьбу шотландського народу проти англійських поневолювачів. Повстанці терпіли поразку за поразкою. Зневіра та відчай закралися в Робертове серце. Та одного разу він побачив павука, який шість разів злізав на стелю, однак павутина рвалася і він падав униз. Аж всьоме йому вдалося закріпитись на висоті..

Тут Роберт раптом скочив на ноги,
Ухопив свою зброю до рук,
І гукнув : "Та невже таки лицар
Менше має снаги, ніж павук?"

Чи ти зрозумів, Ярославе? Павук навчив шотландського короля цілеспрямованості, терпінню й мужності. Українцям також відбирали волю багато разів, але ми, як той павук. Колись таки припнемо свою нитку до стелі!

– Дай ручку поцілую, розумнице моя! Так, так і так! Віднині я для всіх провідник "Роберт", лишень для тебе одної – Славко.

Уже світало, коли він в одязі сільського газди залишив обійстя Юліана Короля.

– Не проводжай мене, Тосю, ще хтось лихий помітить. Давай попрощаємось біля кирнички, де я уздрів тебе перший раз. Пам'ятаєш, що я сказав тоді?

Вона знову заплакала, зімкнула руки на його шиї і припала до уст довгим поцілунком.

– Най тя Бог благословить і Пречиста Діва Марія. Будь обережним, Славчику, бо німці – пси, а москалі – вовки скажені. Я буду щодня молитися за тебе. Буду сумувати... Плакати...

Він рішуче зняв її руки з рамен, перескочив через пліт і попрямував на околицю села, де на нього чекала особиста охорона.

* * *

В ті роки українським повстанцям довелося воювати проти двох ворожих сил: німецьких окупантів і червоних партизанів, які, мов саранча, повзли через всю Україну в Карпати.

Пішла третя доба, як "Роберт" покинув обласний центр і виїхав до Грабівки. Звечора поінформував старшин про останні події на фронті, потім засідав у складі Суду Честі, а ще пізніше – всі гуртом обговорювали наказ Головного Проводу по залученню в УПА свіжих сил. Склали й надрукували звернення до сільської молоді з закликом вступати у відділи народної самооборони. Був дуже втомлений, а сон чомусь не йшов. Гризли думки. Пригадалися найдорожчі люди, яких уже не було на світі: батько й Богдан Бандера.

"Дивно... Що зі мною діється? Я ж миттєво засинаю, сидячи на першому-ліпшому патику в лісі, а тут лежу на ліжку під кожухом, як пан маршалок, а в очі гейби хто піску насипав," – сердився сам на себе.

Нарешті задрімав. Приснилась йому Антоніна. Ніби йде вона босоніж по зеленій траві у вишитій сорочці, підперезана широкою червоною крайкою і не звертає на нього уваги. Він не бачить її обличчя, тільки спину, але впевнений, що це його наречена. "Йди до мене, королівно!" – беззвучно гукає їй навздогін, простягаючи руки. Чує, що хтось його будить, і не може прокинутись. Бачить, що сонячні промені пробиваються крізь вікно, завішене веретою.

– Ідіть снідати! – кличе господиня.

– Ну й ну! Вибачте мені. Буду готовий через десять хвилин.

Але поїсти йому цього дня так і не вдалося. Зробив двадцять традиційних присідань, облився до пояса холодною водою. Саме

голився, коли хтось нетерпляче постукав у двері.

– Прошу зайти!

На порозі, витягнувшись "струнко", стояв вартовий "Качан".

– Дозвольте доповісти. Розвідка затримала трьох "старших браточків"... Перепрошую, трьох червоних партизанів. Курінного на місці нема, тож приведу до вас, друже провідник.

– Де вони?

– Сидять під замком до вашого розпорядження.

– Зброю здали?

– Вони прийшли без зброї, лишень в одного за халявою була прихована "фінка". Кажуть, щоб їх перепровадили до найвищого начальства на переговори. Я так розумію, що у них безвихідне становище. Припекло, так сказати...

– Зачекай хвилинку, заки доголюся. Яке нині число? Ага, двадцять шосте червня...

Він ще раз хлюпнув водою, змиваючи мило, витер обличчя полотниною, одягнувся в німецьку військову форму без погонів.

– Веди!

Їх було троє. Один а них заслуговував на особливу увагу. Невисокий, худорлявий чоловік років сорока п'яти, з бездоганною військовою виправкою, стояв безстрашно посеред кімнати і обмацував крайового провідника з голови до ніг розумними, колючими очима. На його грудях красувалися ордени Леніна, бойового Червоного Прапора та інші нагороди. Відразу було видно, що це бувалий кадровий офіцер.

– Разрешите представиться: полковник советской армии, комиссар соединения красных партизан Руднев Семен Васильевич. С кем имею честь?

– Кошовий Мамай,– буркнув "Роберт" перше, що прийшло в голову, і подумав: "Ого, яка важна птаха до нас залетіла! Виходить, що це мій колега. Він – червоний комісар, а я – блакитно-жовтий. А ті двоє – то, певно, його охоронці." Відмітив, що повстанці надійно зв'язали "браточкам" руки за спиною.

– Розв'яжіть!– наказав вартовим,– А ви, комісаре, сідайте до столу і говоріть, чого прийшли.

– Приятно иметь дело с умным человеком. Никакой волокиты...

Видно було, що він кокетує заради якоїсь вигоди.

– Попрошу коротко і ясно,– нетерпляче перебив полковника "Роберт".

– Дело простое. Мы беспрепятственно проделали рейд от Путивля до Карпат, а Черный лес пройти не можем. Имеем

сведения, что украинские партизаны контролируют здесь территорию в пятьдесят квадратных километров и шоссейную дорогу, протяженностью в тридцать километров. Пропустите нас на запад, в горы. Предлагаю взаимновыгодные условия. Ведь пропустили же вы отряды мадьяров во время оно...

– Відки знаєте?

– Наша развсдка работает хорошо.

Випадок такий дійсно був. Повстанські командири за домовленістю дозволили перемарш угорських військових частин через Чорний ліс. За цю послугу отримали чималу кількість сучасної зброї, яка була дуже потрібна для озброєння "хлопців з лісу" в період формування перших загонів УПА. Здебільшого ставлення українців до угорців і навпаки було взаємно толерантним.

"А цей полковник – стріляний горобець!– мимоволі дав йому позитивну характеристику "Роберт". – Погляду не відводить, дивиться мені прямо у вічі, говорить чітко, без викрутасів. Все ж комуняка є комунякою..."

– Добре, добре, але для чого брехати? Кажете, що пройшли без перешкод всю Україну. Неправда! Били вас повстанці на Волині, аж пір'я летіло. З вашого "соединенія", може, половина залишилась, якщо не менше.

– Ну почему ты сразу так круто, начальник? Давай по-хорошему! Что было, то прошло. Теперь и в бандеровцев, и в ковпаковцев один общий враг – фашистский оккупант. Правильно я говорю?

– Правильно. Але більшовики – ті ж фашисти. І одні, й другі зазіхають на Україну, тому вони наші кровні вороги.

- Да мы с тобой кровные братья, товарищ Мамай! И Сидор Ковпак, и я родились на Украине. Я, например, из Сумщины...

– Яничари ви і запроданці, а не українці! І я вам не "брат" і не "товаріщ". Але у вашій пропозиції є раціональне зерно. Треба подумати.

Червоних комісарів знову зв'язали і повели під замок. "Роберт" сподівався, що з допомогою радіостанції порадиться з головним командуванням, як діяти в даній ситуації, та виявилось, що тут є лише зіпсований радіоприймач, а радіостанція залишилась на підпільній квартирі в Станіславові.

"Мушу прийняти рішення сам,– розмірковував "Роберт". – Помилитися не маю права. Потрібно зважити всі "за" і всі "проти". По-перше, розвідка повідомила, що червоних партизанів у декілька разів більше, як нас. На даний час у Чорному лісі дислокується

лише три сотні необстріляних стрільців-новобранців. Значить, не вступаючи в бій, ми збережемо людям життя. По-друге, пропустивши їх далеко в гори, ми перекриємо зворотній шлях відступу на Східну Україну. Дивуюся, хто з них приймав таке безглузде, м'яко кажучи, рішення. Видко, не вольготно велося червоним бандитам на Волині, коли самі лізуть у пастку. По-третє, на даному етапі боротьби вони й справді ніби наші союзники. Агій! Куди мене занесло! Адже вся попередня історія вчить, що москалям довіряти ні в якому разі не можна, тим більше комуністам! Ми зустрічали їх по-людськи в тридцять дев'ятому році... Це і є те найвагоміше "проти"!

На цей раз для продовження переговорів привели одного Руднєва. Два політвиховники високого рангу залишились у кімнаті віч-на-віч. Сиділи за столом один навпроти одного, наче по обидва боки барикад.

– Что?– якось хрипко запитав Руднєв.

– Ні!– була тверда й категорична відповідь.

– Я понял без слов, мог и не говорить. Все же ты мне симпатичен, и я хотел бы сотрудничать с тобой. Запомни, кошевой, что Украина мне тоже дорога!

Комісарів відпустили тихо й мирно,без ніяких перешкод.

– До свиданья, Мамай! Я зла не помню. Если что, дай знать – выручу. В овраге нас ожидает с лошадьми мой восемнадцатилетний сын Радион. Он тоже красный партизан. Хочешь, иди, посмотри, какой это бравый хлопец, не хуже твоих повстанцев.

"Ади, як заговорив! Правду кажуть, що у вовка – вовча шкура. У нас з ними різні життєві позиції та інтереси. Вони воюють за Радянський Союз, за свого ідола Сталіна, а ми – за волю рідної землі. Я переконаний, що прийняв правильне рішення",– подумав провідник, а вголос сказав:

– Я піду з тобою при умові, якщо покажеш командира.

– Какого? Товарища Ковпака? Он далеко отсюда. Бородатый такой... Ну да ладно! На кой хрен тебе его видеть? Так лучше для нас обоих. Обидно, что мы не договорились. Придется искать иные пути...

Все ж "Роберт" побоювався, що Руднєв захоче силою прорватися через Чорний ліс, тому послав услід розвідку, а сотенним дав розпорядження зайняти вигідну позицію і бути напоготові до оборони.

Розвідники повернулися, коли вже сонце сідало за обрій.

– Розвернули назад. Ми стояли і дивились, як ішли піхотинці з

автоматами на грудях, як тягнули коні легку артилерію, кулемети й міномети, як від'їжджали обозні фіри, завантажені ящиками з гранатами, набоями та різними побутовими припасами, – розповідали розвідники. – Потрібно віддати належне – озброєння у них багато краще, як у нас.

– Певна річ! За ними стоїть величезна імперія від Москви до Тихого океану. Літаки регулярно доставляють у німецький тил зброю, одяг, харчі, вишколених радистів, розвідників, медиків. А нам ніхто не допоможе, якщо самі собі не допоможемо. Не журіться, хлопці! Он які ви орли: сильні, високі, широкоплечі! Ми цих облізлих миршачків голими руками поборемо!

Провідник поплескав розвідників по плечах і запитав:

– Як ви мислите, куди "ванюшки" направились?

– На південь. Певно спробують перейти через Коломийщину, там зараз наших обмаль.

Так воно й було. Пізно вночі "Роберт" доповів головнокомандуванню про незвичайні переговори з представником ковпаківського з'єднання і про своє рішення не пропустити червоних партизанів через Чорний ліс у напрямку Яремче – Ворохта. Думав, що його відразу покличуть в СБ* "на килим", але високі командири схвалили його рішення.

А через тиждень комуністи розстріляли партизанського комісара Руднєва "за измену Родине и связь с бандеровцами". Вбили таємно, після заочного суду. Виконати вирок доручили його особистій радистці. Не простили полковникові півгодинної розмови наодинці з крайовим провідником ОУН і всі невдачі в подальших боях звалили на нього. Одночасно знищили й улюбленого сина Радика, щоб не було свідків. Півроку таємницю їхньої смерті тримали під сімома замками. Лише в січні сорок четвертого року появилася в пресі коротка замітка:

"Четвертого июля сорок третьего года около села Делягин Надворнянского района Станиславской области в бою с бандой украинских буржуазных националистов пал смертью храбрых комиссар соединения красных партизан полковник Семен Васильевич Руднев. Родился в Путивле Сумской области в 1899 году. Член партии большевиков с 1917 года. Участник гражданской войны..."

Кремлівські вожді подали матеріал так, як їм було вигідно, і поспішили присвоїти Руднєву звання Героя Радянського Союзу та надати чин генерал-майора посмертно.

* * *

Неймовірно важко жилося українським селянам у час війни, в тім числі й на Галичині. Німці обкладали непосильними податками, заставляли здавати зерно, картоплю, м'ясо, молоко, яйця, вовну та ще й сплачувати певну суму грошей. Найкраща й найсвідоміша молодь, взявши в руки зброю, пішла в ліси, щоб боротся з окупантом. Увесь тягар по матеріальному забезпеченню Української Повстанської Армії селяни взяли на себе. Запрацювала широка сітка господарників: зброярі кували зброю, пекарі пекли хліб, кравці й шевці шили одяг та взуття, сільські дівчата прали й латали білизну. Лише в одному Чорному лісі майже постійно дислокувалось три курені вояків. А тут ще після перелому на фронті посунули на Західну Україну червоні партизани. Від них не можна було приховати й макової зернини. Почалися утиски й грабежі місцевого населення, яких досі не бачив світ. Озброєні до зубів, озвірілі й голодні, вривалися вони серед ночі до хат і починалось!

– К стенке! Я сказал стать всем лицом к стенке, ...вашу мать! И тебя, гаденыш, это касается! Руки за голову, а то пристрелю!

Нишпорили по всіх закутках, забирали все, що потрапляло на очі, і зникали в темряві. Часто-густо мордували людей, підпалювали оселі. Найбільше стогнала від більшовицької сваволі Скільщина й Турчанщина. Пізніше червоні головорізи змінили тактику. Переконавшись, що місцеве населення не любить москалів, вони чіпляли на кашкети тризуби, лаялись по-українськи і всі свої гріхи звалювали на "бандьор". Радянська преса і радіо захлиналися, змальовуючи українських повстанців як людожерів-сокирників з руками по лікті в крові. Не спроможні були перемогти українських патріотів у боях, то ж день у день зводили наклепи, обливаючи їх брудом.

– Ади, що вигадали холери. Волів би голіруч зустрітися з ними у відкритому бою, ніж таку брехню вислуховувати! – нервували повстанці. – Як може бандерівець грабувати чи вбивати батька й матір, сусідів, земляків своїх, братів та сестер по духу й крові? Нас народила й виплекала рідна земля в одній колисці...

– Правда ваша. Але на превеликий жаль знаходяться людці, які їм вірять. Більшовицька пропаганда розпускає плітки, ніби Степан Бандера закоренілий убивця і найманець самого Адольфа Гітлера в той час, коли він карається в гестапівських застінках. Нацисти знищили трьох його братів... Я добре знав сім'ю пароха Андрія. Такі люди й мухи в своєму житті не скривдили. Дітей

виховали у вірі до Бога за всіма заповітами християнської моралі. Кого вони вбили? Нікого!

– Ей! Що багато говорити! Німці – явні наші вороги. Принаймні вони не маскуються під друзів, поводяться, як завойовники... А москалі називають нас своїми "братами" і при цьому грабують і вбивають по-азіятськи підступно. Пригадаймо голод на Східній Україні в тридцять третьому році... В якій країні світу ще таке було? Цілі народи на Сибір заслали... Тепер прикидаються бандерівцями, аби нас люди зненавиділи!

Довелося серйозно приступити до ліквідації червоної партизанки. Після розгрому ковпаківців Москва заслала в Карпатські ліси "отряд за Родину", "отряды" Шукаєва та Іскри. А якоїсь ночі скинули з літаків десант парашутистів. Ці то були справжніми дияволами. Відразу ж почали нападати на села, мордувати й грабувати мирних людей. Заплакали діти, заголосили жінки, почали просити порятунку. Довелося терміново приступити до розгрому горезвісного десанту. Зробили декілька вдалих засідок. Половину перестріляли, половину захопили в полон. Знайшлися серед них і такі, що добровільно зголосилися перейти в Повстанську Армію, мотивуючи тим, що стати червоними партизанами їх заставили силоміць.

– Ні, не пора приймати перебіжчиків до наших лав, – сказало командування.– Потрібно належним чином зорганізувати, вишколити і озброїти власні загони.

Проблема зброї стояла на першому місці. Щоб її роздобути, планувалися і проводилися спеціальні бойові акції в місцях, де були гестапівсько-поліційні гарнізони: Болехові, Суботові, Пускавцях, Комарові, Викторові, Медині, Мізуні, Перевозці, Бабині, Довпотові, навіть в Долині й Калуші. Постійно діяли на шосейних дорогах та на залізницях засідки. Як у всякій війні, були жертви. Німці повністю спалили села Бабин-Зарічний і Пускавці, а Болохів і Мізунь – частково.

На початку квітня сорок четвертого року "Робертові" принесли листа від "командира красных партизан к командиру украинских партизан". Провідник зібрав термінову нараду.

– Червоний комісар у ввічливій формі пише, щоб ми об'єднали сили для спільних дій проти німців. Просить відрядити на одинадцяте квітня представника від нашого командування до їхнього штабу в Лисець для переговорів. При цьому дуже розхвалює хоробрість та заслуги в боротьбі "с германским захватчиком украинских партизан". Що скажете, друзі, на таку пропозицію?

– Ні! – була одностайна відповідь.– Станіславівський крайсгауптман* також сватав нас, аби спільно з ними воювати проти більшовиків, але ми піднесли їм печеного гарбуза. Не підпустимо до нашого повстанського чотирикутника в Чорному лісі ні одних окупантів, ні других!

На тому й порішили.

Двадцять сьомого квітня червоні банди урядили великий грабіжницький напад на Грабівку. Залога села розгромила напасника, завдавши йому значних втрат і відібравши награбовану здобич. Розлючений невдачею, ворог повів на село новий наступ уже з більшими силами. Бій тривав кілька годин і закінчився повною перемогою повстанців. Однак більшовики спалили частину села і розстріляли двадцять трьох жителів. Ще два великі напади провів ворог у Майдані, але в обох випадках відступив, зазнавши втрат. Оскаженілий від невдач, червоний командир надіслав свіжого листа, цього разу густо пересипаного нецензурщиною та погрозами. Присягався, що зліквідує повстанські загони в Чорнову лісі "одним росчерком карандаша", та по кількох тижнях боїв, здавлений залізним перстенем облоги разом зі своїми "геройскими ребятами", очікував у голоді неминучого безславного кінця. Добила загони Щукаєва та Іскри панцерна дивізія "Айнзац", бо німцям вони також постійно дошкуляли. Очищати ліси від недобитків довелося воякам УПА.

В половині червня у Грабівці відбулася величава народна маніфестація на могилах старшин і стрільців, які полягли в боях з червоними зайдами.

* * *

Ще в січні сорок четвертого року сталася подія, яка запам'яталася старшинам своєю незвичайністю. Якоїсь днини "Робертові" доповіли, що українська охорона мосту через ріку Дністер затримала декількох чужинців, з якими важко встановити контакт. Їх передали в руки повстанських розвідників.

– Не знають ні української, ні польської, ні російської мови. Показують на мигах, ніби вони зіскочили з німецького ешалону і при цьому повторюють: "Голлянд офіцір! Голлянд офіцір!" Дідько їх знає, що за люди. Скажіть, друже провідник, що маємо з ними робити? Може, відпустити на всі чотири сторони? Най собі йдуть, куди ішли!

– Ні, це несерйозно. Якщо вони справді втікачі, то далеко не зайдуть. Гестапо швиденько їх переловить і пустить в розхід,– заперечив "Роберт".

– То ми приведемо їх сюди. Робіть з ними що хочете. Нам вони ні до чого.

– Залишати людей в біді не годиться. Попросимо командира "Гуцула", най розбереться. Він у нас навіть китайську мову знає, – пожартував провідник.

Зустріч відбулася в сільській хатині за декілька кілометрів від Дністра. Якраз тут місцевий газда виявив у копиці сіна дві особи невизначеної національності. Перелякався так, що йому перехопило подих. Швиденько післав дружину до станичного. Не пройшло й півгодини, як до його оселі привели ще двох утікачів. Це були ті, що їх затримали при переході через міст. Виявилося, що вони добре знаються між собою. Почали вітатися, обніматися. Розвідники попросили господиню, щоб нагодувала й зігріла чужинців. Залишивши біля них варту, поспішили доповісти про ситуацію командирам.

"Гуцул" прибув на розмову під вечір. Був у німецькій військовій формі з капітанськими погонами. Втікачі трималися гідно, все ж не змогли приховати на обличчях виразу тривоги, страху та розчарування. Командир відсалютував повстанським вітанням:

– Слава Україні!

Втікачі мовчали.

– Не бійтеся, – звернувся до них німецькою мовою. – Ми – українці. Нікому, окрім німців та москалів, зла не чинимо. Розумієте мене?

Втікачі перезирнулися і ствердно закивали головами.

– Я – командир Української Повстанської Армії. А ви хто? Говоріть!

– Ми є голляндські офіцери. Майже два роки перебували в Станіславові, у таборі для військовополонених –"Сталягу". Декілька днів тому нас зіпхали у вантажні вагони з тим, щоб відправити в Мавтегаузен. Наближається фронт... Ми не хочемо їхати в Німеччину... Там жахливий концентраційний табір. Усіх розстрілюють... Зіскочили на ходу з потяга.

– Багато втекло?

– Близько півтори сотні. Але багатьох конвойні поранили чи постріляли. Деякі сильно ушкодились, падаючи на залізничне полотно. Їх спіймали...

– Скільки військовополонених було в "Сталягу"?

– Дві тисячі чотириста. Переважно голляндські офіцери. Деякі втекли раніше, зробивши попід муром підкоп. Деякі заховалися під сценою у клубі. Потім їм довелося перелазити через триметрові

мури з битим склом і колючими дротами... Їхня доля нам невідома. Нас лише четверо...

– Ми знали про цей табір. Але щоб аж дві з половиною тисячі офіцерів! Ого! Що думаєте далі робити?

– Добиратися додому.

– Абсурд! Війна... Фронт... Скільки ж то країн доведеться пішки перейти, щоб дістатися на батьківщину?

Втікачі мовчали. Вони й самі добре розуміли, що їхнє становище майже безвихідне.

– От що... Я переговорю з головнокомандуванням, і ви залишитесь у нас. Згода?

Втікачі мовчали.

– Може, ви не розумієте? Будете вояками Української Повстанської Армії. Маємо троє жидів, одного грузина, декілька італійців. А от голландців ще не мали. Ви будете перші.

І тут заговорив статечний чоловік в окулярах:

– Я є ляйтенант голляндської королівської гвардії Едвард ван Готегем. Присягнув королеві, що ніколи й ні при яких обставинах не буду служити чужій державі, окрім своєї. Ми звикли дотримувати слова. Перепрошую...

– Але ж ми не вороги. Ми – ваші друзі.

– Що таке – друзі? На даному часі наші союзники – росіяни...

– Е-е-е! – скривився "Гуцул". – Росіяни – окупанти! Сталін страшніший за Гітлера!

Цілий тиждень велися переговори між командирами та втікачами. А їх уже назбиралося десять чоловік. Перевезли їх на санях у глухе гірське село. Тут з ними зустрівся командир Карпатської військової округи "Грім".

– Якшо насправді ви наші друзі, то допоможіть перейти кордон, – наполягали втікачі. – За цей час ми переконалися, що ви благородні люди, які прагнуть мати власну державу і тому повстали. Але нам не можна залишатися тут довше.

До розмови знову долучився ван Готегем:

– Я досі нічого не знав про Україну. В 1938 році у центрі Роттердаму якогось чужинця розірвала бомба. В газетах я прочитав, що вбитий на прізвище Коновалець є президентом неіснуючої держави у Східній Європі. Тоді мені й не снилося, що через шість років за незвичайних обставин я опинюся поміж його послідовниками.

– Так, Євген Коновалець – то наш ідейний провідник, – з гордістю сказав "Грім". – Його вбила не бомба. Його вбила Москва.

– Відпустіть нас! Ми будемо проводити пропаганду, щоб усі цивілізовані країни світу підтримували Україну у справедливій боротьбі за незалежність, – обіцяли втікачі.

Їх забезпечили одягом, харчами, охороною і провели до кордону з Угорщиною. Тільки через півтора року добралися вони на батьківщину, здолавши шлях: Будапешт - Москва - Лондон - Роттердам.

Земля кругла й тісна. Через деякий час Едвард ван Готегем та Іван Бутковський, що перебував на еміграції, зустрілися. Тоді й відкрив повстанський командир своє справжнє прізвище і підпільне псевдо.

"Ми не знали тоді, коли "зістрибнули" з німецького ешалона на землю Галичини, що вона стане для нас священною, – написав згодом у своїх спогадах голландський генерал-лейтенант королівської гвардії. – На той час співвідношення сил у Галичині було радше на користь УПА. Останнім німцем, якому я дивився там в очі, був той, що замикав за мною вантажний вагон, а другого я побачив декілька тижнів пізніше в Будапешті. Правда, при переході залізничних колій між Долиною і Болеховим ми чули далекі німецькі постріли. Тут нам приділили двадцять охоронців. Звичайно ж нас супроводжувало чотири особи..."

А "Роберт" подарував тоді голландським друзям бойову гранату, яку вони загубили в снігах при переході через Карпатські верхи та доли.

* * *

Хвиля фронту підкочувалась усе ближче й ближче. Крайовий Провід затаборував на горі Малиновій. Через день до них залучився відділ командира "Гамалії". Прийняли рішення продовжити вишкіл у підстаршинській школі.

– Сидимо у Карпатах і нічого не знаємо, що там діється на терені. Може, більшовики уже до Берліна дійшли, – нервував "Гамалія".

– Нині пішлю в розвідку надійних хлопців,– пообіцяв "Роберт".

Розвідка донесла, що Підкарпаття уже повністю зайняте радянськими військами, а спеціальні загони проводять облави на місцевих чоловіків, щоб мобілізувати їх до свого війська. Через два тижні по тому командир "Гамалія" дістав наказ повертатися в Чорний ліс. На горі Малиновій ще на деякий час залишилась підстаршинська школа і боївка провідника "Роберта". Коли нарешті вони також повернулися в Чорний ліс, то відразу зробили засідку на відтинку шосейної дороги Калуш – Станіславів.

– Сталінські посіпаки провели велику облаву в селах Калуського повіту і злапали двісті вісімдесят хлопів. Нині мають їх пішки перепроваджувати до Станіславівського воєнкомату. Здало би ся їх від більшовиків відобрати, – звернувся командир "Пиріг" до "Роберта".

– Хто їх буде супроводжувати?

– Загін у тридцять п'ять енкаведистів.

– Звідки знаєте?

– Розвідка донесла.

Засідка вдалася. Відбили новобранців без єдиного пострілу.

– Гей, червоні комісари! Кидайте зброю, бо всіх перестріляємо! Вас тридцять п'ять, а нас дві сотні!

Конвой наче вітром здуло. Повстанці й рекрути почали обніматися.

– Хто з вас бажає добровільно вступити до лав Української Повстанської Армії – десять кроків уперед, а решта марш по домівках!

Зголосилося більше як вісімдесят осіб.

У кінці літа до села Завій повернувся з рейду курінь "Грегота-Різуна". Вночі "Роберта" закликали на загальний збір. В лісниковій хаті зібралися всі повстанські старшини.

– Слава Україні!

– Героям слава!

З-за столу підвівся "Грегіт":

– Маю честь з вами, друже "Роберте", обговорити тактику боротьби з новим окупантом.

– Дуже приємно, друже командире. Впевнений, що ми поведемо справу так, що більшовики не підступляться до Чорного лісу так само, як колись німці. Чув про вас багато похвального.

Вони відкозиряли і потисли один одному руки. Обидва були середнього зросту, худорляві, по-військовому підтягнуті, енергійні та рішучі, справжні повстанські вожаки. Могли запалити дух підлеглих словом і прикладом. Старшини, підстаршини та стрільці їх поважали й любили. В зборі взяли участь командири "Гамалія" і "Пиріг". Всі разом виробили стратегічний план подальших дій. А вранці фотограф зазняв Василя Адрусяка і Ярослава Мельника на згадку. Цій світлині судилося стати історичною. Вона дійшла до наших днів і обійшла шпальти багатьох видань.

У середині жовтня спільними силами провели вдалу акцію нападу на Войнилівський військкомат і польський костел, де три роки тому катували старого Мельника, де енкаведисти й тепер

тримали в підвалах політв'язнів. Перебили варту, звільнили більше вісімдесяти чоловік, а за селом навіть збили одного літака.

Після бою "Роберт" постукав у вікно кімнати, де спала Тося.

– Як почула стрілянину, то так закалатало серце в грудях, що мало не зомліла. Подумала, що ти є тут, і боялась, аби не вбили. Молилась... Ой, Славку, Славку, любчику мій, чом у нас такс тривожне кохання?

– Заспокійся, королівно. Я живий і неушкоджений, та ще й зайшов до тебе води напитись, бо в горлі пересохло. Відвів нині душу – пімстив за батька. Власноручно відправив у пекло декількох чекістів. Огидно на серці... Вперше у житті я вбив... Дай руки помити.

Дівчина мимоволі відсахнулась.

– Не жахайся, голубко. Вони переді мною також завинили. Тут, у Войнилові, знущалися над моїм батьком... Погубили мою сім'ю... Та хіба лишень мою? Бог простить мій гріх, адже я захищаю землю, де народився. Ніхто їх сюди не кликав. У них величезна територія від Москви до Тихого океану. Хіба мало? Вони зазіхнули на Україну...

Він ретельно вимив з милом руки, а вона напоїла його кислим молоком, поміняла сорочку, провела до хвіртки.

– Знову розлучаємось. Куди ти зараз?

– Назад у Чорний ліс. Курінь відходить у рейд на Стрийщину, а мені наказано залишатися тут. Маємо багато роботи по лінії ОУН. Правда, дістав доброго пропагандивного референта, поета й журналіста на всевдо "Марко Боєслав". Легко з ним працювати, бо підпільною літературою і листівками він займається сам. Є інший клопіт. Задумали енкаведисти за будь-яку ціну знищити курінь "Різуна". Сили дуже нерівні, тому вирішили в бої з ними не вступати, а тимчасово відійти з Чорного лісу на Львівщину.

Він пішов, а дівчина ще довго стояла біля хатнього причілка і дивилась, як палає склад райспоживспілки, як метушаться і горланять чекісти біля відділку НКВД.

* * *

Перше листопада сорок четвертого року стало для Ярослава Мельника "судним днем". Вони стояли табором поблизу села Грабівки, біля річечки Луквички. Цю місцину старожили здавна називали Гуркалом.

Напередодні "Різун" попередив через зв'язкового, щоб командир "Гамалія" залишив табір і, не вступаючи в бій, відійшов

на північ. Розвідка донесла, що на них готується велика облава.

– Друже "Роберте", – звернувся командир до провідника, – дозвольте відвести сотню з Чорного лісу. Вважаю, що належної відсічі регулярній Червоній Армії ми не дамо, бо їх вдесятеро більше, як нас. Радив би й вам залишити штаб і рейдувати разом з нами.

– Куди ще рейдувати? Самі переконалися, що в рідному домі й стіни допомагають. У вас з командиром "Пирогом" більш як три сотні досвідчених стрільців, та й усеньке цивільне населення з довколишніх сіл стоїть за нас. Дамо тій сволоті доброго прочухана, аби запам'ятали українських повстанців. Віддайте наказ готовитись до бою.

Вранці табір оточило близько п'яти тисяч радянських солдатів. Довелося йти на прорив ціною великих людських жертв. У двогодинному бою загинув сотенний "Гамалія", чотовий "Дністер", ройові "Лоза" і "Дубовий", медсестра "Сніжка"... Всього двадцять вісім убитих і п'ятнадцять поранених.

При зустрічі з "Різуном" розмова була різка й болюча.

– Раджу вам, друже провідник, займатися питаннями ідеології, а в бойову тактику не втручатись. Ще два-три такі накази – і нам кінець! – казав курінний, дивлячись "Робертові" прямо у вічі.

– Визнаю свою помилку. Зробив належні висновки. Але прошу зі мною таким тоном не розмовляти.

– Через цю помилку загинули люди. Я віддав наказ залишити табори і відійти в Сухі Ліщини, не вступаючи в бій з цілою дивізією озброєних до зубів совєтських фронтовиків. Сотні "Прута", "Хмари" й "Бойка" підкорились наказу. До вас я направив зв'язкового "Крука". Він повернувся з відповіддю, що сотні "Гамалії" та "Пирога" лишати табір не хочуть. Ми зайняли позиції в обороннім перстені і чекали на вас. Вітер доносив шум важких скорострілів, розриви артилерійських снарядів, мін і бомб, що їх скидали літаки. Ризикувати життям стрільців я не мав права. Вночі ми передислокувались у Зелені Кирнички. З огляду на небезпечну обстановку полеглих бойових друзів похоронимо завтра.

Цивільне населення на похорон не допустили. Капелан УПА отець Василь відправив коротеньку панахиду.

– Вічная пам'ять! Вічная пам'ять! Вічная пам'ять! – впівголоса заспівали повстанці.

Стрілів не давали, бо за Чорним лісом постійно стежили вороги як із землі, так і з повітря. Впала команда:

– Струнко! На плече кріс! Почесть полеглим на полі Слави дай!

– Хоронимо лицарів УПА, борців за волю України...– розпочав траурну промову "Різун".

Промова була короткою, але кожне слово командира заставляло стрепенутися серця загартованих у боях вояків. "Роберт" слова не брав. Стояв над ямою і тяжко карався. Скупі чоловічі сльози котилися по блідих, неголених щоках. Виглядав стомленим і постарілим на десять років.

– До стопи кріс! Спочинь!

Тіла почали опускати в братську могилу. Хоронили без трун.

Коли ви вмирали, вам дзвони не грали,
Ніхто не заплакав за вами,
Лиш в чистому полі ревіли гармати
І небо вмивалось сльозами, –

співали бойові побратими.

А ці, в могилі, впали в бою молодими, не доспівавши своїх пісень.

Коли опускали вас в темну могилу,
Від крові земля почорніла,
Під хмарами круки стадами літали
І бурею битва гриміла.

Кожний кинув жменьку землі й подумав: "Хто наступний? Може, я?" Засипали яму, поставили березовий хрест, прибраний смерековим вінком, який сплели сільські дівчата. Шурхотіло під ногами опале листя, у верховіттях дерев голосив осінній вітер.

– Ми пімстимося за вас, друзі! Клянемось!

Аж тоді "Грегіт-Різун" зробив переклик:

– До апелю*– струнко!

Сотня завмерла.

– Сотник "Гамалія"!– вигукнув хрипко, бо спазми душили горло.

– Загинув на полі Слави!– хором відповіли стрільці.

– Чотовий "Дністер"!

– Загинув на полі Слави!

– Ройовий "Лоза"!

– Загинув на полі Слави! –

– Ройовий "Дубовий"!

– Загинув на полі Слави!

– Санітарка "Сніжка"!

– Загинула на полі Слави!

– Стрільці "Хитролис", "Тригуб", "Нестор", "Потіха"...

– Загинули на полі Слави!

Розходились з опущеними головами, але довго сумувати їм не дали.

– Слухай мій наказ!– пролунало, як постріл. – Хорунжий "Чорний", замініть чати і виставте стежі вздовж Луквички! Вістун "Тихий" і стрілець "Івась", ви направляєтесь у розвідку!..

* * *

"Роберт" затаїв у серці пекуче бажання помсти. Куди ходив, усе думав, як би йому власноручно відправити в пекло з десяток червоних комісарів. Невдовзі така нагода трапилась. Через два тижні після трагічних похорон сотня "Прута" відходила в рейд,

– Друже "Греготе",– звернувся Ярослав до курінного,– відпустіть мене з "Прутом" у похід. Хочу кров'ю змити провину перед загиблими хлопцями. Місця собі не знаходжу, зрозумійте...

Гадав, що командир розсердиться, розкричиться, а він вимовив всього три слова:

– Дозволяю. Будьте обережні.

Так сказати міг лише справжній друг. Знав запальний характер провідника, його круту вдачу, невгасимий темперамент, тому й застерігав спершу подумати, а потім діяти.

Сотня пройшла Павелче, Тязів, Викторів, Сапегів, Блюдники.

В Селищі зустрілися з куренем "Ромка".

– Слава Україні! Давайте, хлопці, разом заквартируємо. Чи є тут що поїсти?

– Щось знайдеться. Сало маємо з собою, бульби наваримо, а хліба й цибулі обіцяли принести тутейші молодиці.

Тільки-но розмістилися по хатах, розклали пожитки, як спостерігачі повідомили, що йдуть червоні. Сотенний дав наказ:

– Вийти з села в ліс, зайняти оборону і чекати на ворога!

– Дозвольте взяти скорострільну,– попросив "Роберт".

– Ні в якому разі,– заперечив "Прут". – Відповідаю за ваше життя головою. Крім того, "Різун" просив...

– Дурниці. На вишколах я вивчав усі види зброї, добре стріляю в ціль. Мені вкрай необхідно довести собі...

– Згода! "Хмелю" й "Малий", нині ви будете з провідником "Робертом" при кулеметі.

Ще не встигли окопатись і замаскуватись, як повернулися вислані стежі і повідомили, що з Галича та з Войнилова підійшло дуже багато більшовиків. За річкою риють шанці, розставляють важкі кулемети й міномети. Біля п'ятнадцятої години червоні вдарили на курінь "Ромка". Стрільці почали панічно відступати

до позицій, зайнятих сотнею "Прута", а більшовики гналися за ними, як скажені пси.

– Залягти і приготовитись до бою!– пролунав наказ.– Підпустіть "куфайників" на відстань п'ятнадцять– двадцять метрів! Хто не втерпить, того пристрелю!

Повстанці лежали тихо, як миші в стіжку сіна. Ось уже стало видно солдатські обличчя, п'ятикутні зірки на кашкетах.

– Вогонь!

Заграли скорострільні, автомати, кріси, пістолі. До грізної музики долучилися бубна мінометів. Більшовики не сподівалися на такий опір і почали відступати, залишаючи за собою узбіччя гори, встелене трупами.

– Удирай, братва, кому жизнь не надоела! Бандеровцев здесь видимо-невидимо !

– Ракети в небо!

Сотні кольорових вогнів сколихнули осінні сутінки. "Роберт" з насолодою натискав на гашетку кулемета і виразно бачив, як падають на землю сірі шинелі, немов трава під косою.

– Це вам за батька! А це за матір! А це за "Гамалію", "Дністра", "Лозу"! За поневолену Україну...

Смерть, смерть, ляхам смерть,
Смерть московсько-жидівській комуні,
В бій кривавий ОУН нас веде!–

почав якийсь відчайдух, але півтори сотні молодих горлянок заглушили цей спів вигуками: "Слава! Слава! Слава!"

– Негайно залишайте бойові возиції і відступайте в напрямку Блюдник! – вигукнув "Прут".

Розпалені боєм стрільці неохоче підкорялись наказу командира, – Виконуйте, що я сказав, поки нема жертв! Сталінські посіпаки дочекаються допомоги і вдарять на нашу сотню з новими силами!

"Мудра команда,– міркував "Роберт". – Нам справді пора відступати, заки більшовики не оговтались від паніки. Не хочу, щоб повторилася недавня трагедія на Гуркалі."

Вже зовсім стемніло, коли більшовикам надійшла підмога з Галича, і вони почали стріляти в своїх, прийнявши їх у темряві за повстанців. Потім місцеві жителі розповідали, що було вбито сто сімдесят три чекісти. Селян заставляли виносити їхні тіла з лісу і складати штабелями в кузови "газиків".

Повстанці відпочили після бою один день, випрали і посушили онучі, почистили зброю, а потім через Павелче і Гуту Майданську повернулися в Чорний ліс.

– Як настрій, друже "Роберте"?– приязно усміхаючись, зустрів провідника "Різун".– Хлопці оповідали, що ви добре трималися.

– Мушу сказати, що зняв тягар з душі. Зараз поспішаю повідомити головнокомандування про вислід бою.

Вони обмінялися рукостисканнями і простили один одному недавні образи та непорозуміння. "Роберт" відійшов декілька кроків, озирнувся і подумав: "Наш курінний – вроджений військовий командир і прекрасна людина. З такими, як він, можна боронити Україну!"

* * *

Облави і бої. Рейди і вишколи. Розвідка і чати. Знову бої і облави. Свята бували рідко, але якщо вони випадали, то повстанці вміли їх святкувати. Доки Підкарпаття утримували німці, "Роберт" по-справжньому не знав "лісової романтики". З приходом "других совітів" Крайовий Провід остаточно перейшов з конспіративної квартири в обласному центрі в ліси та гори і змушений буз разом з усіма розділити злигодні повстанського життя.

На великі релігійні свята стрільці завжди просили командирів, щоб дозволили їм святкувати по селах, зігрітися, погоститися.

– Хіба може витримати християнська душа, щоб не піти до церкви, не розговітися на Великдень свяченим яйцем, або не з'їсти куті на Свят-вечір?

Зима сорок п'ятого року була снігова та морозна. Перед самим Різдвом перебули довгий марш з присілка Майданик. Хлопці вкрай притомилися й зголодніли. На світанку курінь "Різуна" підійшов до села Рибне.

– Христос ся рождає!

– Славімо Иого!– вітались стрільці між собою.

– Друже командире, вчора на вечерю не їли-смо куті, то хоч би нині трохи перепочити й поснідати.

Підійшов "Грегіт-Різун". В кожусі, з далекоглядом на грудях, з мапником при боці, озброєний МП* та пістолетом десятизарядником.

Дав наказ:

– Курінь, спочинь! Друже "Бею", надішліть розвідника в село розізнати обстановку.

Подивився на хлопців: голодні й холодні, цокотять на вітрі зубами, стукають закаблуками.

– Рухайтеся, друзі! На пеньки і в сніг не сідайте, бо замерзнете, та й віхола може замести,– застеріг щиро, по-батьківськи.

Розвідник чомусь довго не повертався. Командири перевірили, чи хтось не відстав по дорозі.

– Друже чотарю, доведеться нам обом іти до горішньої хати. Увидимо, що там сі діє. Для певности візьмемо двох стрільців.

Вони пройшли яром по глибоких снігах добрий шмат дороги. Село дрімало в білому тумані. Навкруги була мертва тиша. Командири постукали у вікно першої-ліпшої хати. Раптом почалася стрілянина. В селі була засідка. Комуністи-безбожники на релігійні свята завжди влаштовували українським партизанам м'ясорубку, не стало винятком і Різдво того року. Довелося вступити в бій. Один по одному впали стрільці.

– Відступаймо! Швидше! До лісу!

В цю мить куля влучила чотовому "Бею" в голову. Він упав, зрошуючи сніг гарячою кров'ю. "Різун" біг далі. Енкаведисти кинулися навперейми, стріляли, галасували. Враз розривна куля прошила праву руку командира. Кисть повисла, полилася кров.

"Нічого, буду відстрілюватися лівою. Скорше б до своїх!– відмітив подумки і відчув різкий біль у лівій руці. – Ого! Ще одне поранення! Справи кепські!"

А кулі свистіли й свистіли над головою, та він не чув. Потім йому сказали, що кожух був прострелений у восьми місцях. Почувши стрілянину, сотенний "Прут" вислав чоту "Вишневого" рятувати курінного. Медики негайно зробили перев'язку, але він втратив багато крові. Настелили ложе з гілок ялиці та плащ-палаток, зверху накрили кожухами, але зігріти командира не вдалось. Цілий день його трусила лихоманка. Аж під вечір переправили його в Петранку до польового шпиталю, де лікарі "Пастер" та "Берест" його прооперували. Того ж таки дня "різунівці" відомстили за смерть чотового "Бея" і двох рядових стрільців, за пораненого командира, за холодне й голодне Різдво у лісі під відкритим небом. Били московських виродків так, що аж пір'я з них летіло, а недобитки повтікали в Рип'янку, де на той час був відділок НКВД з прокурором на додачу.

Вечеряли в Грабівці. "Роберт" подбав, щоб хлопці зігрілись, просушили одяг і взуття. Після далекого маршу і важкого бою не гріх було б і поспати, а вони колядували:

Нова радість стала,
Яка не бувала,
Над Вертепом звізда ясна
На весь світ засіяла...

–Хлопці, а давайте нашу, повстанську!

Христос родився,
З Діви воплотився,
Бог правди й любови,

Здійми з нас окови,
Зішли свободу
Нашому народу.
Зітни голову Ти Іродові!

Чотири сотні перестуджених чоловічих голосів підхопили мелодію, і над селом полинула колядка-молитва, яку янголи понесли на білих крилах у небо.

– Мені завжди хочеться заспівати: "Зітни голову червоному ідолові", але слова в строку не влазять, – зітхнув "Роберт". – А жаль!

* * *

Від Різдва до Великодня не так вже й довго . Ще поранений курінний носив на перев'язі руку, а вже зішов сніг, земля вкрилася молодою травою, зажовтіли на лозах пухнасті котики.

Напередодні свята станичний з Ямниці зібрав для "хлопців з лісу" цілий віз пасок, крашанок, ковбас, шинок. Селяни радо зустрічали повстанців, ділилися з ними по-братерськи усім, чим мали. Вночі командири наказали повернутись до Чорного лісу. Щасливо перебралися через залізничне полотно, доїхали до села Угринова, де на них чекала ще одна фіра з харчами. Сонечко не встіло зійти, а "різунівців" уже вітав рідний табір.

– О-го-го! Доброго ранку вам, сосни й смереки! Лишень тута ми ся чуємо, гейби дома! – тішилися стрільці.

– Чорний ліс – то є наш батько!

– Направду, що так. Немов у тій козацькій пісні співають: "Ліс –наш батько, ніч – наша мати..."

До присілка Майданик вислали двох повстанців у розвідку. Вони повернулися швидко.

– Справи нецікаві. В селі Посіч більшовики проводять облаву.

Довелося святочні наїдки заховати в Майданику, а порожні фіри відпустити додому. Стали на постій. На віддалі двох кілометрів розгорівся бій між вояками з куреня "Хмари" та спецрозділом НКВД.

Невдовзі вороги відступили. Під вечір службовий старшина зарядив збір куреня. Ройові зголосили про стан бойових груп чотовим, чотові – сотенним, а сотенні – курінному.

– Друзі мої, дорогі побратими! – звернувся "Різун" до повстанців. – Може статися, що Великодні свята нам доведеться відбути в боях. Певно, ніхто не забув, яке Різдво нам влаштували комуністи. Та я від щирого серця бажаю веселих свят і щоб

наступного року Всевишній допоміг нам зустріти Великдень у вільному золотоверхому Києві. Христос воскрес – воскресне Україна!

– Вовіки воскресне! – вигукнули сотні грудей, аж луна покотилася Чорним лісом.

Хлопці розклали святкові припаси, сіли, розговілися. Вітали один одного, цілувалися, згадували минуле.

– Як був я малим, то на перший день Великодня не злізав з дзвіниці. Палямар дозволяв хлопчакам з усього села, аби в дзвони били. А церковне подвір'я було геть засипане різнокольоровою шкаралущею з розбитих і з'їджених писанок.

– Мої мама копу яєць фарбували. Правду кажу !

– А мої дзядзьо* любили везти на посвяту ціле смажене порося. Клали го на тацю, а до писка запихали хрін...

– Ге-ге! Колись до церкви на фірах їхали, вся сім'я сідала. А як священик три рази оголошував: "Христос воскрес! Христос воскрес! Христос воскрес!", то підлітки стріляли з крісів, палили ватри...

– А я дуже любив, коли ходила процесія навколо церкви. Рядами стояли люди... В кожному кошичку горіла свічка, віткнута в паску. Море вогнів! А священик кропив святою водою і кошики, і людей. Господи, чи діждемось?

– По богослужінню дівчата з хлопцями на плебаніях* водили танки, співали гагілок, маївок, влаштовували забави...

– Як то було файно! А тепер? Кляті москалиска позакривали церкви, посадили священиків до темниць, школярам заборонили паску і кутю їсти, співати колядок і щедрівок. Навіть молитись... Кажуть, що Бога нема.

– Ая... Ми, хлопці, хоч у лісі, та все ж на рідній землі. А як нашим родинам у далеких Сибірах ведеться? В тайзі, в тундрі, де вічна мерзлота й полярні ночі...

– Терплять тяжку муку за синів-повстанців...

– Мої мама померли торішньої зими...

– А мої і тато, й мама ще давніше в Караганді...

– Абись їх шляк трафив усіх до їдного, а катюгу Сталіна аби повісили вниз головою, як мого брата на допитах вішали.

– Бити псів потрібно, доки й духу від них на Україні не лишиться!

– Слава Україні!

– Смерть ворогам!

Вечеряли в Майданику. Розклали на траві приховані наїдки, ласували шинкою та ковбасами, аж за вухами лящало. Службовий старшина знову зарядив святкову збірку куреня. Командир сотні "Прут" відзвітував курінному "Різуну", а "Різун" – командиру Карпатської військової округи УПА "Громові". Стрільці вишикувалися в лави. Пролунала команда: "Струнко!" Командири відбули інспекції. По тому виступив крайовий провідник "Роберт" і зачитав святкові вітання від командира УПА-Захід "Шелеста", від УГВР і від проводу ОУН. Святкування закінчилось національним Гімном "Ще не вмерла Україна". Це були останні масові врочистості на теренах Чорного лісу. Міністерство внутрішніх справ УРСР і СРСР направило проти маленької повстанської держави на Підкарпатті великі загони спеціально вишколених, добре озброєних душогубів. Застосували цілий арсенал пропаганди і підступних хитрощів, щоб знищити бойових командирів Української Повстанської Армії.

* * *

"Михась" та "Співак" сиділи на колоді, жували чорний житній хліб і перемовлялися.

– О! Зобач! Друг командиро кудись пішло! – показав пальцем "Михась" на провідника "Роберта".

– Чи ти коли-небудь навчишся по-українськи розмовляти, телепню? – сердився "Співак". – Третій рік у нас, а верзеш таке, що й дідько тя не пійме!

Ці хлопці-медики дружили між собою. Італієць "Михась" прибився до повстанців ще в часи німецької окупації. Коли Радянська Армія знову зайняла Станіславів, він мав нагоду здатися владі, але не захотів. Був жартівником, любив потеревенити, розказати анекдот чи побрехеньку, тому всі горнулися до нього.

– А! Най мовити! Я до него йшло, а він кудись пішло,– правив своєї "Михась".

– Абись тобі язик відорвало! Я, гуцулисько, давно вже по-італійськи навчивсі, а ти по нашому – ні бум-бум. Тупий ти, друже, як мій сукнєнний капець*!

– Що то є капець?

– То щось такого, як твій писок! Розумієш?

Така розмова велася між ними щодня, та це не заважало хлопцям бути вірними друзями. "Співак" таємно повів "Михася" в рідне село, познайомив його зі своєю кузинкою, і між італійцем та галичанкою спалахнуло кохання.

Сьогодні "Михася" терміново викликали в провід, отже "Співак" пішов з ним заради підтримки. Незабаром "Роберт" повернувся в штаб. Хлопці постукали до нього в двері. Привіталися.

– Я запрошував одного. Хто з вас є "Михась"?

– Друже командире! "Михась" зголошує своє прийшло !– він відсалютував рукою, стукнув закаблуками.

– Дуже приємно познайомитись. А вас, друже, попрошу вийти.

– Дозвольте залишитись!

– Хто ви?

– Санітар сотні "Бровка", побратим "Михася". Він погано говорить по-нашому, то ж я при нім перекладачем. Це я його охрестив "Михасем", бо він прийшов на вишкіл у Червоний Хрест і назвався Мікаелем. Жодного українського словечка не знав, бідака!

– А ви чому маєте псевдо "Співак"?

– Бо-м з дитинства співаю. Мама казали, що заспівав одразу, як народився. В медичному училищі співав на сцені, брав перші місця. "Михась" також співає, ще ліпше за мене. Тоті пісні нас і подружили. Говорити – ні бум-бум, а повстанські пісні знає всі, як "Отченаш".

– Ну гаразд, гаразд, ближче до справи. Нині ваш курінь відходить у рейд, а я лишаю "Михася" в Чорному лісі для спецзавдання. Збирайте свої речі, друже, і зараз переходьте в штаб Крайового Проводу.

–Е! Так не піде! Я без "Михася" нікуди не вступлюся! Беріть і мене до штабу!

– Припиніть недоречні розмови! Накази старшин не обговорюються! Розпустили вас у санітарній службі!– розсердився "Роберт".

Хлопці віддали "честь" і вийшли за двері. На поляні уже шикувалися стрільці. Командир "Прут" зголосив "Різунові" про стан куреня.

– Друзі, зараз ви відбудете в далекий рейд. Куди саме, сказати не можу з огляду на конспірацію. Хочу почути від людей про ваші добрі справи. Не спляміть чесного імени вояка Української Повстанської Армії! Приготовитись до відмаршу!

– Струнко!– подав команду "Прут".– Курінь готовий гідно виконати наказ!

– З Богом, хлопці! Слава Україні!

– Героям слава! Слава! Слава!

– Праворуч! Стрілецьким рядом руш!

Три сотні взяли курс на північний захід в напрямку Галича. Коли вони повернулися з рейду, то свого улюбленого командира "Грегота-Різуна" не застали в живих. А того дня "Роберт" і "Різун" залишилися в Чорному лісі з наказу самого "Тараса Чупринки". Італійця "Михася" з фальшивим іноземним паспортом і секретною інформацією направили в Мюнхен на зв'язок з Головним Проводом. Хлопець добре володів німецькою мовою. Чи вдалося йому перейти кордон і виконати завдання – невідомо. А "Співак" невдовзі загинув у бою, коли виносив на собі важко пораненого сотника "Бровка". Декілька куль прошили йому живіт, а він мучився ще цілу добу, боровся за життя.

– Я добре запам'ятав лице того "ванюшки-куфайника", котрий в мене стрілив! Малий такий, непримітний, як гнида,– казав він друзям. – Вилікуюсь, знайду його і вб'ю! А потім... Потім поїду в гостину до "Михася"... Я сумую за ним... То "Роберт" нас розлучив...

В агонії він марив, кликав свого побратима, доки не перестало битися серце. Три роки ці хлопці були нерозлучними, ділилися навпіл одним сухарем і останніми набоями. Італієць і українець. Вояки УПА.

* * *

З першого вересня сорок четвертого року Антоніна Король знову відновила навчання у Львові. Нова влада перейменувала медичний факультет університету на державний медінститут. Довелося на деякий час припинити діяльність в ОУН, "залягти на дно". Цілу зиму вона не бачила Ярослава, не знала навіть, чи живий, Поступово туга за ним стихала, проте зустрічатися з іншими хлопцями не хотіла. Вчитель Войнилівської школи Іван Ясінський заходив декілька разів до них додому, запрошував Тосю в кіно, але вона вигадувала різні причини, аби уникнути його залицянь. Вчилася сумлінно й наполегливо. Їй навіть запропонували вступити в комсомол.

– Дайте подумати. Я не готова.

– Думайте, але не занадто довго, – сказав їй секретар факультетської комсомольської організації.

Такий поворот подій у її плани не входив. Після повернення з Праги вона потрапила в групу, де всі їй були незнайомі. Про її приналежність до Організації Українських Націоналістів знала тільки одна студентка – тернопільчанка Ліля Грабович. Дома Тося відшукала свій квиток юного оунівця і довго дивилась на

фотографію шестилітньої давності. Потім загорнула квадратик голубого картону із золотим тризубом у вощений папір, поклала в залізну скриньку і закопала в непримітному місці.

"Нізащо не здамся ні на вмовляння, ні на погрози,– вирішила остаточно.– Мені з комсомольцями не по дорозі."

Коли її вдруге викликали на засідання бюро, то сказала:

– З комсомольського віку я виросла. Мені двадцять три роки.

– По статуту можна бути в комсомолі до двадцяти восьми.

– На початку серпня маю отримати лікарський диплом і направлення на роботу. Тоді й вирішу.

Випускні екзамени Антоніна Король здала по найвищому балу, допомогли знання набуті в Празі. Батьки купили відріз голубого шовку, а родичка пошила на випускний бал гарну сукню.

– Стефко,– звернулася пані Анастасія до служниці,– збирайся в дорогу. Відпровадиш Тосю в Мартинів до потяга.

Пан Юліан запріг коней у бричку, перехрестив і поцілував доньку, провів за браму.

– Щасливої дороги! Най тобі все вийде на добре!

Пізно ввечері служниця повернулася перелякана й заплакана:

– Пані поштмейстрова, ваша донька до Львова не поїхала. Коли ми переїздили попри ліс, то звідтам вийшли штири повстанці, підійшли до фіри і запитали панну: ''Ви лікарка?" "Не зовсім, бо диплома ще не маю",– відповіла панна тим хлопцям. "Ідіть з нами. Пораненим потрібна медична допомога". "Я не маю при собі ні бинтів, ні ліків." "У нас все є, лише ви потрібні". Панна Тося злізла з фіри і пішла. Я чекала-м довго, аж стало темніти, і мусіла повернути сама додому.

Заплакала мати, захвилювався батько. Всю ніч у хаті Короля ніхто не стулив повік. Як тільки щось стукне чи загавкає пес, відразу всі біжать до хвіртки і дивляться на дорогу. Прийшов ранок, а Тося не повернулась.

* * *

Антоніна Король і Ярослав Мельник повінчалися влітку сорок п'ятого року в церкві села Грабівка. Перед шлюбом наречені пішли до сповіді. Покаялися в гріхах, прийняли святе причастя. Вінці над їхніми головами тримали "Докторка" і "Скала". Священик зв'язав їм руки білою шовковою хустиною, тричі обвів кругом престолу. Обмінялись обручками. Поцілувались. Дяк заспівав "многії літа". Все, як у добрих християн. На весіллі були тільки члени Крайового Проводу і частина охорони. Застелили вишитою скатертиною стіл у хаті лісника, повечеряли. Горілки не пили. То

був час, коли повстанці суворо дотримувались обітниці спиртного не вживати. Пізніше, коли вороги загнали їх у холодні підземелля криївок, коли доводилося спати просто неба на сніговій перині чи в лісі на мокрій землі, тоді "сухий закон" відмінили.

– Нині наша шлюбна ніч, королівно. В бункер не можна, бо там повно хлопців. У хаті лісника якось незручно... Ходімо в поле!

Вони втекли від охоронців і пішли межею поміж достигаючими житами. Простелили на землю брезентовий плащ. Тося зняла блакитну сукню, яка шилася для випускного балу, а пригодилась для вінчання.

– Зніми сорочку, Ярославе. Зазелениться від трави, потім і не відпереш. Люблю її, бо вишита дуже гарним узором. Ти завжди ходиш у вишиванці, Славчику, скільки я тебе пам'ятаю, і вона тобі пасує.

– Цю сорочку вишили мої мама, коли я вступив до університету. Мамо, мамо! Як би я хотів, аби ви були тут, поблагословили нас нині святими образами!

– Так, любий, ми побралися в підпіллю без батьківського благословення. Мої тато ніколи не простять, що я не віддалася за пана Думку і не виїхала за кордон. А я чекала цієї миті довгих вісім років!

Молодята лежали серед ланів і дивилися в зоряне небо. Десь неподалік у траві сюрчали цвіркуни, озивалася сонним голосом перепілка. Вітер тихо гойдав над ними житнє колосся. Здавалося закоханим, що лежать вони на дні казкового моря, а над ними котяться теплі, запашні хвилі.

– Кохаю тебе, Антоніно. Попри всі негаразди, попри горе та лихо я нині щасливий. Дуже щасливий! Дружинонько моя люба, притулися до мене!

Вона поклала русяву голову йому на груди, обняла за шию, а він покрив палкими поцілунками її очі, вуста, шию, руки...

– Цілуй мене, Славку, цілуй! Кохай мене, мій соколе! Я – твоя навіки!

Літня ніч була такою невмолимо короткою, а кохання таким великим! Вони не встигли намилуватися, наголубитись, як серце того жадало. До сходу сонця мусили повернутися в криївку. А там не пригорнешся і не поцілуєшся, бо навкруги – люди.

* * *

Антоніна взяла собі підпільний псевдонім "Таня" і відразу ж засіла за друкарську машинку. Це її руками надрукована летючка

в червні сорок п'ятого року за підписом "Команда УПА-Захід "Говерля", яка збереглася в архівах до наших днів.

"З хати до хати, з рук до рук!– друкувала "Таня", а в машинці западало "о", і їй доводилося двічі вибивати цю букву.– Українці! Гітлерівська Німеччина впала. За знущання над українським народом, за знущання над народами всієї Європи її стріла заслужена кара. Катюзі – по заслузі. Та з упадком гітлерівської Німеччини війна не закінчена, бо десятки народів Європи стогнуть в найжахливішому сталінському ярмі... Між так званими "союзниками" існують глибокі суперечності... Назріває нова війна... Це нова можливість для українського народу здійснити найсвятішу ідею – побудувати Українську Самостійну Державу... В цей важливий час ми за всяку ціну мусимо видержати в нашій визвольній боротьбі. Покажімо, що ми вміємо боротися так, як повинен боротися великий і зрілий народ! Хай живуть впертість і завзяття українського народу в боротьбі до кінця! Смерть сталінським окупантам та їх вислужникам!"

Антоніна друкувала, а перед її очима павук ткав свою павутину, як у поемі Лесі Українки. Вона твердо вірила, шо колись таки Україна здобуде незалежність, потрібно тільки вперто і наполегливо йти до цієї святої мети.

Дружина провідника усім сподобалась за ерудицію, інтелігентність, невтомну працю. Вона була водночас лікаркою, друкаркою, кухаркою, прачкою і стрільцем. Хлопці про неї казали:

– Наша невістка – на всі руки від скуки.

А "скучати" не було коли. Майже щодня – засідки, облави, бої. Ще ходили по селах переодягнені агенти НКВД і під маркою "хлопців з лісу" рознюхували, хто переховує ранених і хворих бандерівців, хто випікає для них хліб, шиє одяг тощо. Якогось дня піймали двох "гуцулів", які на околиці села Посіч розпитували в дітей, що пасли худобу, до кого вони можуть звернутися, щоб нагодували "своїх". Пастухи їм нічого не сказали, зате тихенько доповіли станичному. Їх затримали і привели в село. Жалюгідні й перелякані, стали вони перед грізними очима "Роберта".

– Хто такі?

– Ми українські партизани.

– Які такі партизани? Своїх ми знаємо.

– Родом з Кавчого Кута. Відбилися від своїх. Були голодні...

– Хто у вас командиром?

– Сотник "Сапер" із куреня "Хмари",– відповіли обидва, не зморгнувши оком.

– Ваші псевда?

– "Панок" і "Гриньо".

– Здайте зброю!

– Її у нас відобрали ще при затриманню. Але ж це несправедливо, друже командире! Так зі своїми не поступають...

Якимось десятим чуттям "Роберт" розпізнав, що це сексоти.

– Розстріляти!

– Що?! Як ви смієте!

Він більше наказу не повторював. Повернувся і пішов. Коли "гуцулів" поставали під стінку, вони в усьому зізналися:

– Пожалійте! Нас енкаведисти били... Силоміць заставили з ними співпрацювати... Три місяці муштрували при Львівській міліцейській школі. Вчили, як себе вести, що чинити, що брехати... А діяли ми неповний місяць. У селах Сихів і Корчумка Лісова здали владі двох зв'язкових і декількох газдів, які возили в ліс харчі...

– Передати в службу безпеки! – був короткий наказ.

А по обіді хоронили хорунжого "Чорного" з чотирма стрільцями. Дали дві чоти як почесну варту при могилі. Повстанський капелан відправив польову службу Божу та панахиду. Знову був "апель" і коротка промова "Роберта". Він був добрим оратором. Слова лилися невимушено і западали в душу кожного, хто стояв у глибокій печалі на лісовій галявині біля потічка. "Таня" вперше була на таких похоронах. Вона зціпила зуби, прикусила губу, хотіла витримати, не заплакати. Але не змогла. Рясні сльози котилися з очей, а кожне сказане слово чітко карбувалося в пам'яті.

Спіть, хлопці, спіть.
Спіть, хлопці, спіть.
Про волю й долю тихо сніть.
Про волю й долю Вітчизни,–
Чи можуть бути кращі сни? –

тихо співали повстанці.

– На полі бою славна смерть... Вони – безгрішні... "Хто помер за братів своїх, той помер за мене", – сказав Господь ученикам своїм, – долинав до неї чийсь дуже знайомий голос.

І прийде день, великий день.
День щастя, радості й пісень.
І загуде свободи дзвін –
До вас ми прийдем на поклін...
На ваших тихих могилах
Замає наш побідний стяг...

* * *

Медовий місяць проминув, як один день. Декілька разів молодята вибиралися з криївки на природу і віддавалися палким любощам. Розкривалися всіма клітинками душі й тіла, зливалися в єдине ціле, ставали, наче божевільні. Спішили жити. Байдуже, скільки того життя відпустила їм доля! Горіли коханням і згоряли самі, як зорі на небі. Від цього полум'я і зачали аж два життя одразу.

– Я вагітна, Славчику. Може, від тої першої ночі там, у житі... Вночі нам сюрчали коники, а вранці розбудили жайвори своїм співом. Пам'ятаєш?

Він цілував її, пестив, усміхався, а самого гризла тривога:

"Невчасно... Дуже невчасно! З боїв не виходимо, працюємо круглодобово... Хіба вагітній можна жити в підземеллі? Я винен. Не маю досвіду ... Бідна моя королівна. Бідна наша майбутня дитина. Бідні ми усі!"

Він і гадки не мав, що народяться двійнята – хлопчик і дівчинка. Яким щасливим подружжям вони могли б бути, якби інші часи! З перших тижнів вагітності в "Тані" появилась нудота, головокружіння, інколи вона непритомніла. Усі секретні, найважливіші папери військової округи "Карпати" проходили через її руки.

– Укази, накази, прикази! – глузувала сама з себе "Таня", просиджуючи за друкарською машинкою по десять годин поспіль. Були це відозви, летючки, шифровані радіограми... І "штафети", "штафети", "штафети"– десятки на день. А після важких боїв вона виконувала роль лікарки, медсестри, санітарки. Бували випадки, коли її, вагітну, вивертало при вигляді закривавлених, знівечених тіл. Все ж бралася до роботи, вилучала з ран кулі, бинтувала, тягала носилки, проводжала убитих в останню дорогу. Коли вагітність стала помітною, члени проводу заборонили їй займатися важкою працею. Якраз тоді й прийшла до них "Докторка", яка принагідно взяла на себе й роль кухарки. Стало вільніше.

У вечірні години Тося й Марійка любили співати повстанських та стрілецьких пісень. "Таня" дивувалася, що їх так багато. Спочатку робила записи в блокноті. За два місяці їх назбиралося три сотні, і вона махнула рукою.

– Всіх не запишеш. Таких пісень люди склали тисячі,– часто казала до подруги.

Повіяв вітер степовий,
Трава ся похилила,

Впав в бою стрілець січовий,
Дівчина затужила, –

починали жінки в два голоси.

В Марійки – сильний альт, в Тосі – ніжне сопрано.

А був то хлопець молодий,
Пора була кохати,
Він впав, як той сухий листок,
Повік буде лежати...

До жіночих голосів долучалися чоловічі, і ось уже сумна мелодія заповнювала бункер, стукала в стіни, просилася на волю.

– Знаєте, яку я пісню найдужче люблю? "Рости, рости, черемшино", – казала "Таня" і починала:

Рости, рости, черемшино,
Широко ся розростай!
Ти, молода дівчинонько,
Про кохання забувай!

Співали уста, співали очі, співало серце:

Ти, молода дівчинонько,
Про кохання забувай,
Бо я сиджу в криміналі*
За Вкраїну – рідний край.

Співали всі:

Україно, Україно,
Україно, краю мій,
Я за тебе, Україно,
Муки тяжкії терпів...

– Слова нещодавно склав повстанський поет "Марко Боєслав", а хто мелодію придумав – невідомо.

– Ади я гадав, що пісня народна. Мелодія пречудова і слова дуже гарні!

"Таня" зустрічалася з "Боєславом" декілька разів у цьому ж таки бункері. Він приїздив на засідання Проводу, привозив листівки, художню літературу і власні вірші. Врівноважений, інтелігентний, приємний у розмові, старший за неї на дванадцять років. Казав, що закінчив Станіславівську гімназію, вчився на правничому факультеті Львівського університету. Сидів у польській в'язниці, побував за кордоном. Видав декілька збірок поезій.

– Привіз вам часопис "Шлях перемоги", який започаткував першого травня сего року. Спеціально приурочив гострі статті до "міжнародного пролетарського свята".

– Вітаймо, друзі, крайового пропагандивного референта, який

властиво є моїм першим заступником, – прихильно відрекомендував його "Роберт" членам проводу. – Схвалюю вашу працю і надіюся , що колись за неї вас нагородить вдячний український нарід.

Ніхто, навіть "Роберт" не знав, що народився цей чоловік у селі Боднарові, по сусідству з його рідною Бережницею, що його ім'я – Михайло, а прізвище – Дяченко, що він справді за свою журналістську та літературну діяльність буде нагороджений Срібним Хрестом Заслуги.

Головне командування за законами конспірації розмістило цих двох керівників у різних бункерах :"Роберта" – в Болехівському районі, а "Марка Боєслава" – в Богородчанському. Берегли їх. У випадку загибелі одного інший мав би його замінити.

* * *

Минали дні, тижні, місяці. Двадцять восьмого липня "Докторка" і "Роберт" відбули з куренем "Чорноти" в пропагандивний рейд на Перегінщину, а "Таня" залишилася в бункері під охороною "Левка" і "Скали". Більше місяця вона не бачила чоловіка і не мала про нього ніяких відомостей. Аж на початку вересня зв'язковий "Дуб" приніс радісну звістку:

– Вони повертаються! Вчора переправились через Бистрицю і стали табором поблизу Ямниці. Скоро будуть у Чорному лісі.

Зустріч була хвилюючою.

– Як ся маєш, королівно? Чи сумувала за мною?

– Ще питаєш! Цей місяць видався мені довжелезним роком. Бігме, Славку, що без тебе ніде й ніколи ся не лишу. А чуюся ліпше, як перше. Пропала нудота, дістала-м добрий апетит. Слава Богу, що ви усі вернули живими!

Він зняв брудну сорочку, а вона густо намилила йому голову та плечі і поливала водою з відра.

– Майже місяць не міняв білизни. Воші завелися. Мені б горячої купелі, та де її взяти?

Тося обмила чоловіка, нагодувала капусняком, кашею і поклала на лежанку відпочити.

– Знаєш, "Таню", буде Україна! Мусить вона бути, бо навіть малі діти нам допомагають. В селі Прислуп зав'язався бій з червонопогонниками, то повіриш, що під градом ворожих куль семирічне хлоп'я принесло нам в кошичку набої, ще й буханець хліба приховало за пазухою. Каже до мене: "Нате, вуйку, я таких сце багато маю. Лишень добле стліляйте, абись вони ніколи не

повелнули. Фест* їх бийте за мого татка, бо його заблали до кліміналу". Мені сльоза покотилася по щоці. Я нишком її обтер рукавом і поцілував хлопчину. А наступного дня приходить тринадцятирічний легінік Павлусь з таким поважним лицем, гейби в старого чоловіка. З-під шапчини визирають непокірні кучері, сині очі буйно заросли віями. Каже до кущового: "Слухайте, Осипе, я прийшов без вашого дозволу. Але пригадайте собі, як вліті ви обіцяли прийняти мене в свою боївку. Вже терпцю не стало чекати. Прийшов я не голіруч – маю зброю!" Розстібнув кацабейку* і вийняв з-за паска обріз російського кріса. Ми всі остовпіли. Почали його вмовляти, лякати боями, снігами–морозами, голодом та холодом, а він ніяк не хоче вступитись. Довелося залишити його на один день у лісі, хоч була облава. Я дав йому постріляти з ППС-а, якого напередодні зліквідував у вбитого енкаведистського капітана.

– Ну а далі... Той хлопчина у вас залишився?– нетерпеливилась "Таня".

– Та ні. Був з нами тамтого дня в бою, а від вечір відпровадили додому. Ледве вмовили почекати його до наступної весни. Виділа б ти, який він був гоноровий*, ніби усі світи належали йому. Тішився, що доріс бити ворога, що йому припала честь півгодини вести справжній бій пліч-о-пліч з бувалими повстанцями. Його очі гарячково світилися, чоло вкрив рясний піт... Більшовики втратили півсотні вбитими.

– А наші?

– П'ять убитих, а "Лев" і "Орлик" – ранені.

– Я ж гадала, що ви усі живі-здорові. Молилася ночами...

"Роберт" зітхнув.обійняв дружину за поповнілий стан.

– Народи мені сина, королівно, такого відважного, як той Павлусь з Прислупа. Повстанцем буде.

Та в кінці січня стався випадок, в результаті якого провідник мало не втратив свою вагітну дружину. В селі Завій вона надавала лікарську допомогу пораненим. О шостій годині ранку налетіло п'ять ворожих літаків і почали скидати бомби на околиці. "Таня" змушена була з сотнею "Сапера" відступати в напрямку села Гринівка. Тут відбувся бій з більшовиками, який тривав годину. Ворожий загін, підсилений літаками, які безперервно бомбили ліс, мав переваги, та все ж втратив двадцять п'ять солдатів. Наші мали чотирнадцять вбитих, між ними чотовий "Шугай", кулеметник-югославець "Славко" та десяток рядових стрільців. Три осколки влучили у валізу з ліками, а "Таня" відбулася лише переляком і

болями внизу живота. Звідти повстанці відступили в село Петранку, де "Роберт" відшукав дружину і декілька кілометрів ніс її снігами в безпечне місце.

– Більше з криївки й ногою не ступиш! Я не збираюся ризикувати тобою і майбутнім дитям. Зараз таки доповім "Різунові", аби тебе замінив. Нехай у бій дає інших лікарів!

Відтоді "Таня" стала лише друкаркою.

* * *

І ось вони народилися. Хлопчик і дівчинка. Двійнятка-первістки. Маленькі й дуже кволі. А вона так любить їх! Минула доба. Молоко в грудях не прибувало. Новонародженим зробили "кукли*: пережований хліб з цукром зав'язали вузликами в чисту полотнинку, затикали немовлятам ротики, щоб не плакали.

– Друже командире, – рішуче підійшла до "Роберта" Марійка, – так довго тривати не може. Потрібно роздобути молока і для діточок, і для 'Тані". Даємо чай з рум'янку, а вони скиглять, біднятка. Їсти хтять... Та й дружині вашій потрібне повноцінне харчування, бо на ноги не зможе встати.

– Добре. Я зрозумів. Поговорю з хлопцями. Він пішов у кімнату, де сиділи охоронці.

– Друзі, – промовив стиха, – сьогодні я не наказую, а прошу. Моїм дітям потрібне свіже молоко. Це справа добровільна, так що...

Хвилину хлопці мовчали. Вчора вони навіть не привітали належним чином свого командира з народженням двійнят. Було не до того. Ця подія дуже ускладнювала їхнє і без того небезпечне життя.

– Я!– коротко сказав, піднімаючись з лави, "Тимко".

– Дякую, друже. Пам'ятай про небезпеку, бо ті хорти, не приведи Господи, вислідять нашу сховку. Це була б катастрофа, сам знаєш.

Він боявся не за себе, бо його життя вартувало лише десяти заповідей оунівської присяги. Але діточки! Вони такі маленькі і такі беззахисні!

– Буду пильним!

– Тоді поспішай. Скоро північ, а до Липи шлях неблизький. Шість кілометрів туди, шість назад... Чи встигнеш?

– Повинен би встигнути. Дві години на дорогу, одна-дві на пошуки молока...Світати починає приблизно о п'ятій.

– Розізнай при нагоді, можливо в селі є жінка, яка нещодавно народила дитину. Мало що...

"Тимко" пішов. Його зустріла нічна тиша. Глухі до людських тривог і страждань спали гори. В далекому небі тремтіли вогники зірок, а тут, на землі, шуміли тихенько вічнозелені смереки, ведучи неквапну розмову з вітром. Напоєне запахом хвої повітря розпирало хлопчачі груди незвичною свіжістю, паморочилась голова. Подивився вгору. До нього з високості підморгнула велика зірка, немов хотіла щось передати мовою таємних сигналів.

"Мушу наддати ходи, бо часу не так уже й багато, – подумав хлопець. – А ти, зіронько, освітлюй дорогу, аби-м не заблукав у лісових нетрях. Зараз добрі люди сплять солодким сном, а я не сплю вже другу ніч і спати не хочу. Добре, що зима минула, бо сніг – найбільший наш ворог. Сліди могли б привести чекістів до криївки."

Він вийшов з ущелини, озираючись на всі боки. Знав, що небезпека тут не чигає, але така вже звичка у повстанця.

"Аби ото людина боялася ходити по рідній землі, де народилась і зростала! Шляк би його трафив!* Хоч бери позич ноги в зайця чи птахом злети в повітря", – подумки розмовляв сам із собою. Помолився до зоряного неба, ще раз перевірив напрямок шляху і прискорив кроки. На душі було тривожно. Чомусь пригадалася кохана дівчина в рідному селі, яку не бачив уже впродовж трьох місяців. То була єдина істота на світі, яка при нечастих зустрічах обнімала його, цілувала, розпитувала про здоров'я, про настрій. А ще купала, міняла білизну, латала одяг, напувала гарячим молоком, на прощання клала в кишеню кусник сала, декілька яблук, а за пазуху – буханець свіжого хліба. Його родину совіти вивезли в Сибір, де вони взимку від зорі до зорі працювали на лісоповалі, а влітку – на збиранні живиці. Батько помер, і його останки засипали холодною землею далеко від рідних Карпат. Мати й молодша сестра Нуся зрідка писали до вуйни Христини. Двічі він заходив до неї і плакав над тими листами, цілуючи кожне слово, де навіть не згадувалося його ім'я. Він добре знав, що його пам'ятають і люблять, та писати не наважуються – бояться цензури. Старша сестра Катерина, засуджена "червоною трійкою", відбувала покарання в далекому Заполяр'ї на будівництві міста Норильська. "Тимко" знав, що ніколи більше не побачить ні матері, ні сестер, і від того ставало так важко на серці, що хотілося вовком вити на місяць. Він уже відвик від свого справжнього імені. Тепер він "Тимко", а ще донедавна був "Лелекою". Мусив змінити псевдо з метою конспірації, бо ненароком "засвітився", виконуючи важливе завдання. Та й на лелеку він зовсім не схожий. Лелеки

довгоногі, цибаті, а він симпатичний хлопчина середнього зросту, хіба що біленький, як той птах, що в'є гнізда на людських оселях. Гуцули здебільшого чорняві, карооки, інколи навіть циганкуваті, а в нього біле й м'яке, як льон, волосся і зеленаві, прозорі очі. Оленка каже, що він найвродливіший легінь у довкіллю. А ще каже, що хотіла б народити від нього світлооку донечку і назвати її Сніжаною. Вона чула, що чехи та словени, які живуть по той бік гір, так називають своїх дівчаток.

"Йой, Оленко, Оленко, любко моя! Чи збудеться твоя мрія? Коби ти знала, як мені хочеться пригорнути тя до грудей і не відпускати ніколи. Одна тільки ти, кохана, знаєш моє справжнє ім'я, навіть провідник "Роберт" його не знає. Любомир... О, так! Любчиком називали мене мама і сестри... Йой, я ся замріяв, а вже повинен би з огляду на час до села дістатися!"

"Тимко" зупинився, глянув на годинник – було близько другої години ночі. Перевірив боєздатність револьвера, засунув його за пояс штанів, а гранату поклав до правої кишені. Село спало. Лише в п'ятій хаті від лісу блимав каганець. Видно було, що вікно завішене веретою, все ж світло пробивалося крізь неї тьмяним вогником.

"Піду до хліва і подивлюся, чи є в газдів корова, аби напевне, – розмірковував нічний гість. – Пощо будити даремно людей?"

Йому пощастило. На листяній підстилці лежала велика руда корова. Повстанець обійшов хату з причілка, прислухався. Тихо. Тільки де-не-де по селу перегавкувалися собаки, а на цьому подвір'ї і собаки чомусь не видно. Постукав у вікно. Нічичирк! Ще раз постукав. Тиша, тільки погас вогник каганця. Підійшов до дверей і затарабанив кулаками. Верета на вікні заворушилась, і жіночий голос злякано запитав:

– Хто там?

– Свої! Відомкніть!

– Які свої? Наші усі вдома!

– Та відчиніть двері, жінко добра, то й увидите, хто я такий! Ви мене знаєте, а ще питаєте!

– Нікого я не знаю. Назвіт-си!

– Хлопець з лісу. Дуже потрібно. – притишив голос,

Зашурхотіли в сінях кроки. Чутно було, як чиїсь руки із зусиллям відсовують колоду, якою зсередини були приперті двері.

– Заходь! Тільки скорше й тихо будь! Ти їден?

– Їден.

– Сідай тута, – немолода жінка посадила його на лаву і знову засвітила каганець.

– Пощо того світла? Погасіть!

– Я нині ще-м не клалась, бо вовну мотала на мотовило. Верети тчу,– вона показала на верстат і погасила вогник каганця.

– Що треба, хлопче? Хліба?

– Молока! Подоїть, пані газдине, корову і дайте свіжого молочка для двох немовлят. Та й від хліба не відмовлюсь, – додав несміливо.

– Які ще немовлята в лісі? – недовірливо запитала жінка,

– Є! Я не брешу! Минулої ночі в їдної повстанки народилися двійнятка! – сказав з гордістю і відразу ж прикусив язика.– Тільки нікому про це, боронь Боже!

– Де, кажеш, народились?

– Далеко. В бункері.

– О, Господи, Твоя воля свята! І як вони там?

– Погано. Дуже слабонькі і діточки, й мати. От я й пішов...

Жінка запалила грубку, поклала з банячка в миску кулеші, відрізала скибку хліба, подала ложку.

– Їж! Ризикуєш ти, синку, життям. Але раз таке діло, то видою корову і дам молока. Хоч як на мене, то не слід у підпіллю любощами займатисі. Тра москалів бити!

– А ми б'ємо! Тоті діточки, газдине, то не якійсь байстрюки, а народжені законно, бо їхні батьки – герої. І в церкві вінчані... З дитинства ся любили. Не винуваті вони, що часи такі настали...

– Ну добре, добре. Все їдно не треба. Сиди тихонько, бо на печі сплять мої онуки. Не хочу, аби вони тебе увиділи. А тобі раджу день у пивниці* пересидіти, бо скоро розвиднить-сі.

– Ні, мені конче потрібно назад. Хоч би живими застати!

Господиня більш не говорила. Взяла дійницю й пішла до хліва. "Тимко" їв кулешу й тішився, що йому так пощастило.

"Я везучий! – думав хлопець.– За три роки партизанки ні разу не був ранений, завжди виривався із засідок живим і неушкоджеиим. За годину-півтори буду на місці."

– Скип'ячу молоко, абись довго не прокисало, та посудини такої не маю, щоб тобі дати, – забідкалась жінка. – Більше, як дві літри не дам. Заставляють совіти в молочарню здавати, і самим щось гра їсти.

"Тимко" помітив, що на цвяшку біля печі висить гумова грілка.

– В он те налийте, вуйно. Так мені зручно буде. Принесу молоко ще горячим. Та й грілка знадобиться діток зогрівати, бо під землею і вліті студено.

Думав, що жінка не дасть. Але вона мовчки зняла грілку з

цвяшка, заповнила кип'яченим молоком, надійно загвинтила корком, закутала в рушник і подала хлопцеві.

– Най п'ють на здоровлє! Якщо хочеш до сходу сонця повернути, то поспішай, – сказала по-материнськи турботливо. Потім уже іншим, сердитим голосом додала:

– А ти брехун, хлопче! Казав, що знайомий, а я вперше тя виджу. Відки такий бідовий?

– Та же з лісу! Це свята правда! А відносно знайомства, то ми ся познайомили. Хіба ні? Може доведеться ще до вас навідати, бо в життю, як на довгому лану, всіляке трафляється.

Вона промовчала і підштовхнула хлопця до виходу.

– Дякую красно, – сказав уже за порогом. – Чи безпечно в селі? Не чули щось про чекістів чи стрибків?

– Ніц не чула-м, – промовила скоромовкою і хутенько зачинила за ним двері.

Небо посвітлішало, пригасли зорі, зі сходу подув свіжий весняний вітер. "Тимко" щасливо проминув село, вибрався з яру на рівнину. До лісу було рукою подати. І раптом з-за скирти торішньої соломи пролунала автоматна черга, почулась московська говірка.

– Стой! Кто идет? Руки вверх!– викрикнув хтось фальцетом.

"Тимко" присів за кущем колючого терну, причаївся.

– Может никого и не было?– запитав інший.

– Был! Я видел, как тень мелькнула!

– Это тот бандьора, о котором вчера шла речь...

– Тише, вы! Не спугните птичку!– прицитькнули басом.

Пролунала друга автоматна черга. Тепер кулі просвистіли низько над головою і зрешетили землю за два кроки від його ненадійної схованки.

"Далі тут залишатись не можна. Вони зараз перевірять місцевість і побачать мене. Потрібно відволікти їхню увагу і тікати в ліс!" – блискавкою пролетіла в голові відчайдушна думка.

Він намацав у кишені гранату, потягнув чеку на себе, випростався на ввесь зріст і з усієї сили жбурнув її у скирту соломи. На одну лише мить припав до землі, а потім зірвався на ноги і зі швидкістю вітру помчав у бік лісу. За його спиною чулися зойки поранених, брудна лайка, стрілянина.

– Сучий сын! Взять живьем гада! Мы ему устроим веселую жизнь!

До лісу залишалося два-три кроки, коли хлопець відчув різкий біль в правому передпліччі. Кров миттю намочила рукав

гімнастерки, теплим струмочком стікала по пальцях і скапувала на траву.

"Поранили... А я гадав, що заворожений. Казали мої мама: "Ніколи, Любку, не хвались, лишень Богу молись", Йой, мамко!– снувало в підсвідомості.– Та все ідно я везучий... Якби куля влучила в ногу – був би мені кінець. А в голову?!"

Він біг уже лісом і не знав, чи є за ним погоня, чи нема. Все ж розумів, що залишає за собою стежку на росяній траві, позначену кров'ю, по якій енкаведешники можуть добратися до криївки Крайового Проводу. Присів у кущах ліщини, прислухався. Світанок доніс до вух декілька поодиноких пострілів, а потім усе затихло. Лівою рукою витягнув з кишені пакет першої медичної допомоги, зубами роздер закривавлений рукав і забинтував, як зміг, рану. Подумки дякував "Докторці" за турботу. Це вона наполягла, щоб у кожного з них про всяк випадок були бинти й ампули з йодом. Піднявся на ноги і тихо поплентався в напрямку Болехова, тобто в протилежну від бункера сторону.

"Я їх обхитрю! Тут вони менс не шукатимуть."– переконував сам себе.

Ранкові сутінки розсіювались, порожевіло на сході небо. Було так гарно, що хотілося лягти на землю і лежати, й лежати в цьому казковому царстві краси. Молода зелена трава під ногами, молоде зелене листя над головою, а у високості – різноголосий щебет пташок. Лісовим птахам було байдуже, що в цю хвилину вовча зграя йде по сліду молодого оленя. Вони жили власним життям, вили в гущавині гніздечка і зустрічали схід сонця вдячним гімном весні.

Незабаром білосніжна пов'язка наскрізь промокла кров'ю.

"Це артерія... Як нас учили на вишколі? Ага! Джгут!" – розмірковував поранений. Він зняв наплічний ремінь і туго перетиснув руку вище ліктя. Кровотеча майже припинилась, зате посиніли і почали набрякати пальці. Він здер з молодого клена дві смужки лика, зубами скрутив їх у мотузку і підвісив поранене передпліччя до шиї.

"Ліпше... Значно ліпше. Зле тільки, що ліваком я невправно володію зброєю. Та нічого. Буду сподіватись, що вона не знадобиться. Ляжу в якійсь непримітній ямчині чи фосі, пересплю день, а в нічній темряві доберуся до своїх."

Пересохло горло, мучила спрага, а води не було.

"Молоко! Я тільки краплину... Намочу язика і все!– дошкуляла спокуслива думка.– Ні! Я дорослий хлоп, а там – діти!"

Була північ, коли охоронці бункера біля гори Яворини почули знайомий пароль:"Беркут на скелі" і впустили пораненого друга через замаскований вхід. Знесилений, він приліг на лежанці, силкуючись пригадати події минулої доби. Сягнув здоровою рукою за пазуху і поклав перед дружиною командира грілку з дорогоцінним молоком. Воно ще зберігало і тепло вогнища, і жар молодого серця.

– Марічко! Марічко! Скорше оглянь "Тимка", він потребує допомоги!– зойкнула "Таня.–А ти, Славку, нагодуй діток, вони голодні. Діво Маріє! Молоко і кров...

* * *

На третю добу після пологів "Таня" піднялася з ліжка. Стояла на тремтячих ногах посеред кімнати-криївки, а в голові паморочилось і темніло в очах.

– У грудях трохи молозива маю,– промовила стиха.– Чи стане на двох? Діти кволенькі, потрібно було б їх охрестити. Мало що... Але де священика взяти?

– Охрещу сам!– вихопилося в "Роберта".

Молода мати роздумувала недовго. Краще вже так, ніж ніяк. А згодом колись і в церкві...

– Подруго Марічко, он у тому куті має бути фляшина з йорданською водою. Несіть її сюди, А ви, друже "Левко", виламайте гілочку смереки, кропилом буде.

Коли все було приготовлене, "Таня" запитала в чоловіка:

– Кого за кумів візьмемо, Ярославе?

– "Скалу" і "Докторку",– відповів упевнено. – Кращих хрещених і в мирні дні не знайти. Це наші вірні друзі.

– Гаразд. Починаймо.

– Постривай. Потрібно спочатку прикинути, які імена дамо своїм дітям. Я мріяв про хлопчика і давно вже вибрав йому ім'я.

Присутні притихли, запитливо дивились на командира.

– Сина назву Романом!– сказав рішуче . – Так! Бо слово роман – це кохання двох людей. А доню...

– Ти назвав сина, Славку, а я назву доньку. Нехай буде Вірою. Віра в кращу долю тримає нас роками в оцих підземеллях. Людська віра врятувала християнство від повного знищення. Віра... Вірую в Бога і Україну!

Марійка взяла на руки хлопчика, а дівчинку подала "Скалі". "Робсрт" вмочив галузку в свячену воду.

– Іменем Господа Бога нарікаю сина свого Романом. Отця і Сина, і Святого Духа. Амінь.

Тричі окропив немовля і передав матері.

– Іменем Господа Бога нарікаю доньку свою Вірою. Отця і Сина, і Святого Духа. Амінь.

Повстанці мовчки стояли навкруги. У них від хвилювання повзли мурашки то спині, терпли руки, а до горла підкочувався клубок чи то сліз, чи стогону, чи крику.

– А тепер, як і годиться на хрестинах, вип'ємо по чарці горілки, закусимо, чим Бог послав. Нехай ростуть наші первістки здорові!

Всі гуртом проказали вголос "Отче наш" і "Богородицю", посідали за стіл, випили по гранчаку самогонки, почали жувати хліб та сало.

– Шануймось, друзі!

– Шануймося! Най Бог простить, що оскоромились. Маємо великий піст, через пару днів – Шуткова* неділя, а там і Великдень.

– Бог простить, бо нині в мене велике свято. Більшого я не мав ніколи.

* * *

Минали дні, і життя в криївці біля гори Яворини почало входити в звичне русло. Тут зберігався секретний архів військової округи "Говерля". Важливих паперів назбиралося багато. Щоб надолужити втрачений час, доводилося "Тані" не спати ночами. Вже на п'ятий день після пологів, знесилена й обезкровлена, приступила вона до роботи. В час коротких перерв пеленала й годувала діточок. Потім знову друкувала, приймала і відправляла радіограми, підшивала документацію. Особливо секретні відомості тримала в окремій скриньці, щоб при необхідності їх знищити.

Пожвавішав зв'язок з "Тарасом Чупринкою" та з курінним "Чорнотою". Від них отримали декілька зашифрованих радіограм. "Роберт" зібрав засідання проводу.

– Хочу доповісти вам, друзі, останні новини. Тринадцятого квітня, тобто в день уродин моїх дітей, більшовики післали спецдивізію під командуванням генерала Москаленка для поборювання української партизанки на наших теренах. П'ятнадцятого квітня генерал зі своїм командним складом у панцерному авті виїхав зі Стрия до Станіславова. На шляху біля села Боднарова його панцерник здефектував. Тоді він затримав чиєсь цивільне авто, вигнав звідтам пасажирів, всівся в него зі свитою і попрямував далі. Наша розвідка спрацювала чітко. Через

пару кілометрів непрохані гості нарвалися на засідку чоти "Кира". Їх обстріляли, авто підпалили, шофера та генеральського ад'ютанта вбили, а самого генерала важко поранили, і він помер у Станіславові два дні по тому. Таким чином було зірвано важливий більшовицький плян по розгрому УПА-Захід.

Всі присутні посміхнулися, загомоніли. Провідник радісним поглядом оглянув друзів і взяв у руки другу шифровку.

– В кінці квітня боївка "Миші" зробила засідку між селами Завій-Грабівка, де знищила відділ НКВД в кількості п'ятнадцяти чоловік. З нашого боку також є жертви. Загинули старшини "Миша" і "Садовий", рядові стрільці...

– Втішні новини. Але це вже не ті великомасштабні бої, які велися колись в околицях Чорного лісу під командуванням "Різуна", – зітхнув "Микола". – Стрільці обожнювали свого командира, готові були йти за ним в огень і воду.

– Певно, що другого такого курінного, як "Різун", уже не буде, але "Прут" і "Чорнота" також добре б'ють москалів,– вступив у розмову "Скала". – Свою першу "сімнадцятку" "Грегіт-Різун" гонорово називав "моє старе войско"... Завдали вони страху німакам! Чорний ліс був тоді беззаперечною територією українських повстанців. Пам'ятаєте, "Роберте", як нацисти в кінці сорок третього року виставили на околицях лісу таблиці: "Ахтунг! УПА – гебіт!"*

– Авжеж. Я добре пам'ятаю, друзі мої, ті славні часи, переможні бої з ворогами і пісню:

Б'ють комуну з України,
Розгорнувсь народний гнів,
Ллється кров ворожа всюди,
Де йде курінь "різунів"!

– запевнив "Роберт". – Наш командир по-справедливості заслужив найвищу нагороду – Золотий Хрест Бойової Заслуги.

Він скромно промовчав, що Українська Головна Визвольна Рада відзначила і його, "Роберта", Бронзовим Хрестом Заслуги, а в перспективі – Золотим...

* * *

– Пане лікарю, де ви були два тижні тому? Коби ви знали, дорогенький, як я потребувала вашої допомоги! Повірите, що подумки навіть молилася до вас, як до святого.

Марійка привіталася з молодим симпатичним чоловіком, а він шанобливо поцілував їй руку.

– Молились? Та невже? – приязно засяяв очима з-під брів. –

Ходять чутки, що "Докторка" дає собі раду з пораненими та хворими без сторонньої допомоги.

– О! Це був особливий випадок. Приймала пологи своїй подрузі.

– То й що? Пологи повинен і фельдшер прийняти.

– Еге! Добре вам казати, а я мало не померла зі страху. Важкий токсикоз, двійнята, вперше...

– В такому разі нехай би відпровадили роділлю в місто до лікарні.

– Жартуєте, пане лікарю! Це не просто жінка. Це наша, повстанка, народила в бункері двох партизанів одразу...

– Живі?

– Та живі, слава Богу, але хворіють. Особливо хлопчик. Молода мати передає вам вітання. Це "Таня", дружина провідника "Роберта".

– Оце так новина! Ну й дають наші "хлопці з лісу"! Та якби я знав, то мав би за велику честь прийняти пологи в Антоніни Король. Дуже добре пам'ятаю цю файненьку русокосу дівчину ще з університету. Багато хлопців зазиралося на студенточку з медфакультету, а вона віддалася за Мельника. Потім я зустрічався з нею в підпіллю. Але щоб такий приплід! Ха-ха-ха!

"Докторка" і "Берест" познайомилися в листопаді сорок четвертого року. Марійка була тоді спецкур'єркою Надвірнянського надрайонного проводу ОУН. Саме вона з двома політвиховниками завітала в хату Василя та Розалії Мартинців. Йшлося про їхнього сина Ярослава, завідувача медлабораторією Богородчанської райлікарні.

– Нас надіслав "Роберт". Чули про такого? Враховуючи ваші фахові якості та патріотизм, провід пропонує вам вступити до лав УПА.

Дівчина запам'ятала, як батько провів сина до хутора Скобичівка, як на узліссі вони прощалися.

– Най тя, сину, Бог благословить на святе діло. Мо, і я колись дочекаюся самостійної України. Лишень прошу, аби навідувався до нас хоч зрідка. Мати ридає... Але ти йди, йди! На те вона й мати, щоб плакати. Ти ж повинен служити спільноті... А ми якось перебудемо.

Не знав тоді старий, що через декілька днів усю сім'ю заарештує енкаведе. Після Різдва відбувся суд. Не минуло й двох місяців, як батько помер на чужині від тифу та голоду.

Вдруге Марійка зустріла Ярослава на вишколі санітарів. Лікар "Берест" читав їм лекції з військово-польової хірургії. Дівчина

знала, що молодий Мартинець встиг закінчити лише три курси медицини при Львівському університеті, але його вправні руки так вміло накладали шини при переломах, так віртуозно бинтували рани, так швидко вилучали кулі, накладали шви і зупиняли кровотечу, що курсанти роти роззявляли від здивування.

– Ви – лікар від природи, справжній цілитель-чародій, – частенько казали йому дівчата.

Ярослав радо сприймав компліменти, але роботу ставив понад усе. В тому ж таки році з куренем "Прута" лікар побував у рейді на теренах Чехії та Польщі. Доля звела його з відомим повстанським ескулапом Зеленюком – "Пастером". Саме Мартинця захотів мати Зеленюк в асистентах, коли довелося боротись за життя "Грегота-Різуна".

А зараз Марійку до Ярослава відрядив "Роберт", щоб передати терміновий наказ увійти йому до складу Калуського районного проводу ОУН.

– Давно стежу за діями свого тезки. Переконався, що це добрий лікар і справжній патріот України. Вірю, що крім основної роботи, він потягне ще й оце важливе доручення. Командування потурбувалось про його особисту безпеку. Дали йому в охорону двох надійних хлопців: "Муху" й "Калину". Особливо прив'язався до лікаря "Муха". У сирій криївці захворів охоронець на туберкульоз легень. "Берест" наполягав, щоб він покинув ліс, з фальшивим паспортом виїхав кудись на південь і рятував своє життя. "Я з вами був від самого початку, – відповів "Муха". – Нам, докторе, судилося бути до кінця."

І ось Марійка з Ярославом сидять в коморі конспіративної хати села Завою. Пахне мишами, житньою мукою, льняною олією і ще чимось домашнім і рідним з дитинства. Обоє згадують минуле, мріють про майбутнє.

– Надіюсь на той щасливий час, коли мама з сестрою повернуться додому, – каже "Берест". – В Угринівській церкві наймаю службу Божу за їхнє здоровля, а шостого березня щороку правиться панахида за покійним батьком. Тужу за ним, місця не знаходжу. Інколи навідуюся в Богородчани до тети Броніслави, то хоч наговоримося з нею про все на світі...

– А хто тепер парохом у Старому Угринові?

– Отець Дмитро Березовський. Наш чоловік. Чимось нагадує мені славної пам'яті отця Андрія Бандеру. Поважний, гречний, вміє промовити до самого серця...

Марійка міняє тему сумної розмови:

– Чула-м, колего, що ви лікуєте не тільки повстанців, але й хворих селян. Одна жінка розповідала, що ви її від плевриту вилікували. Навіть заплакала... А ще дитину від дифтерії врятували.

– Так, це правда. Ось учора старому чоловікові вивих вправив, Але не все мені під силу. Приходили люди з астмою, з екземою... Та що там хвалитись, коли вірного друга від сухот не можу вилікувати.

Марійка здогадалась, що говорить він про Миколу Тимківа – "Муху". Знала, що обидва його охоронці – завійчани, а переховуються вони в криївках Мислова, Яворівки і того ж таки Завою.

Настала ніч, і "Докторка" з "Берестом" розпрощались. Він провів дівчину за околицю села.

– Прошу передати "Роберту", що уже нині я приступлю до виконання його наказу. В суботу буду в Калуші на засіданні проводу. Що можемо вдіяти? Гинуть наші люди в боях, потрапляють в московські катівні. Мусимо їх замінити. Бо хто ж, як не ми?

Стояв перед Марійкою вродливий, усміхнений, життєрадісний. А скупа доля уже відраховувала роки і дні. В сорок восьмому році на святе Стрітення повстанський лікар "Берест" загинув у нерівному бою з чекістами на мосту села Завою. Разом з ним полягли обидва його охоронці.

* * *

Пані Юлія Ганущак із запасів Крайового Червоного Хреста, який вона очолила, передавала дефіцитні ліки, риб'ячий жир і вітаміни. Її до сліз зворушила звістка про те, що криївка "Роберта" поповнилась двома маленькими діточками. Пригадалося, як вона юною вчителькою приїхала на роботу в село Верхня, що на Калущині, як побачила директора школи Василя Чикалюка і закохалася в нього з першого погляду. Вони зустрічалися майже щовечора, цілувалися під зоряним небом і мріяли, що обов'язково поберуться, що матимуть дітей. Але пролунав оунівський клич: "Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за неї", – і вона без вагань обрала останнє. Згодом, в процесі спільної праці в підпіллі, вона пізнала й полюбила Славка Мельника, та він мав наречену.

"Буду допомагати їм, чим тільки зможу, – думала пані Юля. – Після загибелі провідника "Байди", Славко очолив Крайовий Провід, а це величезна відповідальність. Важко йому зараз..."

Минуло три місяці, а повстанські діти були настільки кволими,

що ніякі вітаміни не допомагали, їм би трохи сонечка, свіжого гірського повітря, домашнього тепла і вдосталь материнського молока. Малий Ромчик заслаб так, що терміново потрібно було приймати рішучі заходи.

– Поїду в Суботів, Ярославе, – якогось дня відважилась "Таня". – Не можу дивитись, як згасає на моїх руках дитина. Тяжкий гріх нам буде, якщо не спробуємо його врятувати. В Суботові живе моя найліпша подруга по вчительській школі, і в неї мало би народитися немовля. Гадаю, що вона в допомозі не відмовить. А ще там у нас є перевірений зв'язковий і надійна конспіративна квартира...

– А Вірочка?

– Доньку лишу тут. Ви обоє з Марійкою її доглянете. Розвідаю там, розізнаю... Не можу я Миросі нараз двоє дітей привезти, бо ради собі не дасть, та й сусіди здогадаються.

– Поїхала б я замість вас у Суботів, але ваша подруга мене не знає, – вступила в розмову Марійка.

– Певно, що так. Мушу сама їхати, іншого виходу нема. Далеко до Галича, доведеться в Долині пересадку робити.

– Не пущу тебе саму!– запротестував "Роберт". – В дорозі всяке може трапитись. Хіба що дам у супровід двох хлопців з боївки самооборони.

– Поїду сама. Перевдягнуся гуцулкою, розмалюю обличчя. Кому прийде в голову призиратися до жінки з хворою дитиною? Не хочу чужим життям ризикувати. Що Бог дасть, те й буде.

Теплої липневої ночі комендант особистої охорони "Роберта" провів "Таню" до самого Болехова. О шостій годині ранку у вагон потяга, що йшов через Долину на Калуш, сіла молода гуцулка з тримісячним немовлям на руках. Хлопчик не плакав, тільки плямкав губами і час від часу тихенько стогнав.

"Не звик до свіжого повітря, біднесенький, – хвилювалася жінка. – Хоч би живим довезти, а там до лікарів звернутись треба."

В Долині їй довелося пересісти на автобус, який ішов до Галича. Їхати стало важче. Спекотний літній день, гамір та штовханина пасажирів, курява. Синочок зовсім примовк, заплющив оченята, важко дихав.

''Що маю робити? Ні повертатись, ні далі їхати,– подумки бідкалась сердешна мати.– Діво Маріє, заступнице небесна, допоможи!"

Вона втратила пильність, нічого не боялась, ні на кого не звертала уваги в своєму стражданні, в гарячковому стремлінні

будь-що врятувати дитину. Якби хто сказав, що зараз чекісти будуть пасами дерти шкіру з її спини, ламати руки й ноги, виколювати очі, вона б погодилась, аби тільки здоровими та щасливими зростали її діти. Божечку, як різко змінилося життя! Колись на постоях, у рейдах і в боях вона завжди була поруч свого чоловіка, перев'язувала рани, вилучала кулі, стріляла у ворогів, друкувала накази й відозви, варила їжу, прала й латала одяг і ніколи не задумувалась, що важить для неї власне життя. А зараз... Зараз вона по-справжньому зрозуміла, чому так побивалась мати, коли вона пішла в ліс до повстанців, чому тяжко карався батько.

Уже в Галичі вона помітила, що у хлопчика холонуть рученята, синіють нігтики, личко вкрилося холодним потом. Присіла в траві за автостанцією, витягла сосок з-за пазухи, хотіла зі своїм молоком влити в маленьке безвольне тільце хоч крапельку життєдайної материнської сили. Груди були порожні. Дитя сосок не брало. Її охопив відчай. До Суботова добрий шмат дороги, і його потрібно якнайшвидше здолати. Вона бігла й бігла, обганяючи подорожніх. Де й сили взялися! Час від часу зупинялась, притуляла вухо до дитячих грудей, слухала. Інколи їй здавалося, що хлопчик мертвий, але вона не хотіла в це вірити: "Мій синочок живий! Я так хочу! Я твердо знаю!"

Коли нарешті добігла до села і побачила здалеку знайоме обійстя, то ніби відкрилося друге дихання, і вона полетіла, не торкаючись ногами землі.

"Лиш би Мирося була дома! Лиш би Мирося була дома!"– повторювала, як заклинання.

– Миросечко! Миросю! Подруго моя дорога!

На подвір'я вийшла молодичка, впізнала, повела в хату. Ні про що не питала, все зрозуміла сама. Поклала на ліжко дитину. Розпеланала.

– Тільки не плач, Тосенько! Прошу тебе, не плач. Він уже...

Не заплакала, не закричала, не застогнала. Просто впала додолу, як скошена грозою билина, і світ погас в очах.

* * *

Вона сама занесла мертвого сина на сільський цвинтар. Опустила скриньку-трунвочку з його тілом в ямчину, викопану Миросиним батьком. Кинула жменьку землі. Стала на коліна, помолилась до нічного неба і, наче примара, пошкандибала городами до знайомої хати.

– Одне прошу, вуйку Іване, поставте хрест на могилі. Ім'я моєму

синочкові – Роман. Він народжений у шлюбі, освяченому церквою...

– Що на хресті написати?

– Напису не робіть. Пощо вам клопотів? Він похований у примітному місці. Я не забуду... Ніколи...

Говорила спокійно, не плакала й не нарікала. Тільки заздрила. Вперше у житті милосердне Тосине серце позаздрило чужим людям. Вона поглядала на колиску, де лежала п'ятимісячна Мирославина донечка, щокаста, з тлустими, наче ниткою перев'язаними ручками й ніжками. Посміхалася. Мугикала...

"Якби ж то моя Вірочка була такою! За всяку ціну потрібно її зберегти. Піду на муки, на тортури, а загинути доні не дам!"– думала в розпачі.

Наступного вечора почала збиратися в зворотню дорогу.

– Залишися на кілька днів, – просила Мирослава. – Відіспись, підкріпи сили, а там увидимо...

– Не можу. Ніяк не можу. Там моя маленька Віруся, чоловік, друзі. Що тут маю до роботи? Моє місце там... Хіба що обставини змусять віддати доньку тобі на виховання. Може статися, що її принесуть зв'язкові, то відгукнешся на слова: "Лелека здалеку приніс". Добре, Миросю? Не відмовишся?

Господиня знітилась, хвилину помовчала.

– Не просте це діло – взяти в сім'ю чуже дитинча. Але твоє візьму. Ми з тобою, як сестри.

Більше її не затримували. Зібрали торбу з харчами і провели за село. Тепер вона йшла манівцями, з острахом озираючись на всі боки, наче боялася сполохати власну тінь. Хотіла будь-що живою і здоровою повернутися в криївку і віддати всю нерозтрачену любов рідним їй людям. Господи, які ж вони дорогі та милі! Сонячно, гарно на землі, літо буяє квітами й зелами, а вона тужила за своїм підземеллям, за звичною працею підпільниці, за безсонними ночами і тривожними днями.

"Обрали ми з Ярославом шлях, який веде у вічність. Комуністи не заспокояться доти, доки не вб'ють останнього бандерівця, – розмірковувала "Таня". – А! Ми також відправили до пекла тисячі гансиків і ванюшок. На одній землі нам з ними тісно. Або ми їх, або вони нас!"

Ішла пішки від села до села. В Ямниці постукала у вікно явочної квартири, і далі її повіз фірою станичний "Стригун". Обминули Станіславів і Брошнів, подалися просто на Болехів. У Липі

залишили коней і повстанськими стежками пішли до гори Яворини. Тут їх зустрів чатовий і провів до бункера.

– Люба моя! Ти повернулась! Я тут місця собі не знаходжу, хвилююсь, – зустрів її чоловік бурею емоцій, яких вона в ньому раніше не помічала. – Що з Ромчиком? Лишила в Мирослави чи знайшла годувальницю? Кажи скорше!

– Свята земля стала нашому синові матір'ю і годувальницею, – промовила тихо.

Враз стрепенулась і заплакала, заридала так тяжко, що ніхто не міг стримати сліз. Плакав батько, плакали його побратими. Проснулась мала Вірочка і також заплакала разом з усіма. Темна ніч стояла над землею, а в їхніх серцях поселилась чорна скорбота непоправної втрати.

* * *

За останні роки Ярослав Мельник втратив багатьох побратимів, отже мав їх замінити. Працював, як проклятий. Намагався поповнити боївку новими людьми, відновити зв'язки із закордоном. Антоніна допомагала чоловікові, але в першу чергу доглядала дитину. Бували дні, коли вона не відходила від колиски.

– Погляньте, Марічко, на мою доню, – тривожилась молода мати. – Потиличка стала плоскою, випало волосся, ніжками в мої коліна впертися не може. Це ознаки рахіту? Як ви гадаєте?

Після того, як вона власними руками поховала на суботівському цвинтарі маленького сина, молоко в грудях остаточно пропало. Вірочку годували чим доведеться.

– Так, це рахіт. Потіє, інколи горячка піднімається. Ану покладіть її на животик! Ось видите – не тримає голівку, і все! Тримісячна дитина повинна уже "коней пасти", а Вірочці п'ять минуло.

– Даю ж їй і соки, і вітаміни, а покращення нема.

– Сонечка треба! Шукайте по селах жінку з грудним немовлям і віддайте дівчинку на виховання.

– Не дам! Я так її люблю, Марічко, що серце завмирає в грудях. Хіба чужа жінка буде любити моє дитя так, як я?

– Певно, що ні. Але я гадаю, що не місце такій крихітці в криївці. Крім того, кожної миті з нами може щось трапитись.

– Я пораджуся з чоловіком.

А тут в кінці серпня "Роберт" разом з курінним "Чорнотою" відбув до командира "Грома". Відправа тривала протягом п'яти днів у селі Гриньків."Таня" чекала на повернення чоловіка з нетерпінням, бо стан здоров'я Вірочки помітно погіршився.

Зітхнула з полегшенням, коли він нарешті повернувся.

– Відправа пройшла згідно пляну. На зворотньому шляху ми знищили більшовицьке авто, вбили трьох енкаведистів і захопили табун коней у двадцять голів. Але в загальному становище вкрай важке. З Кремля надходить наказ за наказом, щоб у найближчий час на Західній Україні покінчити з ОУН-УПА. Для цього посилають регулярні військові частини, численні загони енкаведистів і стрибків, закидають до наших лав шпигунів та сексотів. Почастішали випадки зради, бо на допитах застосовують середньовічні тортури. Ходять чутки, що перший секретар Станіславівського обкому партії, горезвісний Михайло Слонь, запросив у Хрущова дивізію червонопогонників з танками, літаками і важкою артилерією. Будьмо пильними, друзі, і єдиними в своїх діях. Все важче і важче боротися. Рідіють наші лави. Ми втратили безліч талановитих старшин і відважних стрільців. Але ми не здамося! Я вірю в силу духу українського повстанця!

Він встав з-за столу, пройшовся з кута в кут.

– Вони знущаються навіть над мертвими тілами... Два тижні возили енкаведешники трупи командира "Грегота" і політвиховника відтинку "Бояна" по селах і містечках, лякаючи людей. Вбили Василя Андрусяка в лютому, а дев'ятого березня його дружина в Новиці народила синочка. Не судилося батькові його побачити, – сумно сказала "Таня".

В бункері запала глибока тиша. Чутно було, як в ущелині шумлять дерева під вітром. Почали розходитися по своїх місцях.

– Славку, я на тебе чекала, хотіла порадитись. У Вірочки – важка форма рахіту. Можемо втратити дитину. Якби ж то віддати її комусь гідному на виховання хоч би на якийсь час! Іншого виходу я не бачу.

– Згоден. Але кому? Вези в Суботів до Мирослави.

– Ні, то далеко. Я хочу час від часу її видіти. Інакше не зможу жити. Певно, в Липу...

– Я не раджу, – вмішався "Тимко" в розмову. – Розвідка донесла, що в Липі діє відділок НКВД, є півтора десятка стрибків.* Добре, що минулого разу мені пощастило. Куля не зачепила кістки, і я потрапив на лікування в надійні руки "Докторки".

– Тоді куди ж?

– Може, в Мізунь?

Наступної ночі в Мізунь направили "Богдана". Пройшов день, пройшла й ніч. В криївці почали тривожитись. "Роберт" ходив з кутка в куток похмурий, як гроза.

– А якщо хлопець не повернеться? Ярославе, серце віщує, що він не повернеться, – сумно промовила "Таня".

– Не каркай! – спалахнув незвично. – Твоя справа – скорше піднятися на ноги!

"Таня" з докором подивилася на чоловіка. Він рідко так нервував. Справа в тім, що з учорашнього дня в неї заболіло горло, підвищилась температура. Певно, що ангіна. Зранку пробувала вставати, але в очах потемніло, на чолі виступив холодний піт, грудям не вистачало повітря. Лягла анову. Навіть думати не мала сили.

Заплакала Вірочка.

– Дівчинка їсти хоче, а молока нема,– сказала винуватим голосом.–Нажуй їй бульби і дай чаю з рум'янку. Я б сама, та боюся мікроби передати...

– Дитині молока треба!– відповів сердито, але налив у пляшечку відвару, поставив у теплу воду, щоб підігрівся.

Дружина промовчала. Вона знала, які непомірні турботи обсіли його голову, і що в такі хвилини чоловіка краще не зачіпати.

Він пом'яв у мисочці варену картоплину з бринзою, почав годувати доньку. Заплямкав маленький ротик, дитя замовкло.

– Видиш, яке воно голодне! Плаче й плаче. Мені її так жаль, "Танечко", що я б крові зі свого серця наточив, життя б не пожалів, аби вона росла щаслива. Моя маленька розумниця!– він ніжно поцілував русяву голівку. – Могли б ми втішатися діточками в інші часи, якби не було на нашій землі проклятих москалів!

Підійшов до дружини, поправив подушку, напоїв чаєм, тихо сказав:

– Прости, люба, Я був несправедливим до тебе. Безвихідних обставин не буває. Будемо всі разом шукати виходу, аби тільки "Богдан" повернувся.

Минули ще один день і ще одна ніч. Тепер уже всі думли, що охоронець не повернеться.

– Потрапив у засідку. Вбили хлопця. А якщо не вбили? Якщо взяли живим? Значить, незабаром прийдуть за нами. Ті ковалі з Че-Ка вміють і крицю гнути.

"Таня" каралась: "Загинув через мене! Так, через мене..."

– Що будемо робити, командире?

Друзі дивилися йому в очі з надією. Знали, що ватажок має вольову вдачу, залізну витримку, що не розгубиться в найскладніших ситуаціях. Смерті не боялись, а потрапити в руки катам ніхто не хотів.

– Я наказую всім замовкнути і заспокоїтись! "Богдан" повернеться.

* * *

У Мізунь "Богдан" дістався опівночі. В крайній хаті гостинні господарі нагодували його і розповіли, що в понеділок зранку енкаведисти зганяли людей до сільради, щоб встановити особу вбитого повстанця,

– Його поранили, після чого він сам підірвався на гранаті, щоб не взяли живим. Впізнати хлопця було неможливо. Видно тільки, що молодий і чорнявий. Їдні кажуть, що це розвідник з куреня "Чорноти", інші, що зв'язковий з Розтічки. Та ми нічого певного не знаємо, бо нікуди не ходимо, хіба що в стайню та до кирниці. А на другий день його тіло кудись поділи...

– Коли його вбили?

– Дві доби минуло. Йшов у наше село городами і потрапив у засідку.

– Відки ж ті зміюки знали про него?

– То Гнат Чебець! Чужий він. Пристав у війну до нашої односельчанки. Коли прийшли совіти, колгоспним бригадиром став, сина свого звідкись привіз і в стрибки його записав. Недавно весілля справив, оженив того сина. Понаїздило гостей з самого Станіславова, начальство якесь з охороною, багато стрибків було. Вони й ночували тут.

– Той Чебець – то пес шолудивий, остання паскуда! Ще торік здойняв зброю з убитого повстанця і здав у НКВД. Скільки він лиха...

– Де він живе?

Йому докладно розказали, як дістатися до оселі колгоспного бригадира, і він пішов. Полум'ям палала лють у грудях, свербіли руки, напрошуючись до помсти.

"Підійду до хати і кину в'язанку гранат у вікно,"– стукала в скроні зловісна думка.

Замість гранат "Богдан" намацав у кишені порожні пляшки, які "Таня" дала на молоко, і відразу охолов.

"Доведеться відкласти розправу на потім. Не за цим прийшов. Але я запам'ятаю і цю хату, і це огидне прізвище – Чебець. Обов'язково поквитаюсь, не був би я "Богданом".

Повертатися до тих гадзів, які щедро його нагодували, було незручно, тому він вирішив відшуката місцеву зв'язкову "Параню". На щастя, вона була дома.

– В Мізуні є три дитини до одного року: в Стефки Яцукової

хлопчик уже ходити пнеться, в Марійки Павлишинки також, хлопчик місяців зо три має, а Нуська Сімків дівчинку недавно вродила. А пощо вам це знати?

Він не мав права відкрити таємницю повстанської дитини навіть цій перевіреній зв'язковій, тому збрехав:

– Тут така справа... Відшукує мій приятель своїх близьких родичів, а в них недавно дитя народилося.

– Прізвище не казав?

– Ви його самі щойно назвали.

Надійшла пора повертатись, але він пообіцяв принести молока, сала, картоплі, свіжого хліба.

– Мені потрібен час, аби це все зібрати. Мусите пересидіти день в пивниці чи на стриху.* – порадила "Параня".

Він залишився. Розтягнувся на сухій конюшині, жував соковиті яблука і насолоджувався запахами ранньої осені. А наступного дня в селі була облава. Чекісти таки дізналися, що вбитий напередодні повстанець мав посевдо "Гайворон", був родом з Мізуня, і хоч його родину давно вивезли до Сибіру, він часто навідувався до стрийни Теклі. Клятий Чебець вистежив хлопця і продав червонопогонникам.

Перелякана зв'язкова розбудила "Богдана" на світанку:

– Тут ненадійна схованка, друже. На стриху завжди шукають... Куди ж вас подіти?

Часу на роздумування не було, і кмітлива дівчина повела повстанця в стайню, поклала його в ясла і накрила сіном, А щоб кобила сіна не їла, прив'язала її до стіни. Хитрість вдалася. Багнетами і спеціальними шомполами протикали чекісти землю, копирсали гній, а ясла перевірити не здогадались. Зате і "Параня", і "Богдан" наїлися того дня страху, що й не розказати.

Пройшла облава і червонопогонники від'їхали в Болехів. У нічній темряві повстанець попрямував до хати колгоспного бригадира.

– Настав час розплати, підлий яничаре! – промовив уголос, не в силах стримати пекучого бажання помститись. – За оунівськими законами потрібно було б спочатку допитати й засудити його, а потім знищити. Але я буду на цей раз і суддею, і катом. Най Бог простить!

Поставив мішок з харчами під плотом, вибив шибу в причілковому вікні і перестріляв з пістолета всю сім'ю Гната Чебеця. Потім закинув мішок на плечі і неквапно попрямував до лісу.

* * *

– Найбільше підходить тота Павлишинка. У неї тримісячний хлопчик, а наша Вірочка якраз на таку виглядає, – вирішила "Таня", вислухавши розповідь "Богдана".

– Цю жінку потрібно добре перевірити і попередньо з нею домовитись, – задумливо сказав "Роберт", з жалем поглядаючи на дочку. – Будь-кому довірятись не можна.

– Нема коли вести переговори. Я сама віднесу дитину. Скажу, що нагуляла. Не викине ж вона її з хати. Добрим, лагідним словом звернуся, попрошу християнського милосердя. Я ж тимчасово... Мати матір зрозуміє... Вона й не здогадається...

– Не будь наївною! Я радив би їхати в Суботів. Тоті люди надійні. Візьмеш пашпорт на Яковенко Валентину Іванівну з Херсонської области, будеш усім казати, що ніби від лихого чоловіка в світ поїхала. Залишишся там назовсім.

– Не хочу. Не змогла б під чужим прізвищем жити, озиратися, брехати, тремтіти. Хочу бути з тобою, Славку Ніколи ми на довгий час не розлучались, усе були разом.

Він більше не перечив. Закликав "Мороза" й "Богдана", попросив провести дружину з донькою в Мізунь.

– Будьте, хлопці, обережні. Довіряю вам дві найдорожчі істоти... Розпитайте в зв'язкової про всю родину Павлишиних. Тільки тоді...

Пізньої ночі постукали у вікно старої хати над потічком. Господиня визирнула крізь шибу і побачила в сяйві місяця, що на подвір'ї стоїть охайно одягнена гуцулка з немовлям на руках. Накинула на плечі свитку, взулася в капці і вийшла.

– В чім справа? Чи ви, жіночко, заблудили, чи переночувати хочете?

– Прошу впустити до хати, там і поговоримо,– попросила гречно.

– Хто ви і відки будете?

– Моє село далеко. Я нетутешня.

– Як ви сюди потрапили?

– Горе привело.

– Добрі люди вдень приходять.

– Я добра людина, не бійтеся. І ви добра людина, інакше б я до вас не прийшла.

– Як знаєте?

– Сама виджу. Серце підказало.

– Заходьте в хату.

– Красно дякую.

Зайшла в сіни і в темряві вдарилась об дверний косяк. Заплакала дитина.

– Чого воно плаче?

– Бо хвореньке й голодне.

– Значить, ви – нездала мати.

– Так, я погана мати, але в тім моєї вини нема. Таке життя.

– Йой, Господи! А мені на п'ятінку сон чудний снився. Якась загадка нерозгадана, бігме. Чуєш, Василю, до нас у хату прийшла чужа молодиця.

– Та чую, чую! Чого їй треба?– обізвався з пітьми чоловічий голос.

Майнула на місячній стіні тінь, чиркнула сірником, почала засвічувати гасову лампу.

– Світла не треба. Мене тут ніхто не повинен видіти. Я лишу дитину і буду вертати назад.

– Куди?

– Звідки прийшла.

Вони більше не розпитували, мабуть, здогадались.

– Абисьте знали, люди добрі, що моїй доні пішов шостий місяць, і звати її Віра. Тут, у торбині, дещо з одягу, кілька забавок і ліки. Я написала, як їх давати. Дівчинка хвора, але має жити, бо інакше помру я.

Вона поклала дитину жінці на руки і пішла до порога. Дівчинка плакала.

– Якщо матиму змогу, то прийду провідати. А зараз мушу йти. Час підганяє. До світанку маю бути далеко.

Переступила поріг. Дівчинка плакала. І тут її наче прорвало. Заридала так тяжко, що стіни здригнулись. Кинулася назад, до дитини, цілувала голівку, личко, рученята.

– Прости, доню, прости! Я не назовсім! Станеш здорова, і я тебе заберу! Я тужитиму за тобою, золотятко моє, янголятко любе! Я буду молитися вдень і вночі! Вдень і вночі!

Господиня перелякалась.

– Тихіше, жіночко, сусіди почують. У мене є також маленька дитина, тож вашої не скривджу. Стару матір маю, допоможе. І ви приходьте! Може, хоч ім'я своє назвете?

– Тепер я імени не маю. А колись було... Забула.

Вона вже опанувала своїми почуттями. Швидко вийшла з хати і розвіялась у пітьмі, як примара. Згодом у двері постукав "Богдан".

– Пані Маріє, впустіть у сіни!

Він присвітив кишеньковим ліхтариком, придивляючись до обличчя жінки.

– Повинен попередити, що за дитину відповідаєте головою. Всім кажіть, що це ваша рідна донька. Зрозуміли?

– Ая...

Він пішов, а в Павлишиних всю ніч не спали.

– Діво Маріє! Що тепер буде? Казала, що дівочці шість місяців, а вона важить, певно, не більше, як штири кіля, їдна шкірочка й кости, гейби жабеня на болоті. Де вона зростала? Морила ню мамка голодом чи що? Не думала-м і не гадала-м, що такий цурис* буду мати!

Дівчинка плакала й плакала, наче розуміла, що вона серед чужих людей. Молодиці стало жаль дитину. Розпалила піч, нагріла води, викупала в цеберку на скору руку, надягла чисту сорочечку. Дівчинка не переставала плакати. Тоді жінка витягла з-за пазухи набряклий сосок і притулила до скривлених губенят. Дівчинка його не взяла, може, не знала, що то таке. Жінка витиснула декілька краплин молока просто на язичок дитині і силоміць запхала сосок до крикливого ротика. Дівчинка засопіла, заплямкала, почала ссати.

– Ади, яке голодне! Приссалося, як п'явка, і не відорвеш! Витягне все, що маю, Іванкові ніц не лишить. А кусюче яке! Мало пипку не відкусило!

Викупане й сите, повстанське дитя заснуло міцним сном на руках чужої жінки, яка приголубила його, зігріла, нагодувала. Незабаром прокинувся хлопчик, і все почалося спочатку. Молодиця поміняла мокрі пеленки на сухі, нагодувала синочка, заколисала. Заснула, коли заспівали треті півні, коли почало на світ благословлятися. Поспала часинку і встала доїти корову, виганяти гусей, поратися по господарству. Ще вчора мала вона одну дитину, а тепер двоє.

* * *

Минуло трохи часу, і до Павлишиних прийшили три енкаведисти. Звеліли Марії показати дітей. Що мала жінка робити? Показала.

– Это ваши дети?

– А чиї ж? Певно, що мої.

Старалася бути спокійною, але вся трусилася, мов у пропасниці.

– Когда они родились?

Вона на хвилинку розгубилась.

– Двайцять семого червня, – відповіла наздогад.

– Что такое "червня"? Июня или июля?

– Не знаю, про що кажете...

– И не надо! Давай метрики!

– Нема. Вони були в священика, а церкву закрили. Пропали метрики.

– Врешь, женщина! Мы не дураки. Мальчик твой, а девочка не твоя. Это бандеровский ублюдок!

Той, що був у військовому і в погонах старшого лейтенанта, підійшов до колиски, де "валетом" спали діти, закотив на дівчинці сорочину, підняв її "за шкірку", як дохле кошеня.

– Ты утверждаешь, что это твои двойняшки?

– Так, мої.

– Да они совсем не похожи друг на друга! Ты горько поплатишься за клевету. Мы пришли забрать девочку. Сама видишь, что она на ладан дышит, а мы её вылечим. Зачем тебе чужой ребенок?

Марія розізлилась, піднесла голос до крику:

– Ідіть геть з хати! Ніхто не має права відобрати в матері дитину! Хто таке видів?!

– Тише! Не так громко! Мы найдем доказательства, что девочка не твоя, и тогда тебе придется назвать имена настоящих родителей. Подумай хорошенько, женщина!

Вони пішли, а Марія кинулась за порадою до чоловіка, який носив веретою отаву з полонини.

– Йой, Василечку, приходили тоті... Хтось уже доніс, аби його пан-Біг скарав! Я знала, що так буде. Не мусіла мати навідуватись до дитини так часто. Каже, що донька їй у снах привиджується, ніби помирає і кличе ню... Ліки приносила... Нічим не допомогла, лишень зашкодила.

– Її можна зрозуміти.

– Що маємо тепер робити?

– Мусимо в якийсь спосіб переказати до лісу, післати по ту жінку. Діяти треба вже, бо вони обов'язково повернуться. Тоді буде кінець і нам, і тій дитині. Чує моє серце...

– Але де і як її шукати? Не маємо ні імени, нічого...

Все ж таки є Бог на світі. Цього вечора завітала до них "Параня", яка мала певні вказівки не спускати очей з сім'ї Павлишиних. Почула, що до них приходила "влада", захотіла знати, ким і чим вони цікавились. А дізнавшись, відразу відправила через надійних людей "штафету" в Липу. Вночі її вручили "Робертові".

* * *

Цього разу "Таня" перевдяглася за циганку. В барвистому

лахмітті, в гримі та чорному парику, вона змінилася так, що сама себе не могла впізнати.

– Піду без охоронців серед білого дня, щоб менше привертати людську увагу. Тепер циганів наїхало з-за мадярського кордону багато. Переконалася, що саме вночі з кожного кута підглядають цікаві, лихі очі. Для певності візьму пістоля. Живою в руки їм не дамся.

Вона так казала, бо напередодні провід отримав шифровану радіограму, щоб на деякий час припинити передачі через ефір і нікуди з бункера не виходити. Їх попередили, що двадцять першого жовтня в селі Вербіж-Верхній Печеніжинського району чекісти взяли живим слідчого СБ "Лимана".

– Його поранили в час облави. До ночі він пролежав у копиці сіна, а як стемніло, на череві повз декілька кілометрів у своє рідне село до матері. Втратив багато крові, був дуже ослаблений, а ночі тепер зимні. Словом, рятувався чоловік, як міг. Хтів померти в рідній хаті. Мусів би здогадатися, що за обійстям стежать московські агенти. Кажуть, що донесла на него їдна жінка, полька за національністю. Ну, його й захопили посеред ночі. Полячку після того наші хлопці забили, та що вже...

"Роберт" стривожився. Вони з СБ тісно співпрацювали, і слідчому "Лиману" було відоме місцезнаходження бункера, в якому переховувались члени Крайового Проводу. Не один раз вони обговорювали важливі питання, які виникали в ході бойових дій, приймали спільні рішення відносно зрадників і дезертирів. Незважаючи на сувору конспірацію, за якою оунівці могли знати лише п'ять - десять осіб, "Роберту" було відоме справжнє ім'я і прізвище "Лимана" – Ребрик Дмитро Антонович. Саме через нього провідник тримав тісний зв'язок з виконуючим обов'язки Головного судді ОУН-УПА "Шелестом" та з іншими керівними особами.

– Друзі, – зібрав термінову нараду провідник,– нам загрожує смертельна небезпека. "Лимана" будуть катувати, і він може на допитах зламатись. Отже, ми маємо до кінця жовтня перебратися в інший бункер. Його місцезнаходження поки що знаю лише я один. Там уже є майже все для зимівлі. Потрібно ще утеплити стіни і замінувати підходи. Приступаймо нині пакувати секретні архіви та обладнання. Найцінніше заберемо з собою, а решту знищимо. "Таня" терміново віднесе доньку далеко в гори до перевірених людей. Я врахував усі помилки в Мізуні, щоб не

допустити такого в майбутньому. До того далекого гуцульського села тільки гірські орли долітають, а москалі лізти бояться.

Наодинці він сказав дружині:

– З тобою піде лишень одна людина, котра добре знає в Карпатах усі стежки та перевали. До хати зайдеш сама. Ніхто нічого не повинен знати. Наполягаю, щоб ти взяла декілька фальшивих пашпортів. Більше сюди не повертайся. Загубіться з донькою серед гірських бескидів. На землі краще живеться людині, як під землею. Сама бачиш, яке тепер у нас скрутне становище. Нехай уже я... Але ти зобов'язана жити заради дитини.

– Хіба від цих іродів можна заховатись, Ярославе? Мене обов'язково спіймають, катуватимуть, посадять у в'язницю, а Вірочку запроторять в дитячий будинок. Виросте яничаркою, навіть рідної мови не буде знати. Не хочу такого! Хочу з тобою. До кінця. Я давала присягу.

Хто може знати, яку дорогу здолала мужня жінка з семимісячним немовлям на руках, заки добралася до села Слобода Болехівська. Сусіди бачили, що до хати Анни Бучко зайшла циганка з дитиною на руках, а вийшла без дитини. Вони нічого не питали. Не цікавилися й тоді, коли в їхньої односельчанки, в якої помер чоловік і в якої було троє дітей, появилась четверта – маленька, хвора дівчинка.

"Таня" зайшла до хатини над стрімким урвищем, побачила біля печі немолоду гуцулку з привітним обличчям і добрими очима, стала перед нею на коліна.

– Не лякайтесь, газдинько. Я не циганка. Я дружина повстанського командира, а це – наша доня Вірочка. Вам про мене казали... Обставини склалися так, що ми хитаємось поміж життям і смертю. Я знаю, що більше не побачу своєї дитини, то ж молю вас, виховайте її доброю християнкою і щирою українкою.

Вона перехрестилась, зняла з шиї масивний золотий медальйон на ланцюжку і поклала на стіл.

– Він дорогий. Тут, усередині, є фотографії моїх батьків. Ім'я мами Анастасія Король, а свого імени назвати не можу. Виджу, що ви люди бідні. Якщо скрута заставить, то медальйон продайте чи обміняйте на їжу, а фотокартки прошу зберегти, аби моя донечка колись увиділа своїх рідних бабуню й дідуня.

Вона поцілувала дитину, знову стала на коліна, поклонилася господині до землі і тихо пішла до дверей. Не плакала і не озиралась. Просто пішла... У вічність.

* * *

Як передбачав "Роберт", так і сталося. Пораненого "Лимана" повезли до Станіславова у в'язничну лікарню і того ж дня доповіли секретареві обкому КП/б/У Слоню, що енкеведе піймало "дуже важливого бандита", через якого можна вийти на "Роберта", "Шелеста" та інших керівних діячів ОУН-УПА.

– Нехай слідство працює в одному напрямку – обезголовити військовий округ бандерівців "Говерля",– послідував наказ.– Зробіть усе можливе й неможливе, щоб в'язень заговорив.

Пекельний маховик закрутився. Обласний прокурор взяв слідство під особистий контроль, а начальнику УМВД майору Костенку доручили продумати й розробити план по захопленню повстанських командирів. Ще не мали зізнання "Лимана", а вже створили спеціальну опергрупу з п'ятнадцяти чоловік, які проводили щоденні муштри солдатів і готовили їх до бойових дій в лісах і горах. Відібрали сто головорізів з вісімдесят другої і шістдесят п'ятої дивізій регулярної радянської армії і заставили їх пройти прискорений вишкіл на військовому полігоні.

Зізнання вибили через чотири доби. Спочатку вмовляли "Лимана" здати командирів в обмін на волю, гроші та безбідне проживання в будь-якому куточку безмежного Сибіру. Потім перейшли до залякування. Коли ці методи не спрацювали, його піддали жорстоким тортурам. Дмитра підвішували за ноги до стелі і били по п'ятах залізними прутами доти, поки пускалася носом кров, і він втрачав свідомість. Відливали водою і все починали спочатку. Саджали під нігті розжарені голки, затискали пальці в дверні щілини і били, били, били...

– У нас мёртвые и безъязыкие говорят, и ты заговоришь, сволочь фашистская! Сдай "Шелеста", идиот, и мы в тот же день отпустим тебя на свободу.

– Його місцезнаходження не знаю, хоч убийте мене! Про нього може сказати тільки "Роберт", головний провідник ОУН Станіславівщини.

– Смотри, как интересно! Выходит, что у нас два секретаря обкома: товарищ Слонь в городе и пес вонючий в лесной будке. Ну так где же он прячется?

– Знаю тільки, що в Болехівському районі поблизу села Липи, але де саме, сказати не можу. Не був... Не бачив...

– Подвесить бандита к потолку! Улучшится кровообращение в его пустой башке, и он вспомнит! Я уверен!

В ніч з двадцять п'ятого на двадцять шосте жовтня "Лиман"

остаточно зламався і погодився провести своїх катів до підніжжя гори Яворини. Всі механізми пекельної машини негайно були запущені в хід.

"Таня" повернулася в бункер на світанку двадцять сьомого жовтня, коли полк озброєних до зубів червонопогонників вишикувався на околицях Болехова, щоб зробити ривок і захопити живими спочатку провідника "Роберта" й суддю "Шелеста", а потім з їхньою допомогою добратися до схованки головнокомандувача УПА "Тараса Чупринки".

– Я просив, благав тебе, люба, сюди не повертатися, – дорікнув Ярослав дружині. – Ти могла б жити, та сама собі петлю на шию накинула.

– Без тебе, Славку, жити не хочу. Ми обоє знали, на що йшли. Коли вертала попри Мізунь назад, то виділа "Параню". Вона казала, що планується велика облава в гірській місцевості поблизу Липи.

– Невже "Лиман" нас видав? Не вірю! Гадки не маю, що оунівець може зрадити присязі. Для мене краще смерть, чим неволя! Хлопці, давайте гуртом прикинемо, як маємо вибиратися з цієї пастки.

Вони довго радились. Одні казали, що треба негайно залишити цей бункер і перейти в запасний. Інші категорично заперечували:

– Не панікуймо. Три великі облави спокійно тут пересиділи, дасть Бог і четверту... Малодоступна гірська місцина... Вхід у криївку добре замаскований... Перечекаймо, доки все затихне, а тоді спокійно перейдемо на нове місце.

Все ж вирішили направити двох розвідників, щоб обережно розізнати обстановку. Пішли "Ясний" і "Тимко".

– Пізно, друзі! Нас оточили звідусіль тісним кільцем. Звідси не виберемось живими! Кінець! – доповів переляканим голосом "Ясний", коли повернувся зі стежі.

"Тимко" підтвердив слова "Ясного".

"Роберт" наказав готуватися до останнього, смертельного бою.

* * *

Безіменну гору, де був основний вхід у криївку, війська МВД оточили опівдні тридцять першого жовтня.

– Внимание! – вигукнув через гучномовець майор Костенко – Выходи на поверхность по одному! Сопротивляться бесполезно, нас целая дивизия! Вы окружены!

Тиша.

– Кто добровольно сложит оружие, тому гарантируем жизнь и свободу!– додав старший лейтенант Кудрявцев.

Тиша. Тиша. Тиша. Знову заклики, і знову тиша.

– Эй, "Лиман"! Иди в бункер и убеди своих дружков-бандитов сдаться.

Колишній слідчий СБ зі стогоном видихнув:

– Я не знаю, де вхід! Нічого не знаю! Нічого! Я зробив підлість, і мені прощення не буде! Вбийте мене!

– Поздно, голубок! Слишком поздно. Ты теперь повязан с нами одной веревочкой. Не хочешь идти в бункер – не надо! Сами возьмем! Теперь это только вопрос времени.

Червонопогонники почали навмання стріляти з автоматів, кидати гранати до підніжжя гори, гидко лаятись.

– Эй, "Роберт", выходи немедленно к нам со своей разбойничьей шайкой! Твоё положение безнадежно!

– Українські повстанці живими ворогам не здаються!– крикнув провідник і натиснув на гашетку кулемета. – За тебе, свята Україно!

– Сейчас мы пойдем на штурм вашего волчьего логова!

– Ідіть! Криївка замінована! – була відповідь напасникам, і знову довга кулеметна черга.

– Затягуймо переговори і перестрілку до ночі, – наказав друзям "Роберт".

В голові провідника визрів ризикований план, який він міг довірити тільки "Тані", "Докторці", "Левкові" та "Скалі". На цих людей він міг покластися, як сам на себе. Запросив їх у третю кімнату, а всім іншим звелів стріляти і відгукуватись на заклики майора Костенка.

– Друзі, настав час достойно померти. Все ж є надія, що двоє чи троє з нас можуть зробити спробу врятуватись і винести звідси найбільш секретні документи.

Він хвилину помовчав, розмірковуючи над чимось важливим, і продовжив:

–Зірвати бункер я доручаю вам, друже "Левко".

– Буде виконано!

– Знаю. Мої хлопці не підводили в найскладніших ситуаціях. Вірю, що всі залишаться вірними присязі до кінця. А тепер проголосуймо, кому надамо шанс вирватися з цієї пастки.

– Але яким чином?

– Ось за цією стіною є потаємний хід, який веде на протилежний бік гори. Скорше рішаймо, хто має вийти на волю через цей тунель.

– Ви, "Таня" і "Скала", – скоромовкою проказала "Докторка".

– Я згоден,– підтримав її "Левко".

– Тоді слухайте уважно. По-перше, про це не повинен ніхто знати. По-друге, ми зараз розберемо стіну, а ви, друже "Левко",

продовжуйте переговори з москалями до самого ранку і спаліть документацію. Замуруєте нас у тунелі і виконаєте моє останнє доручення, Зірвете бункер тільки тоді, коли пересвідчитесь, що усі з честю виконали першу заповідь Декалогу. Вірогідно, що від вибуху хід завалиться, і ми також загинемо. Але може статися й таке, що комусь пощастить залишитися живим. Він має перечекати в тунелі дві-три доби, заки більшовики знімуть облогу, вийде через запасний вихід і передасть "Чупринці" та "Шелесту" всі обставини зради слідчого СБ "Лимана". Повірте, друзі, що я нізащо не полишив би вас у біді, адже капітан повинен зійти з корабля останнім. Та мені доручили декілька надзвичайно важливих справ, від яких залежить подальший хід нашої боротьби у підпіллю. Я мушу жити, щоб виконати наказ Степана Бандери. Знаю, що ви мені вірите, але чи повірять ті, що за стіною? Заперечення будуть?

Їх не було. Члени Крайового Проводу знали, що в даній ситуації іншого виходу нема.

* * *

І ось настав фатальний ранок першого листопада сорок шостого року. Червоні офіцери помітили, що з-під кореневища старезної сосни, де була вентиляційна віддушина, йде дим.

– Жгут документацию сволочи! Что-то замышляют...

В цей час комендант охорони "Левко" перевірив, чи всі добросовісно виконали свої доручення, і віддав наказ:

– Приготовтесь! Пора!.. Боягузів між нами нема! Попрощайтесь, друзі...– і відвернувся.

Першою покінчила з життям "Докторка".

– Слава Ісусу Христу. Слава Україні,– промовила тихо, притисла до скроні пістолет і поволі почала сповзати по стіні на долівку.

Цівка яскравої крові потекла по обличчі, залила молоді груди.

Мертвими, широко розкритими очима дивилась вона перед собою, ніби побачила дивне, неземне світло в кінці тунелю, що колись називалося життям.

"Ой, Марічко, Марічко! Всі ці роки я щиро кохав тебе, та не смів сказати. Прощай, люба! Зустрінемось на тому світі!"– зойком обізвалося серце у "Левка", але він пересилив себе і промовив твердим голосом:

– Нехай стане прикладом для нас, чоловіків, смерть цієї мужньої жінки!

– За Україну, за її волю! Якщо завинив перед вами, друзі, то простіть! – вигукнув "Микола" і поклав дуло пістолета до рота, щоб уже напевне.

"Богдан" і "Мороз" обнялися і постріляпися одночасно. В житті були нерозлучними, наче брати-близнята, і зробили крок у вічність в одну й ту саму мить.

"Тимко" цілився в серце, але тремтіла рука, і він впав додолу ще живий. Кров била з грудей фонтаном, та свідомості він не втратив.

– Добийте мене, друзі, – прошепотів крейдяними вустами,– Не хочу мук...

Кривава піна текла з рота, а молодий організм все ще боровся зі смертю,

– Оленко, любове моя... Мамо... Ма...М-м-м...

"Ясний" вистрілив йому в голову, і біле волосся враз стало червоним.

– Тепер твоя черга, друже "Ясний", – нагадав "Левко".

– Спершу скажи мені, де провідник?

– Там, де йому належить бути.

– Покинув нас на вірну смерть! Утік?

– Тільки без крику! Стріляйся, бо я пристрілю тебе сам!

– Спершу себе застріль! Чому ся не стріляєш? Хочеш здатися? Так?

– Я мушу підірвати бункер. Але перед тим повинен упевнитися, що всі мертві. Стріляйся, кажу!

– У мене нема пістоля. Маю автомат, а з него незручно.

– Візьми мій.

– Не хочу! Не довіряю тобі і ніколи не довіряв! Зривай бункер! Загинемо разом!

"Левко" повернувся спиною, присів біля порога, простягнув руку... І раптом автоматна черга рясно прошила його тіло нижче лопаток. Він звалився на правий бік, хапаючись за повітря, повернув голову і згасаючими очима подивився на зрадника. "Най Божа кара впаде на него!"– послала прокляття душа, розлучаючись з тілом.

– Так вам і треба! Знайшли вар'ята! Самі повтікали, а хтось має за них помирати! Я жити хочу!

"Ясний" кинув зброю в кут, підняв руки і пішов до виходу. Осіння мряка дихнула йому в обличчя ранковим холодом, вітер сльозив очі, небо супилося хмарами.

– Не стріляйте, товаришочки! Не стріляйте! Дивіться! Я без зброї! Я їх усіх повбивав і добровільно здаюсь на вашу милість!

Впав на коліна, тряс над головою руками, тремтів, як осиковий листок в час негоди, плазував, як гадина, перед катами українського

народу. Аби лише жити! Його звідусіль оточили енкаведисти, обмацали кишені. Лейтенант Яценко зв'язав хлопцеві руки за спиною, тричі вдарив носком чобота в груди.

– Не бийте! Тільки не бийте! Я ж сам...

– Прекрати истерику, сволочь бандеровская! Лучше скажи, где "Роберт"!

– Я розповім! Я все розповім!

– А ты кто такой?

– Янишевський Йосип Павлович, за псевдом "Ясний"...

– Откуда будешь, мать твою...

– Місцевий. Родом з села Витвиці Болехівського району... Маю лишень вісімнадцять літ... Я не хтів... Вони мене силоміць...

– А тебе верить можно? Это не подвох какой-нибудь? Предавший однажды, предаст вновь!

– Ні, Христом Богом клянусь!

Цей убивця, цей Іуда-запроданець посмів вимовити Боже ім'я, і земля не проковтнула його! В усі епохи і часи на Україні були зрадники, які ціною великих людських жертв купляли собі недостойне життя, жалюгідне рабське існування.

До "Ясного" підійшов майор Костенко.

– Сколько вас здесь было?

– Десятеро.

– Где они?

– Шістьох покінчив я сам, у тім числі і коменданта особистої охорони.

– И "Роберта" тоже?

– Ні... Вночі його і ще двох членів проводу замурували в потаємному ході. Я підслухав...

– Ложь! Бандитам верить нельзя. Хочешь заманить нас в ловушку? Да? Мы поверим только тогда, когда ты вытащишь с укрытия все трупы своих дружков.

– Але присягніть, що відпустите мене на волю.

– Об этом поговорим потом. Иди!

– Розв'яжіть руки і дайте когось до помочи. Сам не годен...

– Ишь, чего захотел! Жизнь одного моего солдата ценнее всей вашей разбойничьей шайки. Иди, я сказал!

Майже півгодини "Ясний" витягував на поверхню мертві тіла. На руки він боявся глянути, бо на них була кров його побратимів. Майор Костенко власноручно перекидав трупи, записував у блокнот підпільні псевдоніми кожного з них.

– Фамилии знаешь?

– Ні, конспірація...

– Ты наврал, парень, что сам их убил. Без экспертизы ясно, что они пострелялись сами.

Зрадник знітився, втягнув голову в плечі. Потім показав на мертвого "Левка".

– А ви на него погляньте! Хіба не видко, що начальника охорони розстріляв я? Бігме, що це зробив я!

Підійшли офіцери і, придивившись до рясних ран на тілі, переконалися, що дійсно йому стріляли в спину з автомата.

– Зачем ты его убил?

– Він хотів бункер зірвати, а я не дав! Тут усе заміновано...

– Веди нас в бункер!

Він повів.

– Теперь покажи подземный ход!

– Я про него ніц не знаю. Бігме, що не знаю! Десь має бути в третій кімнаті. Шукайте самі. Мене туди не пускали.

Вони шукали годину. Не знайшли.

– Будем взрывать бункер. Был приказ товарища Хрущова взять "Роберта" живым. Видать, не придется. Не могу я полк солдат держать под открытым небом без горячей пищи. Уже целую неделю мерзнем в горах. А бандитов всего-то десять было! Срам, мать твою...

Заставили солдатів винести з криївки зброю, книги, папери, обладнання... Коли, накінець, криївку зірвали, то виявився той самий підземний хід, якого так довго шукали чекісти. Майже дві години спільними зусиллями розбирали завали.

– Сдавайся,"Роберт"! Твоя песенка спета! – крикнув через гучномовець лейтенант Кудрявцев.– Если выйдете сейчас же оттуда все трое, мы вам гарантируем жизнь и свободу!

Мовчанка.

– Упорствовать бессмысленно! – долучив свій голос Костенко. – Мы не снимем окружения до тех пор, пока вы не подохнете от голода!

У відповідь почувся приглушений голос "Скали":

– Будьте ви прокляті, московські катюги! Слава Україні!

І один-єдиний постріл. Скільки не гукали чекісти, скільки не дослухалися – тиша.

– Нужны добровольцы,– сказав Костенко.– Ждать больше не будем, а то нас опять застанет ночь.

Знайшлося двоє.

– Слушай мою команду! Янышевский пойдет впереди, за ним

добровольцы, а сзади их прикроет старший лейтенант Кудрявцев со своими бойцами. Выполняйте!

– Я не піду!– залементував "Ясний". – Відпустіть мене додому! Ви ж обіцяли подарувати мені життя і свободу!

– Заткните ему глотку! Надоел, щенок! Дешёвой ценой от нас не откупишься! Ты еще поведешь меня в бункер "Шелеста", говнюк! Ясно тебе?

– Я нічого не знаю! Ви казали...

Підійшов кремезний солдат і носком чобота вдарив запроданця в пах. Він застогнав, зігнувся в дугу і поплентався в тунель. Через два десятки кроків енкаведисти наткнулися на три трупи. Тіло "Скали" було ще теплим, здавалося, що з дула його пістолета йде дим. "Таня" лежала горілиць, відкинувши праву руку, а лівою мовби обнімала мертвого "Роберта". Його голова спочивала на її закривавлених грудях, густі чорні кучері закривали обличчя, а світло ручних ліхтариків висвітлювало на долівці велику червону калюжу Доля судила цим двом серцям битися в унісон при житті і зупинитися в одну й ту ж мить. Рідко буває таке на білому світі...

– Который из них "Роберт"?– запитав Кудрявцев.

– Цей...– прошепотів "Ясний" і відвернувся.

Лейтенант дістав з нагрудної кишені фотографію, перевернув мертве тіло догори лицем, порівняв:

– Так точно. Это действительно он. А женщина?

– Його дружина. А оцей – то "Скала", його заступник.

– Унесите трупы и сами уходите отсюда !

Зв'язаного Янишевського, штовхаючи прикладами в спину, повели до старого крислатого бука, де в наручниках під охороною сидів Ребрик – "Лиман". Зрадники насторожено подивились один одному у вічі і низько опустили голови...

Над горою Яворином темними хмарами навис тривожний осінній день. Колючим дощем плакало небо. Лише смереки – свідки трагедії – злякано мовчали.

* * *

Майже півстоліття таємниця криївки біля гори Яворини зберігалася в підземних архівах колишнього КГБ і ЦК КПУ – КПСС під грифом "Совершенно секретно". І все ж нема нічого таємного, яке б не стало відомим. На початку 1996 року в засобах масової інформації була опублікована доповідна записка секретаря тодішнього Станіславського обкому КП/б/У Михайла Слоня першому секретареві ЦК КП/б/У Микиті Хрущову.

" Документ цитуємо мовою оригіналу повністю, без жодних

редакторських втручань", – значилося в примітці. Ось цей текст:

"Реализуя поставленную решением Политбюро ЦК КП/б/У от 4 / X - 1946 года задачу усиления ударов по руководящим звеньям ОУН-УПА, докладываю Вам о ликвидации краевого проводника провода "Карпаты" – "Роберта" и ближайших его соучастников.

Успешному проведению разработанной областным Управлением МВД и МГБ операции по ликвидации "Роберта" способствовал захваченный 21 октября с.г. во время операции в селе Вербиж-Верхний Печенеженского района, раненый бандит – Ребрик Дмитрий Антонович по кличке "Лиман", оказавшийся следователем СБ краевого провода "Карпаты". Следствие над "Лиманом" было направлено на выявление местонахождения состава краевого провода во главе с "Робертом".

В процессе работы над "Лиманом" были получены развернутые данные о составе краевого провода, а также данные о связях "Роберта" с одним из руководителей УПА "Шелестом", ныне исполняющего обязанности главного судьи ОУН и другими руководящими лицами ОУН-УПА.

В своих показаннях "Лиман" сообщил, что "Роберт", с которым постоянно находится жена Мельник Антонина, являющаяся машинисткой краевого провода, со своей охраной в 8-10 человек скрывается в тщательно замаскированном бункере в горах Яворино вблизи села Липа Болеховского района.

Одновременно "Лиман" сообщил, что в ближайшие дни "Роберт" собирается перейти в специально для него оборудованный бункер, место расположение которого "Лиману" неизвестно.

Учитывая это, было принято решение немедленно организовать войсковую операцию по ликвидации "Роберта" для выполнения которой были использованы войска 82 и 65 дивизии численностью до одного полка. Руководство операцией было возложено на начальника УМВД майора Костенко, в помощь которому были приданы нач. отделения ст.лейтенант Яценко, ст. оперуполномоченный ст. лейтенант Кудрявцев и спецгруппа численностью в 15 человек.

В качестве проводника при операции использовался ранее захваченный бандит "Лиман".

Операция была начата 26 октября, в процессе операции "Лиман" заявил, что не может ориентироваться на местности вместе с тем продолжал утверждать, что схрон "Роберта" находится на горе Яворино.

Показания "Лимана" перекрывались и подтверждались другими данными. Поэтому было принято решение продолжать операцию. Лишь на 7-е сутки, в 4 часа дня 31-го октября в предполагаемом месте на горе Яворино спецгруппой УМВД во главе с майором Костенко при участии 100 чел. бойцов и командиров войск УМВД 82 й 65 дивизий был обнаружен схрон, в котором укрывалась группа бандитов.

При подходе к схрону послышались выстрелы. На предложение руководителя операции майора Костенко – сдаться бандиты ответили отказом, однако все же вступили в переговоры с явной целью затянуть время.

Желая захватить "Роберта" и находившихся с ним лиц живыми, руководители операции всю ночь вели переговоры и перестрелку с бандитами, засевшими в бункере.

На рассвете 1-го ноября внутри бункера послышались выстрелы и в 6 часов утра один из бандитов, находящихся в бункере, заявил, что он перестрелял всех своих соучастников, а сам желает сдаться живым.

В 8 часов утра желавшему сдаться было разрешено вийти из схрона, последний назвал себя охранником "Роберта" – и сообщил свою кличку "Ясный" по фамилии Янышевский Йосиф Павлович, рождения 1928 года, уроженец села Витвица, Болсховского района Станиславской области.

С помощью сдавшегося бандита из схрона было извлечено 6 трупов, однако "Роберта" среди них не было.

При допросе "Ясный" заявил, что около часу ночи "Роберт" предложил замуровать его с женой и техническим референтом СБ краевого провода по кличке "Скала" в специальной тоннели, который имел отдельный выход на поверхность земли. Конечная точка этого выхода была замурована и место расположения её никто не знал.

Перед тем как укрыться в тоннеле, "Роберт" сделал распоряжение находившимся в схроне коменданту его личной охраны –"Левко", что после того, как он будет замурован, произвести взрыв раннее ими заминированного бункера и подходов к нему, одновременно подорваться всем оставшимся его участникам, и тем самым скрыть всякие следы о нем – "Роберте". Давая это распоряжение, "Роберт" полагал, что после взрыва, когда уйдут войска, ему удастся открыть выход с тоннели и бежать.

"Ясный" показал, что после ухода "Роберта" и сопровождавших его лиц – жены и технического референта краевого провода СБ

"Скалы", все оставшиеся в схроне бандиты за исключением его – "Ясного" и командира охраны "Левко" постреляпись сами. В момент, когда "Левко" хотел подорвать бункер, "Ясный" желая спасти свою жизнь – пристрелил его из автомата. Эти показания "Ясного" подтвердились осмотром трупа "Левко".

По распоряжению тов.Костенко бункер был взорван, что помогло обнаружить ход в тоннель. При движении в тоннеле бойцов – раздался выстрел. Как оказалось, "Роберт" и его жена были мертвы, а "Скала" застрелился при подходе бойцов.

В итоге этой операции было убито 9 бандитов, среди них опознаны:

Мельник Ярослав Николаевич по кличке "Роберт" – "Корнилов" – краевой проводник ОУН "Карпаты".

Мельник Антонина Романовна по кличке "Таня" – жена "Роберта" и машинистка краевого провода.

Хомин Иван по кличке "Скала"– технический референт СБ краевого провода.

По кличке "Микола" – быв. поручик немецкой армии в СС – технический референт краевого провода по организационним вопросам.

По кличке "Левко" – комендант охраны краевого провода.

По кличке "Марийка" – быв. спецкурьерка Надворнянского надрайонного провода ОУН "Докторка". В последнее время исполняла обязанности кухарки у "Роберта" и его группы.

Мушинец Селивестр по кличке "Богдан" и бандиты по кличкам "Мороз" и "Тимко" – охранники краевого провода.

Все трупы опознаны сдавшимся Янишевским –"Ясным" и "Лиманом", а "Роберт" кроме того – фотокарточкой.

Из схрона изъято одна радиостанция, 2 радиоприемника, две пишущих машинки, из них одна побита "Робертом", 3 пулемета, 6 автоматов, две винтовки и 6 пистолетов, много печатей и штампов советских учреждений, в том числе милиции г. Киева и воинских частей.

Кроме того, изъято 28 орденов и медалей СССР, 11 в.билетов, 10 кандидатских карточек, 30 комсомольских билетов, 180 военных билетов, 55 красноармейских книжек, 78 советских паспортов и др. документы.

Изъято большое количество националистических записей и литературы.

Допрошенный охранник "Роберта"– Янышевский Йосип "Ясный" показал, что знает нахождение так называемого зимнего

схрона “Роберта”, где находится большое количество продуктов, заготовленных для “Роберта” и его свиты, а также литература и возможно – документы. Этот схрон расположен в нескольких километрах от обнаруженного.

Намечаем дальнейшие мероприятия по разгрому всего краевого провода и подчиненной ему сотни, а также по розыску “Шелеста” и других членов центрального провода ОУН.

Секретарь Станиславского Обкома КП/б/У

М. СЛОНЬ

Отпечат. 2 экз.

Марко Боєслав

ЗМІСТЬ СЛОВА НА МОГИЛІ СЛ. П. ЯРОСЛАВА МЕЛЬНИКА – РОБЕРТА
(у річницю геройської смерти).

В понурий осінній день 31 жовтня 1946 року* жорстокий, єхидний окупант вирвав Тебе з-поміж нас, дорогий друже Ярославе. Своєю підлою, добре випробуваною зброєю – зрадою і підступом, руками гидкого юди енкаведівський деспот осягнув свою ціль – змочив забруднені свої хижацькі кігті в Твоїй гарячій крові, крицевий революціонере-герою. Ти гордо плюнув катові у вічі, а останні слова – "За тебе, свята Україно!"– запечатали твої золотомовні вуста навіки.

Шаліли з радости сталінські опричники. Цілих три роки не могли вони зажмурити очей, бо щохвилини ввижалася їм Твоя грізна, чесна постать. На саму лише згадку – Роберт – тряслася на них шкура. Та й самі енкаведівські горлорізи говорили, що навіть у найтяжчі хвилини Ти кидав громами у Кремль, у найбільш критичні дні Ти вмів потрясати сумлінням зневірених слабодухів. Ти революціонер з крови та кости. Твої бистрі очі горіли все палким вогнем революції. Твоє залізне серце бризкало громами народного повстання. Твоя лицарська дума не знала хитань. Владарний дух української нації запалив Твоє єство провідницькою іскрою. Як повітовий провідник Калущини чи як окружний провідник Коломийщини, чи як обласний провідник Станіславівщини, чи, вкінці, як крайовий провідник Карпатського краю, Ти виказав небуденні провідницькі здібности. Дрібні справи ніколи не здержували Тебе на шляху до великих чинів. Твоя бистра думка швидко розв'язувала найбільш заплутані справи. Навіть тяжка хвороба легенів* не могла відірвати Тебе від праці.

Ціле Твоє єство було наелектризоване снагою геройських буднів. Зневіра і сумніви, рабський страх і кволі нарікання сконали у Твоїй думі, як Ти маленьким кучерявим хлопчиком бігав по пахучих левадах рідної Бережниці. Твоє серце загорілося святою любов'ю до України ще тоді, як Ти прибігав до сусіднього села до провідника Степана Бендери і вслуховувався в його запальні слова.

Своїм вогнем героїзму запалив Ти душі лицаря Різуна-Грегота, курінних – Гамалії, Прута, Благого, Іскри, сотенних – Шума, Вовка, Причепи та тисячі інших борців УПА. Своїм твердим, як сталь, наказом Ти послав на жорстокий бій за Україну грізні чорноліські

та карпатські курені, бо Ти вірив, що кров'ю і залізом пишеться волі закон.

Тож знав лукавий кат, з ким має діло. Навіть Твоє мертве тіло лякало його. Він украв його підло, щоби сліду по Тобі не стало. Та забув звироднілий злочинець, що живуть між нами Твої безсмертні діла.

О, заплатиш ти дорого, кремлівський опирю, за святу кров його!

Його очі горять вогнем національного чину наших змагань. Його серце стукоче громами гніву в наших серцях. Його кров гомонить весняною повінню в нашій крові.

ЙОГО ДУХ ГОТУЄ ТОБІ, СКАЖЕНА МОСКАЛЬСЬКА ПОТВОРО, СМЕРТЬ!

Примітки:

1. Марко Боєслав (Михайло Дяченко) не знав точної дати загибелі "Роберта". Уточнили цю дату архіви НКВД, знайдені в дев'яностих роках і опубліковані в 1996 році.

2. За переказами вояків УПА, "Роберт" хворів на сухоти, одначе це не підтверджено документально.

Розділ ІІ
НАРОДЖЕНА ПІД ЗЕМЛЕЮ

* * *

Гей ви гори, ви Карпати,
Верховино-мати,
Хто ще вміє коломийки
Так, як я, співати?
Коломийки, коломийки,
Мої рідні діти,
Наче птахи, розлетілись
По цілому світі!

Голос був хлоп'ячий. Ледве вловимий, але приємний та дзвінкий, він хвилював душу до болю знайомою мелодією, яку не почуєш ніде в світі, крім Карпат.

"Певно вівчарик співає", – подумала Анна, прискорюючи ходу.

Гей висока Чорногора
Небо підпирає,
А Черемош рве пороги,
Скелі розбиває, –

не вгавав пастушок, а жіноче серце щеміло й нило не знати чому. Озирнулась навколо і подумала: "А й направду красні наші гори! Здаєсі, що навіть у раю не є так файно, як тута, в нашій місцині. Життя йде швидко, а я не маю часу й угору глипнути. Все в роботі та в роботі..."

З'їв кавалок мамалиги*
Ще й попив жентицю*, –
Довго пили воріженьки
Нашу кривавицю.

"Ой, що правда, то правда,– думала Анна.– Віками ссали з нас кров і далі ссуть..."

Тепер голос чувся виразніше, ніби прямувала вона якраз туди, де народжувалась ця пісня. По росяній траві за її ногами залишався темний прим'ятий слід.

Вийшов гуцул на вершину,
Глянув у долину,–
І увидів самостійну
Вільну Україну! –

почулося так виразно, ніби хлопчина співав десь отут, за кущем глоду.

"Ади, який язикатий і ніц ся не боїт! Тра вуха йому намнєти,

малому вар'яту!– нараз розізлилася жінка – За таку коломийку двадцять п'єть літ каторги можуть дати!"

Сьогодні Анна Бучко встала до сходу сонця, коли ще всі домашні спали. Подоїла овець, процідила молоко, випрала й повісила на плоті цідилок. Тоді розбудила старшу доньку:

– Вставай, Маруню! Нині сі лишаєш за газдиню. Там, у банячку, – варена мандибурка*, а в мисці – трохи вчорайших вівсяників. Навари кулеші* і нагодуй дітей. Випусти гуси на воду, а Штефко най жене вівці в полонину. Ага! Ще попрєтай у хаті і підмети подвір'я.

– А ви , мамо, куди так зрана?

– Йду в гори "золотого кореня" шукати. Нараяли добрі люди відваром з него поїти дітей. Кажуть, що від усіляких хороб допомагає. Нині має бути погідний день, тож най Вірка з Іваном бавляться в дворі, а не сидять у хаті.

– Коли ви повернете?

– Не відаю. Дорога неблизька, а чи відшукаю тоту гору, де росте корінь? Кажуть, що його потрібно під осінь копати, коли зела відцвітуть, тоді він більшу міць має.

Скоро рік буде, як Анні Бучко дали на виховання дві повстанські дитини: дівчинку Вірочку та хлопчика Йвасика. А тут своєї челяді повно: три доньки, зять і вона, голова родини. Донедавна в тісній хатині було їх стільки, як бджіл у вулику. Тепер середуща донька Катерина, яку в сім'ї звали Касею, вийшла заміж і пішла жити до свекрухи. Зате Маруня зі Штефаном чекають дитинки.

Жили бідно. Проходили війни, мінялася влада, і гірські села дуже зубожіли. Від останнього до першого снігу ходили босі, в полотняних сорочках. Взимку взувалися в гостроносі ходаки, пошиті з овечої шкури, а саморобні вовняні панчохи та онучі обв'язували до колін волокном*. Портки* і димки* були домотканими, кептарі та кожухи також шили з овечих шкур.

Основна їжа гуцулів – кукурудза, картопля та овече молоко, з якого робили бринзу. Взимку варили кулешу чи мамалигу, а навесні – смачну "злободу" тобто зелений борщик з молодої лободи та картоплі, засмажений мукою. Крім того, тримали гусей, то ж врядигоди перепадало дітям по смаженому яєчку. Шматочок м'яса їли тільки у великі свята. Хліб бував дуже рідко навіть у врожайні роки, частіше – вівсяні паляниці.

Повоєнний сорок сьомий рік був особливо голодний. А тут потрібно податки державі сплатити, сім'ю нагодувати і "хлопцям з лісу" допомогти, бо їм також край підходив. Полювали на них

енкаведисти, як на звірину. Загнали в криївки, з яких взимку й носа показати не можна, бо зрадливі сліди на снігу могли видати їхнє місцеперебування. Як тут не допоможеш? Збирали станичні по хатах харчі, білизну, кожухи, перини, а зв'язкові це все доставляли куди треба.

Незабаром народила Маруня хворого синочка. Троє дрібненьких діточок у хаті – це не жарт! Івасик – той хоч здоровий та міцненький, нівроку. Он як лопотить босими ноженятами по долівці, а то й біжить стрімголов на вулицю або до кручі над рікою. За ним тепер пильнувати треба в оба ока. А Вірка...

– Півтора року їй минуло, а вона не ходить і не говорить, – бідкалась Анна. – Раз не приходить рідна мати, значить, нема її на світі. Така жінка не відречеться від своєї дитини.

Хіба може забути Анна, як стояла ця молода красуня отут перед нею на колінах і просила, й благала, щоб зберегли її донечку?

– Ми всі загинемо,– сказала вона тоді.

Певно, що відчувало її материнське серце близький кінець.

Уже випав перший сніг, коли у вікно старенької хатини постукали два повстанці. Вони повідомили сім'ю Бучко про трагедію біля гори Яворини.

– Залишилася Вірочка круглою сиротою. Буде нашою! – вирішила Анна,

Купала дівчинку у відварах з череди, материнки й любистку, напувала чорничним чаєм, давала настій свербивусу* з медом. І ось недавно зробила Вірочка свої перші кроки. Продибуляла від лавки до стола, вчепилася рученятами Анні в спідницю і вимовила по складах перше, святе слово:

– Ма-ма!

Підхопила Анна дитину, притиснула до грудей.

– Йой, Боже ласкавий! Маруню, Касю, Штефку, Ганнусю! Чи чулис-те? Віруська назвала мене мамою!

Тішилась, цілуючи кучеряву голівку, скроплювала її слізьми. Тепер вона знала напевне, що нікому її не віддасть. Але ще дужче любила свого онука Михайлика, калічку від народження. Що не говоріть, а своє – то і є своє.

– Тето, – порадила сільська фельдшерка, – кілометрів з п'ять відси є гора, на якій росте радіола рожева, котру в народі називають "золотим коренем". Ви, певно, чули, що він допомагає від усіляких недуг. Будете відваром з него поїти Віру та Івана, а маленького Михася то й купати в нім не завадить.

– Я піду! Ая! Але де маю го шукати?

– Йдіть далеко в гори, гейби до мадярської границі. Дійдете до третьої колиби, а там вівчарі покажуть, де він росте.

Знайшла таки Анна тоді чудо-корінь, поїла ним дітей, купала внука. Вірочка окріпла, почала швидко поправлятись, а Михась після другої Матки* помер.

* * *

Поховали Михайлика, і в хаті не залишилось ні копійки. "Господи, воля Твоя свята. Ти забрав онука, зате дав двоє чужих діточок, які стали мені рідними," – втішала сама себе Анна.

Та якось уночі на саму Покрову прийшла Івасикова мати і забрала хлопчика.

– Віднайшла родину в іншій області, то ж повезу сина туди. А вам за все сердечно дякую, спасителько ви наша повстанська. День і ніч буду молитися за вас,– цілувала молода жінка мозолясті руки господині. – Страшно згадати, якого хворого та виснаженого я принесла Йванка до вас. А тепер став мій синочок такий файненький, що навіть впізнати важко.

– А! З Іваном я біди не мала! Їв усе, що попадало му на зуби. Намішаю, бувало, гусям мандибурки з грисом* та жаливкою*, а він гусей відженє і усе з миски виїсть. А що вже верткий і непосидющий! Нікому себе скривдити не дасть!

– В татка вдався. Нема вже нашого татка... Вбили...– заплакала молодиця.

Анна знала, що вона – дружина повстанського сотника, але ні його псевдоніма, ні справжнього прізвища їй не сказали. Жінці хотілося розпитати про Віроччиних батьків, та не мала права навіть натякнути, що оце кучеряве дівчатко – також повстанська дитина. Промовчала.

Молодиця простягла пакуночок, перев'язаний мотузочком.

– Це вам за щире серце і за тяжку працю. Простіть, що так мало. Маю передчуття, що ми з вами більше на побачимось, то ж прощавайте, жінко добра. Най Бог пошле вам здоровля на многії і благії літа.

– Куди ви тепер, прошу пані?

– Не знаю. Віддам родичам сина, а сама буду переховуватись, доки не спіймають і не запроторять...

– То залишайте Івася у нас назовсім. Ми до него звикли й полюбили.

– Ні! Що ви! Ви й так доглядали його більше року. Дитині потрібна рідна матір. Он як прилип до мене, не відірвеш! Синочок мій любий!

Один з охоронців взяв хлопчика на руки, і всі вони пішли з хати. Анна плакала.

В пакуночку були гроші, але їх було небагато. Заплатили податок і купили одну вівцю, яка мала після Різдва окотитись.

– Як маємо далі жити? Помремо з голоду. Надумала я продати тоту золоту прикрасу, що залишила Вірусьчина мати, – одного разу сказала Анна своїм дітям.

– Мо, обійдемось? Та й що купиш нині за гроші, коли вони ніц не варті? – заперечив зять.

Спочатку терпіли, але ближче до весни злидні приперли так, що вони змушені були рятуватися.

– Штефку, – якогось дня сказала Анна, – збирайся в дорогу. Підеш на кордон і обміняєш у мадярів на харчі цей медальйон з ланцюжком. А Маруня най заховає тоті знимки. Гляди лишень, абись не забула, де їх покладеш, то є Вірусьчині дзядзьо з бабцею. Загубити їх не мож, бо гріх буде.

Приніс тоді Степан півмішка борошна, півмішка кукурудзяної крупи, трохи гороху й бобу. В пивниці було ще два мішки картоплі, в кутку на печі висіли сушені гриби, так що стало їм харчів до нового врожаю.

– Нічо, весною підемо пастись у гори, – розраджувала Вірочку Ганнуся, наймолодша Аннина донька, яку в сім'ї чомусь називали Анною малою. Їй минуло тринадцять років, і виконувала вона роль головної няньки, та ще й у школі добре вчилась.

Справді, тільки-но розтавав у горах сніг, як на узліссях з'являлися жовті квіточки первоцвіту, витикались із землі листочки черемші, що принадно пахли часником, буяла молода лобода. Потім на галявинах достигали суниці, і діти об'їдалися ними до несхочу, компенсуючи голодну, авітамінозну зиму. Трохи пізніше визрівали ягоди чорниці, малини, а ближче до осені збирали гриби, ліщинові горіхи, терен, калину, горобину, шипшину... Одне слово, влітку голодна смерть нікому не загрожувала.

Вірочка росла. Маленька, жвава, з русявими кучерями і розумними оченятами, вона називала стару Анну мамою, малу Анну – сестричкою, а Слободу Болехівську вважала своїм рідним селом. До нестями любила гори й річку, в якій купалася з весни до осені.

– Віро, вилазь уже з води, бо з дупи верба виросте!– кричали діти.

Мала приблизно чотири роки, коли знайшла у виступі скелі печеру. Принесла сюди жменьку кольорових скелець, з десяток

відшліфованих камінчиків, вузлик різнобарвних шматин, старого дитячого коцика* та ясика* і часто ховалася тут від усіх. "Мій штаб", – називала вона свою печеру, коли підросла. Видно, що з батьківськими генами передалася їй у кров тяга до всього таємничого, особливо до підземелля, недарма народилася вона в бункері.

– Вірко! – гукала Анничка, шукаючи її по селу. – Йди додому, бо вечоріє і мама сердяться!

Дівчинка не відзивалась. Приходила додому тільки тоді, коли сама того хотіла. В ляльки бавитись не любила. Поміж дітьми була верховодою.

– Вірко! – кричав сусідський хлопчина, – Якщо скікнеш у річку з кручі, то дам пригорщу вареного бобу!

Хіба могла вона опиратися такій спокусі? Варений біб здавався їй найкращими ласощами в світі.

– Певно, що скікну! Давай біб сюди!

– Еге, яка мудра! Ти спершу скікни, а потому я дам бобу.

– А не обдуриш?

– Та ні! Бігме, що не обдурю! Не віриш?

Назбиралася ціла купа дітей. Усім цікаво було подивитись, як Вірка буде скакати зі скелі. При цих галасливих свідках дітлахи побились об заклад. Тепер дівчинка вже не могла відступити. Навіть не знявши одягу, вона підійшла до краю кручі, простягла вперед руки, глибоко вдихнула повітря і... полетіла сторч головою вниз, назустріч неминучій смерті. Але Матінка Божа була поруч. Вона захотіла врятувати дитину, аби продовжити славний рід Мельників на землі. Десь напівдорозі зачепилася Віра спідницею за терновий кущ і повисла вниз головою над швидкоплинною гірською річкою.

– Тето Анно! – галасували діти. – Ідіть, подивіться, що ваша Вірка зробила!

Прибігла Анна, зібралися сусіди. Почали думати-гадати, як зняти дитину з кручі.

– Тра закликати хлопів з драбинов. Най сі спустять вниз, припруть драбину до скелі... Може, якось здоймуть.

Чоловіки мусили зв'язувати дві драбини докупи. Накінець, зняли.

– Боже любий, що маю робити з тим непослухом? – бідкалась Анна, очунявши від страху.

– Відлупцюйте добре, аби більше так зле не жартувала, – радили сусіди.

Бити дитину прутом Анна не наважилась. Вона нарвала пучок кропиви і почала нею шмагати Вірочку по голих ноженятах. Потім кинула кропиву геть і пригорнула "непослуха" до грудей. Цілувала і гірко плакала.

– Заплач і ти, Вірусько, мені легше стане!

Але дівчинка не зронила й сльози. Нестерпно пекли ноги, вкрившись великими червоними пухирями, а вона зціпила зуби і таки одержала ту, тяжко загорьовану, пригорщу бобу.

* * *

Місяць по тому, як у бункері біля гори Яворини загинули Антоніна та Ярослав Мельники, до хати Юліана Короля у Войнилові прийшли чекісти. Господаря дома не було. Настя пекла хліб. Витягла три рум'яні, запашні буханці, поклала на стіл, побризкала водою і прикрила рушником, щоб "відійшов". Потім наповнила тістом ще три форми і поставила їх у духовку. Підклала під плиту кілька березових полін, щоб хліб не осів і не взявся закальцем. Дрова були сухі, горіли добре. Аж тут ні сіло, ні впало:

– Что, старуха, печешь бандеровцам хлеб? Гаси в печке огонь и собирайся! Повезем на белые медведи!

– Хліб ще сирий...

– Замолчи! Даём на сборы ровно десять минут!

Молодий енкаведист набрав у дзбанок води, почав заливати жар під плитою.

– Що ви робите? Най хліб спечеться! Він буде готовий через півгодини. А мене везти на білі ведмеді нема за що.

– Да? Ты не знаешь за что? Не притворяйся! Воспитала дочь врагом народа, изменницей родины, надо и ответ держать! Шевелись!

Про те, що Тося з Славком самі покінчили з життям, аби не здатися в руки ворогам, Анастасія вже знала. Цю страшну звістку приніс родич Іван Стасів. Він мешкав у селі Слобідці і не один раз водив Настю на зустріч з донькою. А ще однієї ночі розповіла про це повстанська зв'язкова Христина. Не заплакала, не заридала мати. Ніхто з чужих людей ніколи не бачив сліз на очах у старої Королихи.

" Най що хотять, те й говорять люди, а я не вірю. Чула-м, що велика група командирів прорвалася через кордон на захід. Певно, з ними й Тося зі Славком..." – переконувала сама себе Анастасія.

І ось прийшли червоні посіпаки, скрутили жінці руки, посадили на фіру і повезли до Калуша на збірний пункт.

– Твоего старика тоже отправим в Сибирь, чтобы узнал настоящую цену советской власти. Вместе будет веселее где-нибудь за полярным кругом киркой и ломом долбить вечную мерзлоту до скончания века.

" А не діждетесь! – подумала Настя. – Хоч на край світу завезіть, а я все одно втечу!"

Така нагода трапилася вже тут, на виїзді з селища. Коли проїжджали повз старий цвинтар, почало сутеніти. Дув холодний східний вітер, мело дрібним снігом.

– Пане товаришу, – звернулася Настя до молодого енкаведиста,– пустіть до виходка.

– О чем балакаешь, старуха? Не понимаю.

– Прошуся по нужді.

– А! Так бы сразу и сказала. Ничего, потерпишь!

– Не годна терпіти! Перелякали ви мене. В череві так і крутить, так і крутить! Я ж недалеко, за оцю ялицю...

– Ну иди, – змилосердився конвойний, але пішов слідом за нею.

– Куди ж ви? Я старша жінка... Незручно... Станьте отут, прошу вас!

Вона присіла за ялинкою, випорожнила сечовий міхур і тихенько, впригинці пішла поміж гробівцями, пам'ятниками та хрестами вниз, до річки Сівки.

– Эй, бабка, где ты там? – поцікавився чекіст.

Тоді вона випросталась на увесь зріст і побігла. Затріщали зрадливі галузки під ногами, навздогін щосили гукав конвойний, але жінка не звертала на це уваги. У неї мов би виросли крила за плечима, і вона полетіла, не торкаючись ногами землі. Серце калатало так, ніби хотіло вискочити з грудей. А вона все бігла й бігла до рятівної річки.

– Стой! Куда прешь, старая дура? От нас никуда не уйдешь – мы повсюду! – чулося позаду.

Вона не зупинилась.

– Остановись, а то стрелять буду! Говорю в последний раз! – горлопанив чекіст.

В цю ж мить роздався постріл, але свисту кулі Настя чомусь не почула. Вона вже бігла по тонкому льоду, який прогинався під її ногами, а сніг замітав за нею сліди. Залишалося декілька метрів до протилежного берега, коли лід проломився, і вона опинилася в зимній воді.

– Матінко Божа, Царице небесна, не дай ся втопити! Порятуй мене, молю! Во Ім'я Отця і Сина, і Святого Духа, – благала в розпачі.

Хапалася за лід руками, а він ламався й ламався, ріжучи до крові долоні. Все ж її ноги сягали дна. Тут була мілина.

– Эй, товарищ сержант! Слышишь всплески воды и крики? Бабка пошла под лёд! Утонула старая стерва!

Дві тіні метушились на березі, галасуючи і стріляючи з гвинтівок у пітьму.

– Да черт с ней, с этой бабой! Пусть подыхает! Она сама этого хотела. Не имею никакого желания принимать ледяную купель.

Вони для порядку вистрілили ще декілька разів і пішли назад. А Настя тим часом досягла протилежного берега. Стояла на вітрі і відчувала, як мороз сковує одяг і тіло.

"Треба йти... Ні! Буду щодуху бігти, аби не замерзнути. – снувалася в підсвідомості думка. – Не волію датися в руки смерті, коли воля так близько."

Де й сили взялись. Клунок зі свіжоспеченим хлібом вона залишила на фірі і тепер бігла по замерзлій землі, спотикаючись і щоразу падаючи.

– Мені б тільки в Томашівці до сестри! Мені б тільки в Томашівці до сестри! – повторювала вголос хрипким голосом.

Коли постукала у вікно знайомої хати, було близько півночі.

– Йой, Настунько, сестричко злота, що сі з тобою стало?– заголосила сестра, відчинивши двері.

– Вмираю...– ледве спромоглася вимовити Настя і, знепритомнівши, впала на порозі.

Цілу зиму вона тяжко хворіла, кашляючи так, що страшно було слухати. І тільки тоді, коли підпільний Червоний Хрест надав їй дефіцитні на той час антибіотики, жінка прийшла до тями і повільно почала поправлятись. Її шукали. Одинадцять років переховувалась Анастасія Король по глухих селах Долинщини та Болехівщини від караючої радянської влади.

* * *

Минали дні за днями, роки за роками. Маруня народила друге немовля. Це була дівчинка, і назвали її Марисею.

– Подивисі, яка файна наша доня, Вірусю, – хвалився Степан, який важко пережив смерть маленького сина.

Віра навшпиньки підійшла, зазирнула в колиску.

– Дуже файна. Подібна до вас, вуйку Штефку, – сказала і засміялась.– Має таку саму ямку на підборідді, тільки у вас велика, а в неї маленька.

– Чому смієшся? Будеш її бавити тепер, заки не виросте.

– Най Анна мала бавить.

– Анна тебе вибавила, а ти бав Марисю.

Віра подивилась у вічі вуйкові і на знак згоди кивнула головою.

– Добре. Най буде.

Вона нізащо не погодилась би доглядати дитину, якби не любила Степана. Сама не знала, чому так прив'язалась до нього. Можливо, тому, що він завжди був добрим і лагідним до неї, а може, з тієї причини, що в їхньому домі він був єдиним чоловіком. Дівчинка хотіла батька. Їй подобалось, як Степан садовив її на коліна і лоскотав шию вусами, як ходив по хаті, як говорив та усміхався.

"Ніяк не можу збагнути, чому Штефко доводиться мені вуйком, а не татом. Був би він краще чоловіком моєї мами Анни, а не Маруні", – часто розмірковувала Віра.

Як би там не було, але тепер її свобода була урізана. Мусила колисати, годувати дитину, міняти пеленки. А її вабили гори, ріка, манила весела вулиця. Краще б уже город полоти, гуси пасти, чорниці та гриби збирати в лісі, як носити дитину на руках і підтирати їй носа.

– Розбудіть мене, мамко, раненько. Піду в ліс по ягоди,– просила Вірочка Анну, лягаючи спати.

– Ні, доньцю. По ягоди не підеш, бо мусимо завтра жито за селом вижати. Залишишся дома з Марисею.

– Не хочу! Не буду! – заверещала Віра.

– Як це так: "не буду"! Кожен пильнує свою справу, бо всі хочуть їсти. Ми, старші, підемо на лан, а ти доглядатимеш дитину.

Вранці вони пішли до роботи. А Віра нагодувала Марисю кулешею, напоїла молоком, витерла замурзане личко мокрою ганчіркою і поклала в колиску.

"Заколишу її, а сама побавлюсь у війну", – думала шестирічна нянька. Марися довго не хотіла засинати, і це сердило Віру:

"Ну чому вона, дурненька, не спить? Гойдали б мене в колисці, то я миттю заснула б. А то крутиться, крутиться..."

Нарешті дівчинка заснула. Вірі хотілося на ріку, але старші забороняли лишати дитину в хаті саму. Все ж вона порушила наказ, вийшла на подвір'я, дістала зі схованки дерев'яну шаблю і почала нею рубати бур'яни під вікном. Коли всі "вороги" були знищені, повернулась до хати. Мугикаючи пісеньку і розмірковуючи, чим би цікавим зайнятися, вона враз відчула їдкий запах диму. Виглянула в сіни – там бушувало полум'я! Хата була дерев'яна, під солом'яною стріхою, а надворі стояла серпнева спека. Через

декілька хвилин вся будівля перетворилась у суцільну ватру. Наче перелякане звірятко, дівчинка закружляла в чотирьох стінах, шукаючи виходу. На щастя спрацював вроджений інстинкт самозахисту. Вірочка розбила коцюбою причілкове вікно, перекинула через нього сонну дитину і вистрибнула сама. Вхопила Марисю в оберемок і побігла капустяною грядкою подалі від палаючої хати. В кінці городу озирнулась і побачила, як завалився дах. Полум'я шугнуло в саме небо, навіть диму чомусь не було. Тоді вона помчала стежкою до своєї засекреченої печери. Підземелля зустріло дітей тишею і приємною прохолодою. Пахло м'ятою, по темних кутках сюрчали коники.

– Не плач, Марисю, – вмовляла Вірочка дитину, – Ади, ми живі! Я зараз покажу тобі свої цяцьки. Нікому їх не давала, а тобі дам. Видиш, які гарні. На! Бався!

Вона посадовила дитину на коцик, висипала їй на пелену камінці, Марися перестала плакати, почала гратись.

– Тепер ми тут будемо жити. Тут краще, як у нашій старій хаті. Згоріла хата! Нема!

А сім'я Анни Бучко жала жито майже до вечора. Вони бачили здалеку якийсь дим, та подумали, що то горить торішня скирта сіна на плебанії*. Під вечір перестріли їх сільські дітлахи.

– Ага! А ваша хата згоріла! І Марися згоріла! І Вірка згоріла! Геть усе згоріло!

– Що ви мелете, діти? Не може того бути!

Та через декілька хвилин вони пересвідчилися, що від колишньої хати не залишилося нічого, крім купи попелу і головешок, які колись були тими балками, що тримали дах.

– А де ж діточки наші, людоньки добрі?– заголосила Анна, заламуючи у відчаї руки.

Зібралися сусіди, почали розгрібати попіл, шукаючи два обгорілих дитячих кістяки. Не знайшли.

– Ви направду виділи, що Вірка й Марися згоріли? – допитувались у дітей.

– Ая! Вони були в хаті, коли почалася пожежа. Вірка з хати не виходила і Марисю не виносила. Вони згоріли.

Тепер уже заголосили всі.

– Матінко Божа! Та ліпше було б тоте жито згоріло дотла, як мало статися таке страшне лихо!

– Так, це велике нещастя. – співчували сусіди. – Не ведуться в Маруні діти. Михась помер, Марися згоріла у вогні...

– Пані Бучкова... Пробачте, але ви самі винні. Потрібно було

лишити вдома Анничку. Вірку ще саму бавити треба. Яка з неї нянька? – дорікали односельчани.

Але нічого назад повернути не можна. Не знайшовши дітей на пожарищі, почали гуртом шукати їх у селі та околицях.

– Певно, Вірка заховалася в своїй печері, – нарешті здогадався той хлопчина, який рік тому спокусив її пригорщею вареного бобу. Кинулися стежкою в гори. Коли зайшли в печеру, то побачили, що дівчатка міцно сплять, а навколо їх виблискують відшліфовані камінці та різнобарвні скельця. Почали будити.

– Вірко! Вірко, вставай! Це ти спалила хату?

Дівчинка протерла сонні очі, позіхнула.

– Ні, я хати не палила. – відповіла спокійно.

– Брешеш! У хаті крім тебе й Марисі нікого не було. Хто ще міг таке учинити?

– Не знаю.

–Ти, певно, розкладала сірники на варцабі* і палила огень?

– Ні. Я уже давно в хаті сірників не виділа. Хіба кресало...

– Ага, ти бавилася кресалом!

– Та ні, я бавилась шаблею у війну і хати не палила. Вона сама... Я тільки вибила шибу, перелізла у вікно і принесла Марисю сюди...

Жінки не переставали галасувати.

– Замовкніть усі, – тихо, але владно сказав Степан, – Я їй вірю... Могло статися, що хтось кинув поблизу хати недопалок цигарки або ще щось... Подякуймо Богові, що діти живі та здорові. А ти, Вірцю, молодчина! Хоч маленька, але не розгубилися від страху. Хати вже не вернеш. Згоріло все: одяг, ткацький верстат, начиння... Та якось воно буде!

Після цих слів усі кинулися обнімати та цілувати дітей.

* * *

– Ты скажешь наконец, где твоя жена?– горлопанив молодий лейтенант, вирячивши очі.

– Я маю запитати про це у вас, прошу пана. Ви забрали мою дружину з хати і кудись поділи. Більше я її не бачив. Одні кажуть, що повезли Настю до Сибіру, інші – що втопилась у Сівці...

– А где твоя старшая дочь Мария? Тоже не знаешь? Зато мы знаем. Она бежала в тридцать девятом году от советской власти в фашистскую Германию, была в Канаде, а сейчас проживает в Австралии.

– Марія не моя донька. Де мені знати.

– Но ты её отчим. Вырастил, выучил. Ну да ладно! Зато

известная бандеровка Антонина Король – твоя родная дочь. Достаточно одного этого факта, чтобы тебя пустить в расход.

Юліан промовчав, але подивився на слідчого так, що той істерично закричав:

– Ах ты, морда бандитская, твою мать! Если бы я мог, то прикончил тебя сейчас! Вас надо всех перестрелять! Всех! Но ты у меня будешь давать показания, это я тебе обещаю!

Він лівою рукою схопив старого Юліана за чуприну, а правою почав гамселити по обличчі. З носа та з розбитої губи потекла кров.

Ось уже декілька днів тримають Юліана Короля в Калуському відділку НКВД в камері-одиночці. Щоночі викликають на допити і б'ють, б'ють!

– Нам стало известно, что твою хату несколько раз посещал главний бандит Шухевич и главный бандеровский судья "Шелест". Ведь твой зять был при них комиссаром. Видишь, старик, мы все знаем!

Насправді такого не було. Просто енкаведе злилось, що минають роки, а вони ніяк не можуть добратись до командування УПА.

– Якщо вам усе відомо, то чому мене питаєте? – виплюнув старий криваву слину під ноги катові.

– Ты хитрая сволочь, старик! Неужели не понимаешь, что бандитам конец? Сколько их осталось? Всего ничего. Вот уничтожим ихнего главаря "Тараса Чупринку", и тогда водворится на Украине мир и спокойствие. Подскажи, гда его искать, и сегодня пойдешь домой. Будешь упираться – дадим двадцать пять и пять сверху. Ну то как?

– Не в того питаєте. Я про таких ніколи не чув. Я старий чоловік. Жив собі, працював, нікого не чіпав...

– А ты подумай хорошенько, может быть и вспомнишь! Чистосердечное признание уменьшит срок наказания – такое правило советского правосудия. Если сейчас не знаешь, где эти бандиты, то разузнай в будущем. Но я уверен, что ты в курсе. Ведь они наградили твоего зятя каким-то крестом. Нам сообщили, что эту награду получил ты.

– Це наклеп. Перший раз чую...

– Можешь искупить свою вину. Подсматривай, подслушивай, расспрашивай. А там гляди – и жену свою найдешь!

– Я сексотом ніколи не був і не буду!– розлютився старий Король.

– Еще не такие храбрецы, как ты, ставали нашими спецагентами. Думаешь, кто выдал нам твою дочь и зятя? Свои! Так чего их жалеть? Клин клином вышибают. На вот, подпиши!

Лейтенант поклав перед ним якийсь документ, силоміць запхав поміж пальці ручку. Через його плече зазирав товстий чолов'яга з погонами підполковника.

– Чего медлишь, дед? Несколько каракулей – и дело сделано, – пробасив підполковник.

– Я сказав, що не буду! – зіскочив з табуретки Юліан.

Одним ударом кулака слідчий звалив його на підлогу. З розбитого чола бризнула кров на білі стіни кабінету. Офіцери били старого чоловіка чобітьми, аж поки він втратив свідомість і захарчав. Вранці його оглянув тюремний фельдшер і доповів слідчим:

– Він не жилець на цьому світі. Можете не судити.

Знівеченого до невпізнання, викинули Юліана Короля за браму каземату. Його підібрали добрі люди, надали необхідну допомогу і переказали у Войнилів, щоб Михайло Юрочко забрав вітчима додому. Коли він привіз старого до рідної хати, то там уже господарювала міліція.

– Дом конфискован и отныне переходит на баланс государства. – сказали ошелешеному Михайлові.

– Куди ж його, старого та немічного?

– Это нас не касается, – була коротка відповідь.

Повіз Михайло вітчима в хату своєї дружини, куди багато років тому пристав у прийми. Невістка скривилась, але нічого злого не сказала. Побачила, що старому недовго вже топтати ряст на цьому світі. Довелося потіснитись, бо своїх у хаті восьмеро душ.

– Коби скорше прийшла смерть за мною. Мав одну-єдину доню, яку любив понад життя, та нема її на світі. Кличе вона мене до себе. Нема моєї королівни, то не треба й Короля,– казав Юліан – Дуже болить мені голова, а отут, у грудах, вогнем пече... Сил не стає терпіти!

Помер Юліан Король після Різдва. Порядний, чесний чоловік, добрий господар і сім'янин, засновник Войнилівської "Просвіти", всіма шанований "пан поштмейстер". Марив перед смертю, кликав свою Настуню. Але дружина не наважилась його провідати. Не прийшла вона й на похорони, бо Михайло вблагав матір не робити цього. Через надійних людей налагодив з нею зв'язок, ходив на побачення, допомагав харчами та одягом. Боявся, щоб чекісти не напали на слід, щоб не заарештували.

– Набридло ходити від села до села, з хати до хати, доглядати чужих дітей, пасти людську худобу, ночувати в кошарах і стодолах. Піду з тобою, сину! Най уже буде, що буде.

– Не кажіть такого, мамо, це на вас не схоже. Вони зроблять з вами те саме, що з батьком зробили. Мене також заарештують, а Ганну з дітьми вивезуть на Сибір.

– Твоя правда, сину. В тебе діти... Краще гризти житній сухарик у рідній хаті, як смакувати марципани на чужині. Все ж на похорони я прийду, попрощаюся з Юльком, він того вартий. Був мені добрим чоловіком, а вам з Марійкою замінив рідного батька.

– Мамо, нікуди ви не підете! Вони і на похорони можуть прийти!

Ледве вмовив. І добре зробив. Коли труну з тілом старого Юліана привезли на цвинтар, то неподалік ями уже стояли два чекісти і місцевий оперуповноважений. Приглядалися до людей, підслуховували розмови.

– Наверное старуха тогда действительно утонула. Была бы живой, то пришла бы на кладбище. Она такая!

Настя прийшла на могилу лише на світанку сорокового дня після чоловікової смерті. Стала на коліна в мокрий сніг, помолилася Богу, засвітила свічечку. По-весняному пригрівало сонце, небо було чистим і голубим. Припала зашерхлими вустами до хреста і швиденько пішла через поле кудись у невідомість.

– Як помру, то поховаєш мене, сину, біля батька. Загороди місце уже тепер, аби я була певна, – заповіла Настя при черговій зустрічі з Михайлом в умовленому місці, в умовлений час.

– Добре, мамо. Буде так, як ви скажете.

* * *

Після пожежі сім'я Анни Бучко перейшла жити в хату до середущої дочки Катерини. Почали будуватися.

– З чого починати, як нема й гроша за душею? – бідкалась Анна.

– Нічого, Бог добрий, дасть і сироті підмогу, – розраджував тещу Степан.

Він працював у лісництві, був працьовитим і статечним чоловіком, то ж у горі його підтримали товариші по роботі.

– Пиши заяву, Штефане, аби директор виписав тобі дошки і балки по державній ціні.

– Нема чим платити. В кишені вітер гуляє.

– А ти проси в розстрочку, – радили лісоруби.

Невдовзі заклали фундамент під забудівлю і не який-небудь, а десять на вісім метрів.

– Ого! Нічо собі! Який погорільці дім будують! Палац буде, а не сільська хата. Беруть звідкись люди гроші,– дивувалися сусіди, розпускаючи по селу плітки.

Дійшли вони й до Анни.

– Так, гроші в мене є. Вуйко з Америки прислав,– відбивалася жартами молодиця, хоч ніякого вуйка у неї за кордоном не було.

Хата росла, наче тісто на дріжджах. Декілька разів збирали Бучки толоку. До осені звели стіни, поставили крокви і накрили дах оцинкованою бляхою. Перезимували в свахи, а після Великодних свят поклали підлоги, зробили столярку і перебралися в нову хату. Як же гарно було тут жити! Три кімнати, кухня, комора й сіни, а згодом ще добудували ганок. Купили дійну корову, а для гірського села – це справжнє багатство.

– Хлопці з лісу допомогли, – зізналась Анна, коли Віра стала дорослою. Трохи подумала й додала:

– Це були друзі твого батька, Вірусю.

– Якби не згоріла хата, то й досі жили б ми в старій розвалюсі. Здається, що в тому полум'ї згоріла наша бідність,– казав Степан. –Нема в світі лиха, аби не вийшло на добре.

Незабаром поселилась у них сільська вчителька. Вірі вона сподобалась. Почала дівчинка слідом ходити за нею.

– Мамко, вшийте мені полотняну торбину, купіть два зошити й олівця. Піду я з Галиною Іванівною в школу.

– Не вмієш ні читати, ні писати, Мала ще... Та й навчальний рік кінчається. Підеш до школи восени. А тепер сиди в хаті і бав Марисю.

– Не хочу чекати до осені! Хочу зараз! – наполягала дівчинка.

– Нехай іде,– заступилась за Віру вчителька.– Чогось таки навчиться. В першому класі легше їй буде.

– Ая. Виджу, що ню справді не перемовиш. Мушу шити торбу на книжки, ніц не поробиш. Най ся учит!

Вранці дівчинка вже сиділа в класі, де навчалися діти молодшого шкільного віку.

– Підійди сюди,– покликала її вчителька,– Потрібно записати твоє прізвище до журналу. Як пишешся?

– Віра Бучко.

– А по батькові?

Віра переступила з ноги на ногу, задумалась:

– Не знаю.

"Нехай буде Степанівна", – вирішила вчителька. До неї дійшли чутки, що Віра – невідомо чия дитина, кругла сирота, яка уже сьомий рік живе в сім'ї Бучків.

Вірі в школі сподобалось. Легко далися їй букви алфавіту, і вона до осені перечитала весь "Буквар". Писала дівчинка лівою рукою справа наліво, почерк був нерозбірливий, букви скакали, куди хотіли.

– Ваша Віра – лівша,– сказала Галина Іванівна своїй господині за обідом.

– Певно, що мати спершу дала їй ліву цицьку ссати, – відповіла Анна і знітилась.

"Ади, що-м бовкнула! Ніби й стара, і життям навчена... Прохопилось! А слово – не горобець, вилетить – не спіймаєш!" – картала себе жінка.

Вчителька зробила вигляд, ніби нічого не почула.

Незабаром перейшли до арифметики.

– Діти, завтра ми будемо вчитись рахувати. Тож виріжте з ліщини по десять рівненьких паличок і принесіть до школи.

Віра завдання не виконала. Побігла на річку купатись. Наступного дня вчителька запитала на уроці:

– До уроку всі готові?

– Готові! – хором закричали школярі, а голосніше за всіх – Віра.

– Тоді вийміть з торбинок палички і покладіть на парту.

Всі так і зробили. Лише Віра сиділа спокійненько і розглядала гав за вікном.

– А твої палички де, Вірусю?

– Нема.

– Як це нема? Ти хіба не чула, що я вчора всім говорила?

– Та чула я, чула! Але паличок не нарізала.

– Чому?

– Не знаю. Полінувалась. Я буду рахувати на пальцях.

– Ага! Значить, полінувалась! Тоді клади руки на парту і розчепір пальці, – розсердилася вчителька. – Я ж візьму прутик і буду сікти, заки не заплачеш. Більше лінуватися не будеш!

– Пощо мене бити, Галино Іванівно? Ліпше відпустіть на хвилинку з класу. Он під вікном росте ліщина, а ножика я маю з собою. Зараз будуть палички!

Школярі сміялись, аж ногами дригали. Розсміялась і вчителька. Через декілька хвилин Віра додавала і віднімала арифметичні числа на паличках не згірше за інших учнів.

* * *

Два лісоруби сиділи на пеньках біля ватри і вели неквапну розмову.

– Гірко дивитися на те, що роблять з нашими Карпатами. Нова

влада нищить ліси і не задумується, що буде з цим чудовим гірським краєм через пару літ, – розмірковував молодий парубок, припалюючи цигарку від тліючої головешки.

– А що буде? Коли вирубають дерева і оголять гори, то загине багато тварин і рослин. Карпати – то зелена перлина України. Бувалі люди кажуть, що в нас гарніше, як на Кавказі, Алтаї чи де інде, – відізвався середнього віку чоловік з добрими, сумними очима.

– В Московії ліси займають третину території, а рубають саме тут. Гадаю, що хочуть вони добити українську партизанку до кінця. В тім уся суть,– промовив парубок і спохватився, бо на такі теми говорити з малознайомими людьми було небезпечно.

Помовчали. Мов по команді озирнулись обидва на широку просіку, де жовтіли свіжі пні і лежали рівненькі колоди. Кожен з них подумав:

"Лежать, як мерці. А ще два дні тому тут шуміли сосни і смереки, бігали вухасті зайці, хрюкали дикі свині, а бувало, що виходив пастись на галявину король Карпатських гір – олень."

– Чув, що ви родом з Войнилова, Михайле, – змінив тему розмови парубок.

– Так, з Войнилова. Там і зараз проживаю. Працював у колгоспі, а відтак голова по рознарядці відправив мене сюди, у лісгосп. Спочатку не хотів їхати, а зараз навіть задоволений, бо тут можна заробити якусь копійчину. Маю шестеро дітей, дружина не працює... Самі розумієте. Одягти й обути треба, книжки й зошити купити. В колгоспі отримував за трудодень сто грамів зерна, ледве зводив кінці з кінцями.

– Часто їздите додому?

– Майже щотижня. Сідаю в суботу після роботи на дрезину і вузькоколійкою їду до Болехова, а далі – чим прийдеться. Інколи попутною машиною, а то й фірою. Вертаюся в понеділок зрана.

– Фамілію Король там знаєте?

У Михайла від несподіванки перехопило дух.

– Королів у Войнилові багато. Кого вам треба?

– Анастасію Король.

Тепер Михайлове чоло вкрилося холодним потом.

"Відки Петро знає мою маму? – гризла думка.– Адже вона тут ніколи не бувала."

– Та... Що вам сказати? Жила в нашому селі така жінка, а тепер нема. Чи то в Сибір вивезли, чи то померла, – збрехав Михайло, а в самого занило серце, що змушений відрікатися від рідної матері.

– Ця жінка ваша родичка чи знайома?

– Ні, не видів я тої жінки ніколи. Але то має бути якась поважна пані...

– Навіщо вона вам?– зважився запитати Михайло.

Тепер розгубився парубок.

– Видите... То справа приватна і дуже делікатна. Пощо вам знати?

У Михайла відлягло від серця. Хоч політична погода в країні дещо змінилася на краще, але він постійно боявся за життя матері. Помер найголовніший кат українського народу – Сталін, а стара Королиха все ще не наважувалась повернутися додому. Та й дому, як такого, не було. В їхній хаті жили райкомівці, тому змушена була Анастасія залишатися "в мандрах".

Розмова з молодим лісорубом не давала Михайлові спокою, і він при першій зустрічі розповів усе матері.

– Чи можна тому парубкові довіряти? Як ти мислиш, сину?– помітно хвилюючись запитала мати.

– Хто його відає. В Слободі Болехівській люди кажуть, що він з порядної родини. Але відки він знає саме про вас, мамо?

– Як відки? Село гірське, далеке. Колись у ньому була знана в Карпатах повстанська станиця. Ймовірно, що там наша Тося бувала не раз. Може, вони щось про неї знають? Може, переховується моя донька до цего часу в околицях села? Розізнай, Михайле, тільки не говори лишнього.

Михайло дочекався нагоди і повернувся до колись розпочатої розмови:

– Знаєш, Петре, я розпитав односельчан, і вони сказали, що Анастасія Король жива.

– Ви правду кажете?– стрепенувся парубок.

– Жива вона, жива! Можеш не сумніватись.

– То передайте їй, най конче завітає в Слободу Болехівську до моєї стрийни* Бучко Анни.

– Що там таке нагальне?

– Не знаю. Ніц не знаю. Стрийна хочуть мати з тою панею бесіду.

– Я передам. Але відразу кажу, що вона не приїде, бо стара і хвора, а дорога неблизька.

– Не зможе приїхати, кажете? То дайте їй адресу, най напише листа.

– Петре, – рішився Михайло,– можете від мене не критись. Я – син Насті Королихи.

– Неправду кажете! Бігме неправду, видко по очах! Минулого разу казали...

– То було минулого разу. Не знав тебе добре, чоловіче, і не хотів проговоритись. Присягаюся, що вона моя мати!

– Але ж ви – Юрочко, а вона...

– Бо мій батько, Іван Юрочко, загинув на першій світовій війні, а мати віддалася вдруге за Юліана Короля, завідувача Войнилівською поштою. Зрозумів?

– Зрозумів.

Все ж було видно, що Петро не зовсім йому вірить. Довелося Михайлові декілька разів забожитись і задати відверте питання:

– Бесіда має бути про мою сестру та швагра, так, Петре? Кажи, що про них знаєш?

– Про таких я навіть не чув. Знаю лише одне, що моя стрийна виховує чужу дівчинку, а її бабця, Анастасія Король, живе у Войнилові

– О, Господи!– не на жарт розхвилювався Михайло.– Скільки ж тій дитині років?

– Минуло сім літ. Восени піде до першої кляси.

– Як вона потрапила до твоєї стрийни?

– Про це ви у неї запитаєте, а не в мене.

* * *

– Слава Ісусу Христу!

– Слава навіки!

Анна пильно придивлялася до чоловіка, який щойно переступив поріг їхньої хати.

– Вже-м ся здогадала, хто ви є, можете не казати. Про вас мені оповів небіж Петро. Прошу сідати!– заметушилася господиня, підсовуючи гостеві ослінчика.– Мушу сказати, що ви дуже подібні на ту паню зі знимки.

– Про яку знимку кажете? Не розумію.

Анна витягла з шухляди згорток паперу, потрусила ним над столом, і звідти випало дві маленькі паспортні фотографії.

– Пізнаєте?

– Як не впізнати? То мої мама і вітчим.

Михайло перевернув фотографії зворотньою стороною. Одна з них була чиста, а на іншій Тосиним почерком було написано два слова: "Анастасія Король".

– Відки у вас ці знимки?

– Вони були в золотім медальйоні. На жаль, медальйона нема.

Були ми голодні, то й поміняли його на їжу, а знимки берегли, як власні очі.

– Де взяли той медальйон?

– Однієї ночі багато літ тому назад принесла молода жінка на руках у нашу хату семимісячну дівчинку, яка жиє в нас і понині. Просила тота молодичка, якщо зміняться часи, то відшукати паню з медальйону, бо це ніби є Вірусьчина бабця. Я присягнула тоді...

Михайло озирнувся. В просторій кухні, окрім них обох, не було нікого.

– Де та дівчинка?

– Хто її знає. Гасає десь у горах. Вона така непосидюча, що страх! А всі інші – хто де. Зять на тартаку*, Маруня пішла на ріку прати, Анна мала понесла молоко до Касі. Залишилась на газдівстві я з онукою. Заколисала дитину та й варю обід.

– Хочу її видіти! Ну... Віру... Мою небогу.

Послали за нею сусідських дітей. Дівчинка прийшла, стала біля порога і втупила погляд в чоловіка, що сидів біля столу.

– Чому ся не вітаєш, Вірцю? Так не файно. Ти ж чемна дитина. Видиш, твій вуйко* приїхав, а ти мовчиш. Подумає, що ти німа,– докоряла Анна.

Дівчинка й слова не промовила, тільки дивилась на Михайла, наче заворожена.

"Так, це Королівська кров! Той самий вираз обличчя, той самий погляд з-під брів. Правда, є щось і від батька, Ярослава Мельника," – подумки аналізував Михайло.

Він схопився з ослінчика, підійшов до небоги, несміло обійняв за плечі.

– Ти мене не знаєш, Вірусю? Це я... Я! Твій вуйко Міська,– говорив, мов у лихоманці, тремтячи всім тілом.

Дівчинка не відсторонилась, не вирвалась з його обіймів, тільки дивилась і дивилась просто вуйкові у вічі.

– Поїдеш, доньцю, зі мною. У тебе є багато сестричок і братів. Будемо жити всі разом. Хочеш?

– Ні! Хочу з мамою!– відповіла твердо, вислизнула з його рук і заховалася під піч.

– Вилазь відти, дурненька,– лагідно вмовляла Анна,– Я нікому тебе не віддам. Ми любимо тебе, не кривдимо, А вам, пане Михайле, раджу їхати додому. Най жиє дитина в нас, тут їй звично. Аж коли виросте, то я про все їй розповім. Вона мудра, зрозуміє.

Вірочка під піччю світила очима, як вовченя у лігві, і вилізла зі схованки тільки тоді, коли вуйко пішов з хати.

З того дня не міг Михайло ночами спати: "Гріх тяжкий мені буде, коли не заберу дитину від чужих людей і не виховаю, як свою власну. Адже в її жилах плине кров сестри Тосі, кров матері моєї..."

Мучився тиждень, а відтак рішився:

– Завтра поїду в Слободу Болехівську і заберу Вірку до нас. Дивиться вона мені у вічі невідступно.

– Бійся Бога, чоловіче! – запротестувала дружина,– Я догляділа твого вітчима до смерті. Ніц не маю проти твоєї небоги, бо де є шестеро дітей, там і семій місце знайдеться. Знаю, що це тягар на мої плечі та руки, бо мушу наварити на таку челядь, випрати, прибрати. Але не в цім річ. Вивезуть нас на Сибір через тоту дитину, згадаєш мої слова. Нехай заберуть її родичі по батьковій лінії, бо ти один не можеш цілий світ пригорнути й обігріти.

– Не гризи мене, Ганно, і не край мого серця! Знаєш добре, що рід Мельників вирубали під корінь. Я не відречуся від сестриної доньки ніколи!

– Чого ж не привіз її тамтого разу?

– Не хотіла їхати. Вмовляв її, просив, а вона, наче дике кошеня. "Хочу жити з мамою,"– каже. Звикла до Анни – і все тут.

– Нічого дивного. Залишилася з пелюшок круглою сиротою, а та гуцулка довгі роки виховувала, доглядала її. Тож нехай там і лишається. Привезеш сюди і що людям скажеш? Відразу всі здогадаються. Приїдуть оті, заберуть і повезуть. Невже тобі не шкода власних дітей, Михайле?

Жалів чоловік дітей своїх і дружину, в Сибір також не мав бажання їхати, але не міг по-зрадницьки відступитися від беззахисної сироти. Якогось дня поїхав у Слободу Болехівську вдруге. Цього разу була Вірочка до вуйка прихильнішою.

– Ну то що, поїдеш зі мною у Войнилів?– влучивши слушну мить, знову запитав Михайло.

– Ні, не поїду!– відповіла твердо, але під піч уже не полізла.

– Їдь, Вірусю,– почала вмовляти її Анна, зрозумівши, що місце дитини з рідними по крові людьми.– У вуйка краще жити. Там гарне містечко. Підеш вчитися в тамтешню школу, виростеш, станеш міською панянкою. А я буду приїздити до тебе в гості...

– Ні! Я буду жити з вами, мамо!

– А я купуватиму тобі гостинці,– підлещувався вуйко.– Що ти хочеш, аби я тобі купив?

Дівчинка пильно подивилась на нього, посміхнулась і сказала:

– Купіть мені гарні мештики, такі, як у нашої вчительки. Восени піду до школи, а боса...

– Добре. Повезу тебе до Калуша і куплю найкращі мештики, які тільки знайдемо в крамницях. То що? Поїдеш?

– Поїду, але з мамою, і жити хочу з мамою.

Ну що будеш робити? Довелося Анні їхати з ними до Калуша. Поки доїхали, почало смеркати.

– Не куплю я нині мештиків, бо крамниці вже замкнені,– бідкався вуйко.

– Тоді я не поїду до Войнилова,– заявила Віра.

– Мусите завтра купити, бо вона направду не поїде. Вперта, гейби той віслючок. Як щось собі задумає, то воно має так і бути.

– Я хочу їхати додому. А вас попрошу, Анно, переночувати цю ніч з Вірою в наших калуських родичів. Вранці ви поїдете в Слободу, а я куплю їй мешти і відвезу в свою сім'ю. Красно дякую, жінко добра, за ваші турботи і щире серце. Най вам Бог заплатить здоровлям, щастям і всілякими гараздами.

Анна від'їхала на світанку, коли Вірочка ще спала. Не хотіла будити. Боялася, що дівчинка не відпустить її від себе.

"Прощай, кохана доню! Ростила я тебе майже сім літ, прикипіла до тебе душею. Та мушу виконати обіцянку, яку дала твоїй матері, –думала жінка, витираючи хусткою сльози.– Діво Маріє, не полиши сиротину самотньою в житті, а візьми під свою опіку!"

Трохи пізніше того ж таки дня до Калуша приїхала Ліда, старша вуйкова дочка, купила Вірочці сандалики і повезла її у Войнилів.

* * *

У метричній довідці чорним по білому було написано:

"Юрочко Віра Михайлівна, народилася 13 квітня 1946 року в селищі Войнилів Калуського району Станіславської області. Батько – Юрочко Михайло Іванович. Мати – Юрочко Ганна Степанівна..."

– Це справді моя рідна дитина,– переконував Михайло владу, сусідів, знайомих, Вірочку і навіть сам себе.– Віднині називатимеш мене татусем, мою дружину мамусею, а наших дітей – братами і сестрами. Зрозуміла?

Вірочка зрозуміла відразу. А от селищний голова ніяк не міг второпати, звідки у Михайла Юрочка появилася семирічна донька.

– Прижив я цю дитину з гуцулкою, коли працював у лісгоспі. Нещодавно тота жінка, тобто моя коханка, померла від сухот, а я забрав доньку до себе. Вмовив дружину, аби удочерити її по закону. Не бути ж їй сиротою при живому батькові.

Дехто йому повірив, а дехто ні. Були й такі, котрі між собою тихенько перешіптувались:

– Це Тосьчина дитина! А Михайло дурить людям голови, бо так мусить казати.

Михайлові було байдуже до людських пліток. Нехай іде про їхню сім'ю лиха слава, нехай односельчани називають його гульвісою, але він виконає свій обов'язок перед покійною сестрою до кінця,

– Добре зробив, сину, – похвалила його мати при черговій зустрічі.–Прийде час, повернеться Тося, і все буде гаразд. Ось увидиш!

Бідна мати! Вона й досі не хотіла вірити, що доньки нема на світі. А Вірочка восени пішла до школи. Вчилася добре, але їй не до вподоби був Войнилів, нелегко звикала до вуйкової сім'ї, почувалася серед них чужою і зайвою. Правда, Михайла відразу визнала своїм і полюбила, але він рідко бував удома і не мав змоги приділяти сироті стільки уваги, скільки бажало її спрагле серце. Мусив тяжко працювати. Жили Юрочки незаможно. Правда, не старцювали і не голодували, але кожному окрайцеві хліба знали справжню ціну.

Того дня, коли Вірочка потрапила у вуйкову хату, Ганна пригостила її молочною затіркою. Тісто було пшеничне, біле, а молоко підсолоджене цукром. Затірка так посмакувала Вірочці, що вона миттю спорожнила тарілку.

– Дайте ще,– попросила.

Дали. Їла з великим апетитом. Вся сім'я оточила дівчинку. З цікавістю спостерігали, як "Віруська молотить затірку."

– Хочу ще,– попросила добавки вдруге.

Знову дали. Дивувались, як може така мала дитина так багато з'їсти.

– Не давай їй більше, Ганно, бо може зашкодити,– застеріг Михайло, і сам прибрав зі стола порожню тарілку.

З шести вуйкових дітей найщиріше прийняли Віру Ромко й Оксана. Жив у цій сім'ї ще один чужий юнак – шістнадцятирічний Орест. Вірочка думала, що це вуйків син. Минуло багато років, заки вона дізналась, що цього хлопця спіткала така ж доля, як і її саму. Орестів батько був січовим стрільцем, воював проти москалів ще при Петлюрі, а в часи німецької окупації пішов в УПА. Боровся він і проти "других совітів", тож його, пораненого в бою, захопили чекісти, кинули в підземелля Войнилівського костелу, а після тортур розстріляли. Осиротілого хлопчину забрав Михайло Юрочко в свою сім'ю. Отже, цей чоловік був милосердною людиною, з мужнім і добрим серцем справжнього християнина. Він заслуговував на те, щоб чужі діти називали його татусем.

А Вірочка страждала. Вечорами сідала на хатньому порозі і тужила за горами: "Хоч би на хвилинку повернутися туди, де так добре мені жилося! Боже, Боже, як там файно, як привільно! Вічнозелені смереки ведуть між собою бесіду, наче люди. Потічок у долині видзвонює в срібні дзвіночки. Сонечко щовечора лягає за гірськими вершинами спати. А тут усе не так! Не таке небо, не такі хмари, навіть дощ не такий. Там грози, блискавиці! Вітер вільний, напоєний запахом живиці й квітуючих трав. Там моя печера... Там рідні люди !"

Декілька разів пробувала тікати, але її повертали. "Матуся" ставила перед образами на коліна, щоб спокутувала провину. Дівчинка не просила вибачення, була гордою і незалежною. Плакала тільки тоді, коли цього ніхто не бачив і не чув.

– Дивна наша Вірка. Мовчазна, відлюдькувата, колюча якась,– частенько жалілась Ганна чоловікові.

– Вона навіть у ляльки не вміє бавитись,– казали діти,

Де їм усім було знати, що творилося в маленькому дитячому серці, які думки гніздилися в її непокірній голівці. Вони й уявити не могли, що ця дитина народилася під землею, в темряві лісового повстанського бункера, і життя її від самого початку нагадувало страшну легенду. За сім років доля дала їй за матір уже четверту жінку, щоразу міняючи сім'ю, дім, прізвище. Вірочка ніяк не могла збагнути, чому Анна, яку вона вважала рідною матір'ю, віддала її цим добрим, але чужим людям.

"Певно, не любить мене,– каралась дівчинка.– А я її дуже-дуже люблю! І Анну малу люблю, і Маруню, і Касю, і Штефана, і навіть Марисю... Заберіть мене відси у гори, мамко!"

* * *

– Як наша Віра вчиться у школі?– поцікавився Михайло, зустрівши вчительку на вулиці.

– Дівчинка розумна і здібна. Добре читає. Гарно декламує віршики. Але пише лівою рукою і не в ту сторону, немов китаєць. На уроках арифметики рахує тільки по пальцях, а я привчила своїх школярів додавати й віднімати "в умі". А ще вона вперта і занадто справедлива.

– Як це розуміти?

– Заступається за всіх скривджених, які не можуть самі за себе постояти. Ось недавно набила хлопчину книжкою по голові за те, що боляче смикнув за коси сусідку по парті. Не дала покарати дівчинку за систематичні спізнення та прогули. Починаю

розпитувати, чому вона така,– мовчить. А на перервах – перша верховода. Хлопцем би їй народитись!

"Було в кого вдатись", – подумав Михайло, а вголос промовив:

– Ваші зауваження врахую. Постараюся вплинути на неї по-доброму. Гадаю, що вона виправиться.

Почали переучувати свою першокласницю писати правою рукою і виконувати арифметичні дії "в умі". Це було важко. Багато зусиль довелося прикласти десятикласниці Ліді, найстаршій Михайловій доньці. Часто вона сердилась, інколи застосовувала штурхани, але ці спільні заняття зблизили дівчаток на все життя. Як уже там не було, та прийшов час, коли писати й рахувати Віра почала, як усі діти в класі, а то навіть і краще. А що вже любила вчити напам'ять вірші та декламувати їх зі сцени, то й не розказати! Її помітили і записали в гурток художнього читання. Віра стала учасницею всіх шкільних концертів і фестивалів. Отже, прогалини в навчанні вдалося ліквідувати відносно легко. Зате у вихованні характеру справи майже не просувались. Хіба можна словами чи покараннями усунути те, що передалося у спадщину через кров від батьків та дідів-прадідів? Не винна була дівчинка, що понад усе любила свободу, справедливість, дику природу та добрих людей. Отих добрих і щирих людей вона розпізнавала миттєво дитячою інтуїцією і ніколи не помилялась.

Коли навчалася в четвертому класі, сталась буденна пригода, про яку Віра давно забула, бо такі пригоди траплялися в неї майже щодня. Була вже одружена і мала двоє дітей, коли про епізод з шкільного життя нагадала їй медсестра з дитячого садочка. Віра привела свою донечку в дитсадок.

– Добрий день,– привіталась люб'язно.

– Доброго здоров'ячка! О! Яка славна дівчинка! Як тебе звати?

– Оксаночка.

– Будеш ходити до нас у садочок?

– Так, у молочну групу.

– Ха-ха-ха!– засміялась медсестра.– Потрібно казати "в молодшу групу", а не "в молочну". Ну, гаразд. А плакати не будеш?

– Ні! Оксаночка не любить плакати.

– Ага, ти вдалась до своєї мами. Вона теж ніколи не плакала. Віро Михайлівно, ви мене не впізнали?

– Щось не пригадую. Вибачте...

– А я вас ніколи не забуду. Я вас обожнюю ще зі школи. Наша сім'я жила бідно. Доводилось доношувати латаний-перелатаний одяг після старших сестер. Одного разу на шкільному дворі

обступили мене хлопчиська і, показуючи на величезні латки на ліктях старої сукні, почали прозиватись: "Голова, як диня! Дві латки на спині! Дві латки на ліктях! А коси, як віхті!" Я почувалася вкрай приниженою і голосно плакала. І тут, невідомо звідки, появилася маленька дівчинка з палаючими очима. Відважно розштовхала гурт хлопців, підійшла до головного кривдника і, шарпаючи його за комір, чітко вимовила: "Так, сукня у неї латана, зате чистенька. А в тебе сорочка нова, але брудна, як шмата біля порога!" Дивно, але хлопці почали сміятись уже не з мене, а зі свого товариша. Вони радили йому випрати сорочку і помити вуха. Відтоді мене ніхто не кривдив, а на вас, Вірочко, я дивилася, мов на янгола-спасителя і намагалася бути на вас подібною...

* * *

Той день і час, коли відбулася перша зустріч з бабусею Настею, Віра не забуде ніколи. Було їй тоді одинадцять років і навчалася вона в четвертому класі. Напередодні приснився сон. Ніби стоїть вона серед поля і дивиться в небо. Воно голубе і чисте-чисте. Аж раптом десь взялася біла, пухнаста хмаринка і почала опускатися на землю. На тій хмарці сиділа незнайома бабуся з добрими очима і молодим обличчям. "Христос воскрес!"– привіталася весело. "Воістину воскрес!"– відповіла Вірочка, нітрохи не здивувавшись пригоді. "Сідай поруч мене, і ми полетимо далеко, – сказала бабуся. – Бачиш, як гарно світить сонце..."

Справді, того дня яскраво світило сонце, а небо було чистим і голубим. Польовою стежкою поверталася Віра зі школи додому, розгойдуючи портфеликом і мугикаючи пісеньку. На серці було спокійно й радісно. Враз до неї долинув голос:

– Не поспішай, доньцю. Зачекай на мене!

Дівчинка озирнулась і побачила, що її наздоганяє худенька, середнього зросту бабуся з добрими очима, які вона бачила у сні. Присіла навпочіпки, простягла руки і тихо промовила:

– Ходи до мене, Вірусю. Я твоя бабця Настя.

Дівчинка відразу їй повірила. Без зайвих слів обняла за шию, і в цю ж мить між ними встановилися стосунки, які люди називають родинною любов'ю і кровними зв'язками. Тільки тоді, коли бабуся відійшла у вічність, Віра в повній мірі усвідомила, яку роль відіграла вона в її подальшому житті. При ній Віра ніколи не почувалася сиротою. Тоді, після смерті Сталіна, "соратники" по партії розстріляли головного енкаведиста СРСР Лаврентія Берію. Новий "вождь" Микита Хрущов на своїх комуністичних з'їздах

засудив "культ особи" і декілька років бавився в демократію. Майже всіх політв'язнів відпустили на волю, а дехто з їхніх родин повернувся з сибірського заслання. Анастасія Король вирішила: "Пора кінчати з мандрами. Пора легалізуватись". Вона найняла в колишньої приятельки Квашихи кут для тимчасового мешкання і енергійно приступила до вирішення нагальних життєвих проблем. В першу чергу виклопотала собі реабілітацію і отримала паспорт. Для цього довелось декілька місяців оббивати пороги чиновників різних рангів і звань. Писала заяви та прохання до самого генпрокурора Шверніка. Реабілітували. Тепер на черзі стало квартирне питання, але райкомівці вчинили такий жорстокий опір, підняли такий лемент, що вона зрозуміла: хати їй не віддадуть.

– Тоді поверніть мені стайню. Я проріжу в стіні вікно, поставлю піч і переїду туди жити.

– Тебе, бандеровка, вообще жить не положено, а ты еще и дом отобрать вздумала. Это не твой дом, а государственный, и живут в нем достойные люди. Лучше иди отсюда по-хорошему, а то хуже будет.

Що залишалося старій Королисі робити? Пішла. Але рук не опустила. Почала добиватися пенсії по старості.

– Не дадуть вам пенсії, жіночко, бо ви не маєте робочого стажу, – сказали їй у райсоцзабезі.

– Як це не маю? Всеньке життя працювала, як віл. Троє дітей виростила, господарство велике доглядала, податки ретельно сплачувала...

– Це не те. Потрібно відпрацювати на державній роботі не менше двадцяти п'яти років. Закон такий.

А тут ще і Вірочка при кожній зустрічі заглядала їй у вічі й просила!

– Хочу жити з вами, бабцю!

У старої від жалю краялося серце. Вона й сама не мала спокою, мізкуючи, як би забрати Віру до себе. Вирішила сказати правду.

– Ти вже велика, Віро. Гадаю, що зрозумієш. Я вже стара. Не маю ні колу, ні двору, ані гроша за душею. Тулюся по чужих кутках, харчуюся завдяки людській милості. З пенсією і хатою нічого не вийшло. Та не журись, онучко! Порадила мені одна секретарка, щоб я добивалася пенсії в зв'язку з втратою годувальника. Варто спробувати.

З бабусиних слів Вірочка зрозуміла тільки те, що їй нелегко живеться.

– Виджу, що не розумієш мене,– здогадалася Настя.

– Ні.

– Я ж тобі пояснюю. Слухай уважно. Твій покійний дідусь Юліан був моїм чоловіком, тобто, як твердить нинішня влада,– моїм годувальником. Він помер, і мені має держава платити за нього пенсію. Тепер зрозуміла?

– Ні.

Ну що візьмеш з неповнолітньої дитини? Зате Настя з усіх сил намагалася компенсувати їй дефіцит уваги та любові. Бувало, напече тістечок на кислому молоці з содою, підстереже Вірочку, коли та повертається зі школи, і пригощає свою любу внучечку.

– Це для мене, бабцю? Які смачні! А ви їли?– запитує з чемності, а в самої слини повен рот. Ніщо й ніколи не смакувало їй так, як це нехитре бабусине печиво.

– Їла, їла!– спішить запевнити Настя.– Тепер поїж ти. Добре поїж! Я знаю, що в такій великій сім'ї, як ваша, страва щезає зі швидкістю вітру. Може, колись тобі щось і дістанеться, а деколи – нічого. А тобі рости треба, Вірусю. Он яка мізерна, аж світишся.

– Їжте і ви зі мною, бабцю,– припрошує Віра.

Вони сідають посеред поля в траву і насолоджуються взаємним пригощанням та спілкуванням.

– Потерпи ще трохи, дитино,– ніби вибачаючись, каже баба Настя,–ось отримаю за Юлька пенсію, найму кімнатку і обов'язково заберу тебе до себе.

Це сталося раніше, як вони планували. Якось Ганна купила нову церату* і перед Зеленими святами застелила нею стіл. Вуйкові дітлахи, прийшовши зі школи, посідали біля столу виконувати домашні завдання і перекинули на церату повну пляшечку чорнила..

– Видиш, що ти наробила!– кричав хлопчик до дівчинки.

– Ага! Тепер ти звалюєш вину на мене? Так? А хто штовхнув мене у спину? Скажи, хто?– боронилась дівчинка.

– Винні обоє,– розсудила середня сестричка, розмазуючи ганчіркою чорнило по всій цераті.

– Тепер і ти винна!– загаласували всі нараз.– Для чого ти розмазала чорнило по столі? Потрібно було його вимакати, була би пляма менша! А тепер що?

Почали гуртом мити церату милом, терти попелом і сіллю, але нічого не допомагало.

– Влетить нам від матусі. Будемо пам'ятати Зелені свята.

– А ми скажемо, що це Вірка зробила! – запропонував якийсь розумник.

– Та ні! Вірки навіть вдома не було!

– Ну й що? А ми все одно скажемо, що це вона. Тільки говорімо всі однаково, бо матуся здогадаються.

На тому й порішили. Коли Ганна прийшла додому, то діти в один голос заявили, що Вірка зіпсувала нову церату. Жінка розсердилась. А тут під гарячу руку, не підозрюючи, яка на неї чекає кара, Віра переступила поріг хати. Ганна схопила її за вухо, підвела до столу і, тикаючи носом в чорнильну пляму, розлючено запитала:

– Це твоїх рук справа? А ти хоч знаєш, що я від свого писка* хліб відривала, по копійці збирала, аби в хаті було так, як у людей? Ти тільки б їла щось смачненьке, одягалася б у щось новеньке...

Віра мовчала, бо нічогісінько не розуміла. Вона й подумати не могла, що сестрички й братики можуть так безжалісно "підставити" її, безневинну. Ганна схопила залізну коцюбку і почала лупцювати нею дівчинку. Віра була терплячою дитиною, але цього разу побої були настільки болючими, що вона закричала не своїм голосом:

– Не бийте! Матусю, молю вас, благаю! Не бийте! За що? Я нічого злого не зробила! Ой-ой-йой!

Але жінка вже не могла приборкати злості. Почули цей дикий крик сусіди і кинулися кликати бабу, аби врятувала внучку від каліцтва.

– Біжіть скорше, Насте, бо ваша невістка заб'є Вірку до смерти!

Настя побігла. Надворі падав рясний дощ. Баба вхопила в руки парасолю, але так і не розкрила її. Бігла й падала на мокрій стежці. Блискавкою влетіла в сіни. Двері в кімнату були зсередини замкнені на клямку, а звідти чувся дитячий зойк. З неймовірною силою штовхнула старенька двері плечем. Клямка відлетіла разом зі скіпками одвірка. Мовчки почала бити невістку парасолею. Била доти, доки вона не зламалась. Тоді опам'яталась, підійшла до Вірочки, взяла її за руку і повела з хати.

* * *

Священик Тавуцький мав у Войнилові парафію. Мешкав з сім'єю у Сваричеві і щонеділі приїжджав у церкву відправляти службу Божу. Біля церкви стояв напіврозвалений будинок, який прихожани називали "резиденцією".

– Панотче,– звернулась до священика Анастасія,– прошу відпустити одну кімнатку в церковному домі, аби ми з онукою могли там мешкати. Дасть Біг, виклопочу пенсію і заплачу. Приберу сад і подвір'я...

– Але ж там жити небезпечно. Дах протікає, стіни вкрилися

грибом. Будинок потребує капітального ремонту.

– Що поробиш... Мусимо десь притулитися. Не можемо ж ми мешкати проти неба.

Священик дозволив. А тут, мов на зло, почалися затяжні осінні дощі. Зі стелі постійно капало. На підлозі всюди стояли відра, миски, каструльки. З харчами також було сутужно. Билася стара Королиха, як риба об лід. Ходила по родичах та у колгосп брати льон, копати картоплю і цукрові буряки. Щось трохи заробила, щось добрі люди дали. Так і жили. Правда, щовечора заходив Михайло і приносив під полою пляшку молока. Працював їздовим на фермі. Доярки, знаючи про його скрутне становище, наливали з вечірнього удою дві пляшки молока. Одну він ніс матері, а другу – додому. Це була велика підмога, бо Вірочка могла щодня поласувати молочною кашею чи улюбленою затіркою. Дівчинка ніби вдруге на світ народилась. До неї почали приходити шкільні подруги, з якими вона вчила уроки, читала книжки, розважалася. Спали з бабусею на одному ліжку,

– Маємо лише одну постіль. Та й стіна тільки оця суха. Нічого, так буде нам тепліше й веселіше,– розраджувала Настя онуку.

Бувало, полягають обидві, вкриються периною, притуляться тісненько одна до однієї і розмовляють до півночі на різні теми.

Невдовзі зробила Віра відкриття, що її бабуся – освічена жінка. Якогось дня ніяк не могла перекласти німецький текст українською мовою.

– Це дуже просто,– сказала Настя, слухаючи, як мекає і бекає її онука. – Сідай отут поруч мене. Ми його миттю!

Дійсно. Навіть не заглядаючи в словник, бабуся швиденько переклала текст, і наступного дня вчителька похвалила Вірочку за відмінно вивчений урок.

– Бабцю, ви – геній! Завдячуючи вам, я нині отримала п'ятірку з німецької мови.

– Так, Вірусю, твоя баба Настя справді не ликом шита. Я знаю чотири мови: польську, німецьку, російську, ну і, звичайно, свою рідну – українську. Може, не зовсім досконало, але розмовляю вільно. А скільки я книжок перечитала! Тобі й не снилось. Тепер таких книжок уже й нема, заборонили... В останні роки, пасучи чужу худобу, я перечитала французьку й російську класику, а деякі поеми Шевченка напам'ять вивчила.

Минуло небагато часу, і ще одна радість завітала до їхньої бідної оселі.

– Тепер ми заживемо по-панськи, Віруська! Віддамо отцю

Гавуцькому борги за помешкання, купимо тобі чоботи на зиму, придбаємо круп і оливи*. Собез таки призначив пенсію по дідусеві. Правда, гроші невеликі, всього вісімнадцять рублів, але ж будемо їх одержувати щомісяця. Подякуймо милосердному Богові за велику милість і ласку.

Бабуся була глибоко віруючою людиною. Навіть тоді, коли релігія жорстоко переслідувалася владою, коли розстрілювали і гноїли у в'язницях священиків, які не захотіли приєднатися до Московського патріархату, вона щонеділі й щосвят ходила в село Томашівці. Там, у хаті отця Гургули, таємно збиралися на молитву християни, вірні греко-католицькій церкві. Навчила Настя молитись і Вірочку. Правда, на літургії не водила, бо дуже боялась, аби не спіткала внуки доля її матері, Антоніни.

А тут пішли дивні чутки, ніби на Середнянській горі, поблизу села Дубовиця, об'явилася Божа Матір, і не образ, ні, а наче жива людина з ефірною постаттю в темному прозорому одязі та з сяючим німбом навколо чола.

– Я сама її виділа, Настунько, можу присягнути! – запевняла подругу Квашиха – Піди подивисі!

Настя пішла. Біля підніжжя гори скупчилося багато люду з навколишніх сіл. Усі поспішали побачити "середнянське чудо". Перше, що кидалось у вічі, – це чисте, мов сльоза, джерело, якого досі тут не було.

– Нізвідки узявся цей потічок. Кажуть, що вода в нім помічна,– здивовано перешіптувалися жінки, і кожна намагалась набрати цілющого трунку в слоїк чи пляшку.

Набрала "святої водички" і Королиха. Почала промивати хворі очі. Допомогло.

– Я й Матінку Божу виділа. Рухається в повітрі, гейби тінь чи марево. Але добре видко, що це Вона, бо дуже подібна на образ із Гошівського монастиря. Правда, не кожному Вона показується. А мені показалась...

Відтепер і до самої смерті бабуся лікувала всі свої недуги водою з середнянського джерела.

– Йди, Вірусю, принеси помічної водички,– казала вона Вірі, подаючи торбину з порожнім трилітровим слоїком.– Не забудь помолитися за нас усіх.

– Не піду! Ідіть самі,– вередувала Віра.

– Маю багато роботи. Та й дорога для мене неблизька. Три з лишнім кільометри туди, три назад...

– Ага! Вам далеко, а мені – ні? І не старі ви зовсім. Хіба шістдесят літ – старість?

Бабуся згинала гачком вказівний палець правої руки, відчутно стукала ним онучку по чолі і обов'язково при цьому казала:

– Ти, Роберте впертий!

– Чому ви мене завжди Робертом називаєте, бабцю?– допитувалась Віра.

– Виростеш – узнаєш!

Одного червневого дня немилосердно пекло сонце, а дорога до чудодійного джерела видалась Вірочці занадто довгою і нудною.

"А! Наберу води з річки, бабця й знати не будуть! Не піду я так далеко, краще полежу в тіні під деревами."

Як задумала, так і зробила. Все йшло пречудово до того часу, поки Віра не переступила порогу свого помешкання. І тут – бац! Ні з того, ні з сього торбина вирвалася з рук, слоїк гепнувся об підлогу і розбився вдрузки. Вода калюжею розлилася біля Настиних ніг. Дівчинка налякалась і розгубилась,

– Бабусю мої рідненькі!– кинулася вона до Насті в обійми. –Я вчинила великий гріх! Хотіла вас обдурити, але не вийшло. Цю водичку я з ріки набрала, а Бог мене скарав! Простіть, будьте ласкаві!

– Нехай тобі Господь простить, дитино. Він усе бачить з високого неба. Помолись щиренько і більше такого не роби.

Цей дивний випадок укріпив віру дівчинки у вищі надприродні сили, і відтоді намагалась вона жити по совісті й справедливості.

А біля Середнянської гори невдовзі поставили міліцейські заслони. Джерело неодноразово заорювали тракторами, засипали бульдозерами. Та через якийсь час воно починало бити знову ще з більшою силою. Люди тепер ходили по цілющу воду крадькома. Ходила й Віра. Міліція ловила непокірних.

– Бабцю, мене за це виженуть зі школи, ось побачите! – непокоїлась дівчинка.

– Не виженуть. Матінка Божа опікується тобою, охороняє від усякого лиха. Я це серцем відчуваю, – заспокоювала внучку бабуся. Була вона життєрадісною, енергійною і працелюбною жінкою, та ще оптимісткою, яких мало на світі.

Боже, Ти кажеш усім веселитись,
Хоч і до ока тисне слеза,
А я покірна слову Твоєму,
Боже, хай буде воля твоя, –

частенько співала вона впівголоса, справляючи щоденну хатню роботу. І здавалося Вірочці, що ці слова і цю мелодію придумала сама бабуся.

* * *

За що мене, як росла я,
Люди не любили?
За що мене, як виросла,
Молодую вбили?
За що вони тепер мене
В палатах вітають,
Царівною називають... –

з пафосом декламувала Віра, стежачи за своїм відображенням у дзеркалі.

– З ким так голосно розмовляєш?– запитала Настя, зазирнувши, в хату через відчинене вікно. Вона копала грядку.

– Сама з собою. До Шевченківських днів дали мені вивчити вірш "Лілея". А ще будемо співати "Заповіт", "Тополю" і оцю пісеньку:

В перетику ходила
Я по дрова
Та бондаря полюбила
Чорноброва,
Бондар відра набиває,
Мене горне, пригортає
Чорноброву! –

заспівала речитативом Вірочка і засміялась. Її уже давно записали в шкільний хор, хоч і голос, і слух могли би бути кращими. Зате художнє читання їй давалося бездоганно.

– А що то таке "у перетику"? – поцікавилась бабуся,

– Не знаю. Певно, що в переліску. Міг же Шевченко відразу написати

У перелісок ходила
По опеньки,
Мірошника полюбила
Молоденька...

Так ні! Чомусь написав "у перетику". Все ж його поезії я люблю найдужче. Ось послухайте:

І цвіт королеви
Схилив свою голівоньку
Червоно-рожеву
До білого пониклого
Личенька Лілеї.
І заплакала Лілея
Росою-сльозою...

Правда, як гарно звучить?

– Дуже гарно. Прийду і я на концерт. Послухаю, подивлюсь..

– Бабцю, а де мої тато і мама? – зненацька запитала Віра.

У Насті від несподіванки відняло мову. До цього часу вони обидві уникали цієї забороненої теми. А ось зараз...

– Та... Та... Колись тобі розповім. Зараз не маю часу, тра город копати. Сама видиш, яка сего року рання весна, – почала викручуватись із складної ситуації Настя.

– Я так думаю, що моя рідна мама – то Анна Бучко. Мене в Слободі вчителька записала до шкільного журналу Бучко Віра Степанівна. А у Войнилівській школі я пишуся Юрочко Віра Михайлівна. Це ж неправда, бабцю! Я добре пам'ятаю, що народилася в горах. Вони мені досі сняться. Там я почувалася такою щасливою!

– А тут тобі зле, Вірусю?

– Ні, мені з вами добре, бабцю. Але Войнилова я не люблю. Я хочу в гори, до своєї рідної мами.

– Анна Бучко – не мати тобі, кохана дитино.

– А хто? Ганна Юрочко? Я відчуваю, що не вона. Я називаю її матусею, але...

– Твоїх батьків нема на світі. Ти – кругла сирота,– скоромовкою випалила Настя і швиденько прикусила язика.

"Що я мелю? – подумала перелякано. – Я не маю права відкривати таємницю їхньої смерти."

Віра мовчала, але дивилася в бабині очі таким болючим поглядом, що Настя змушена була сказати перше, що прийшло на розум:

– Твої справжні тато й мама розбились на мотоциклі, коли тобі було лише півроку.

Невідомо, чи повірила в таку версію Віра. Мабуть, що ні. Але з того дня на запитання, де її батьки, вона неодмінно відповідала однією і тією ж фразою:

– Розбилися на мотоциклі.

Дев'ятого березня в шкільній залі не було де й голці впасти. Ні на одне свято не збиралося стільки односельчан, як на Шевченківські дні. Вкотре розповіли біографію поета. Проспівали "Заповіт".

І ось на сцену впевнено вийшла маленька, худенька школярка з кучерявою голівкою і проникливими очима.

...Моя мати...чого вона,
Вона все журилась

І на мене, на дитину,
Дивилась, дивилась
І плакала.
Я не знаю,
Мій брате єдиний,
Хто їй лихо заподіяв.
Я була дитина…

Чітко, з глибоким душевним хвилюванням вимовляла вона кожне слово. Присутні завмерли, перезираючись між собою.

"Та це ж донька Тоськи Королівни!– наче прозрівали люди. – Той самий голос, ті самі жести..." Навіть скептики, які не вірили до кінця в пересуди, тепер не мали жодного сумніву.

Настя сиділа ні жива, ні мертва. А Віра декламувала:

Скажи ж мені, мій братику,
Королевий цвіте,
Нащо мене Бог поставив
Цвітом на сім світі?
Щоб людей я веселила
Тих самих, що вбили
Мою матір?
Милосердний,
Святий Боже, милий!
І заплакала Лілея...

Ні, не Лілея плакала. Ридали люди в залі, не скриваючи сліз. Не плакала тільки Вірочка і баба Настя. Коли вщухли оплески глядачів, Королиха сказала внучці:

– Абись знала, Віро, що ці слова Тарас Шевченко написав спеціально для тебе.

* * *

Баба вчила Віру церувати. Діряву панчоху натягнула на дерев'яний грибочок, підібрала нитки по кольору і показувала, як треба перемітати стіжки, аби панчоху знову можна було носити, як нову. Віра крутилася і вертілася на всі боки, щохвилини визираючи у вікно, за яким буяли зелені дерева і світило сонце.

– Піду я на вулицю, бабцю!

– Певно, що підеш, але спершу гарненько зацеруй п'ятку в панчосі.

– Не буду! Нудно мені!

– Ну, як тобі не соромно, Віруню? Така велика дівка, а досі не вмієш церувати!

– Ось я зараз викину тоті панчохи на смітник, і буде спокій.

– Я тобі дам! Зараз дістанеш прочухана, правду кажу!

– Навіщо мені здалося оте церування? Вивчуся на лікарку, буду мати багато ґрошей і куплю собі нові, модні панчохи.

У Насті здригнулося серце. Не перший раз каже їй онука, що стане лікаркою. Чисто, як Тося в дитинстві. Також марила медициною. З першого класу була в сандружині. Вчилася у Львові, в Празі. А що з того вийшло? Ось і Віра бавиться або у війну, або в лікарню. Але ж вона – дівчинка, колись і заміж вийде...

– Ану мені скоренько вертайся і сідай церувати!– затримала стара внучку біля порога, – Ти... Ти – Роберте впертий!

І знову "гачок" бабиного пальця пройшовся по високому чолі онуки. Якраз під час цієї сварки приїхала провідати Віру Анна мала. Не встигла вона переступити хатнього порога, як Віра кинулась їй на шию зі словами:

– Ти приїхала забрати мене! Правда, Анничко?

– Так, ти поїдеш зі мною, бо я виджу, що баба тебе кривдить.

– Я її кривджу? Вона сама кого завгодно скривдить!– розсердилась Настя.

– Ая! Я все чула-м на власні вуха. Коли підійшла під хату, то ви її били! У нас Віруськи ніхто не бив. Було їден раз, що мамка відшмагали її жаливкою.* Збирайся, Віро, поїдемо в Слободу!

– Та не гарячкуй ти, дівчино! Я вчу свою онуку церувати, і це ти називаєш кривдою? Гляди, як вона виросла! Відданицею стала! В таких літах я уже вміла шити, ткати, вишивати, плести, прати, варити їсти... В нашому роду жінки завжди були добрими газдинями. Своє вміння хочу передати їй у спадок, а ти: "заберу, заберу!" – кип'ятилась Настя.

Анна трохи охолола.

– Це правда, Вірко?

– Правда.

– То пощо вчинила такий гвалт?

– Бо не хочу церувати – і край!

– Виджу, якою ти була, такою сі лишила. Сідай і церуй панчохи.

– Нині я її амнестую, – посміхнулася стара.– А ти, Анничко, іди до столу, гостею будеш. Розповідай, як там ваші. Чи живі-здорові?

– Що вам казати? Мама постаріли, часто хворіють. Марися підросла. У сестер народилося ще по їдній дитині. У Касі – файна дівочка, а Маруня знову вродила хлопчика-калічку. Не говорить, не ходить, навіть не сидить. Лікарка каже, що в него вроджений параліч, від якого нема ліків.

– А ти така файна стала! Кілько літ маєш?

– Двайцять два минуло.

– Віддаватися скоро будеш?

– Та ні... Ніхто не сватає.

– Неправду кажеш!

Вони уже сміялися всі троє, ніби й не було між ними ніякої суперечки. Доба минула, як свято. Гуляли дівчата в саду і по селищі, поки не стемніло, а вночі шепталися до самого світанку. Коли настала пора повертатись Анничці додому, провела її Віра до автобуса. Обнялись, поцілувались, заплакали, а під кінець зняла Анна мала з коси рожеву стрічку і простягла її своїй названій сестрі:

– Візьми на пам'ять цю бинду*, Вірусю. І не забувай мене ніколи. Якщо буде гірко, то приїзди. Ми тебе завше чекаємо.

– Дякую красненько, Анно, і до побачення. Передавай щирі вітання мамі, сестрам, сусідам.

А сама подумала: "Господи, скільки ж у мене тих мам? А тої, єдиної та найріднішої, нема!"

Анна поїхала, а Віра затужила. Ходила така сумна й зажурена, що Настя не втерпіла:

– Ну їдь! Їдь туди, де так любо твоєму серцю. Я ніц не маю проти!

А тут невдовзі прийшла від Бучків звістка, що помер Марунин синок.

– Поїду я, бабцю, на похорони.

Настя не перечила. Купила Анні старій квітчасту хустку, дітям – цукерок, дала Вірі на дорогу грошей.

– З Богом! Їдь...

Більше нічого не сказала, тільки витерла фартухом очі.

Майже всі пасажири автобуса дрімали під тихий шурхіт коліс, а Віра не могла відірвати погляду від пречудового гірського краєвиду. Ох, ті Карпати! Хто хоча б раз побував тут, той захворів ними навіки. Вірочка їхала в Слободу Болехівську з приводу сумної події, а серце співало:

Де синії гори, де гори Карпати.
Туман в полонинах пливе,
Струнка, як смерека,
Близька і далека
Гуцулка кохана живе.
Дівочі співанки, рожеві серпанки
Ген, ген вітер в гори жене!
Тебе, рідний краю,
До болю кохаю,
Навік полонив ти мене.

Аж ось і знайома хата. На подвір'ї зібралися люди. Віра на мить зупинилась, віднайшла очима маму Анну серед натовпу і кинулась до неї. Вони міцно обнялись.

– Ти приїхала, люба доньцю! Дуже рада тебе видіти. Виросла, пофайніла...

– Так, але наша зустріч припала на такий невеселий час. Співчуваю... – і запнулась.

Хотіла сказати: "Співчуваю, мамко мої дорогі", але чомусь не змогла вимовити цього святого слова.

– На все воля Божа, – зітхнула Анна.– Це вже другого ховаємо.

Вона постаріла, змінилась і вже не була для Віри такою безмежно рідною, як колись. Підійшов Степан. Віра пригадала собі, як вона обожнювала цього чоловіка, як хотіла, аби він був її татом. Тепер він схуд, став ніби нижчий зростом і зовсім некрасивий.

"Йому не до мене. В нього – горе, – подумала Віра. – Та й навряд чи посадив би він тепер мене на коліна, чи лоскотав би мою шию вусами. Он Марися така завелика, як я була тоді. Багато чого змінилося з тої пори, а основне – змінилися ми самі."

Поховали хлопчика, відбули жалібний обід, і Віра пішла в гори. Серце голосно билося в грудях, коли вона бігла знайомою стежкою до своєї печери. Аж ось і вона! Чомусь уже не така затишна і простора, як колись. Не видно ні кольорових скелець, ні відшліфованих камінців. Лежанка застелена незнайомим картатим коциком, на якому валяється колода гральних карт і декілька гільз від мисливської рушниці. Пахне не чебрецем і м'ятою, а бензином.

"Штаб уже не мій! – кольнула болюча здогадка.– Тепер тут володарює інший командир. Певно, якийсь хлопчисько."

Річка також видалася Вірі не такою великою і привабливою, як у дитинстві. Все ж вона не змогла відмовити собі в задоволенні поплавати на глибині під кручею, бо у Войнилові річки не було. Правда, на шляху до Томашівець протікала річечка Сівка, але бабуся відпускала купатись нечасто.

– Обминай її, дитино, десятою дорогою! Я в ній мало не втопилась! Не доведи, Господи... – неодмінно казала Настя і хрестилась.

Віра знала, що бабуся тремтить над кожним її кроком, але спокуса похлюпатись у воді була надто великою, аби вряди-годи не гайнути з дітворою на річку. Зараз вона стрибнула з кручі, пірнула, і швидка хвиля понесла її далеко, аж за село. Потім сіла на мокрий пісок і довго дивилась, як за гірські вершини заходить

сонце. На серці було сумно й самотньо. Здавалося їй, що то – прощання з дитинством. Вночі не спалося. В очах стояла баба Настя, а десь у глибині єства чувся її голос, який повчав, докоряв, жалів, сварив, співав, молився...

– Поїду додому,– сказала вранці Віра до Анни малої.

– Так скоро? Побудь, Вірусю, ще трішки.

– Я бачу, що в кожного з вас є свої справи і клопоти, а я лише заважаю. Там моя школа, мої подруги... Зрозумій, сестричко!

"Я стала для них чужою,– снувалася в підсвідомості думка. – А я? Не знаю, чи змогла б тепер жити в глухому гірському селі, де на горня гуцули кажуть кицє, а на картоплю – мандибурка. Хочу до бабусі!"

Настя стояла біля хвіртки на тому ж самісінькому місці, де два дні тому прощалася з онукою. Віра кинулась їй на шию.

– Бабцю! Ви найрідніша людина у світі! Я вас дуже-дуже люблю!

* * *

– Поглянь, Вірко, на сего хлопчика. Правда, файнюцький? Мов янгелик! Його звати Миколка. Має шість місяців, і від нинішнього дня він житиме з нами, – сказала якогось дня Настя, тримаючи на руках симпатичного малюка.

– Де ви його взяли, бабцю?

– Там, де всі діти беруться. В капусті. Боцян* приніс і підкинув у наш город, а я знайшла!– жартувала Королиха і почала розмірковувати, де б примістити колиску, щоб і сухіше було, і зручніше, і затишніше.

– А ви не обманюєте? Цей Миколка справді з нами житиме?

– Справді.

– Навіщо він нам? Двом краще.

– Так треба. Коли була у нас подібна ситуація, то добрі люди допомогли. Тепер настала наша черга проявити християнське милосердя.

Хлопчик залишився в них на довгих сім років, тобто рівно стільки, скільки виховувала Вірочку Анна Бучко. Бабуся доглядала його, як рідну дитину.

– Звар'ювала стара Королиха! Певно, що за власними правнуками так не ходила б, як за цим чужим байстрючком, – шепталися в селі лихі люди.

Настя не звертала на них уваги. Але коли почула докір від своєї невістки Ганни, не втерпіла:

– Розсуди нас, Віро. Ти в мене розумниця, і буде так, як ти

скажеш. Тамтого ранку, коли я принесла Колю до нас, був такий випадок. Пішла я до кирниці по воду. Видко, що пан-Біг мене післав, бо молода, вродлива жінка задумала в цей момент втопитися. Я її ледве відмовила. "Гріх великий, прошу пані, самій у себе життя відбирати, – сказала їй. – Самогубців священик відмовляється хоронити. Закопують їх у фосі без хреста і молитви, а душу цего ж таки дня забирає дідько в пекло, навіть сорокового дня не чекає." "Жіночко добра! – ридала молодиця.– Не хочу жити на світі й хвилинки, бо сором очі виїдає. Я покритка! Звати мене Павлиною, а народилась у Бурштині. Дав мені Бог порядних батьків і вроду, й освіту, і добру посаду. Працювала секретаркою у великого начальника. Звабив мене, клятий, гарними обіцянками та дорогими подарунками. Коли вагітність стала помітною, то привіз мене у Войнилів, найняв кімнату, дав трохи грошей, а сам поїхав назад. Казав, що розлучиться з дружиною, влаштується тут на роботу, будемо разом. Як поїхав –так його й бачили! Присягався, що озолотить мене, якщо подарую йому сина. Ая! Народила сина, як орла, а мене з пологового будинку не було кому забрати. Чужий край, чужа хата, чужі люди... Просила вибачення в матері. Не простила. Каже, що в нашому роду повій не було ніколи. Батька не маю. Він, може, зрозумів би, бо був дуже добрим чоловіком. Бачу, що виходу нема, от і надумала..."

Настя замовкає на декілька хвилин, зганяє муху з сонного Миколки, задумується. Не знала вона тоді, що Павлинка – донька полеглого в бою повстанського чотового. Серце підказало їй, що ця знедолена дівчина – рідна душа, якій потрібно будь-що допомогти у важку годину.

– Що було далі? – торкає бабу за лікоть Віра.

– А що далі? Я кажу: "Нема таких обставин у житті, з яких не було б виходу. Подумайте про дитину. Кому вона буде потрібна? Вона ж на світ не просилась. Я б вам радила їхати до Калуша. Там розпочалося будівництво великого хімкомбінату. Влаштуєтесь на роботу, поживете пару літ у гуртожитку, а там і квартиру дадуть, як матері-одиночці. Потрібно спробувати. За хлопчину не турбуйтесь, я його догляну." Виділа б ти, Віро, як зраділа тота пані! Ніби вдруге на світ народилась. А тепер скажи мені: добре я вчинила чи ні?

– Певно, що добре. Не слухайте пліток, бабцю. Не кожному випадає у житті врятувати самогубця від смерті, а ви врятували.

Тепер їм, усім разом, і справді стало краще жити. Павлинка приїжджала у вихідні дні до Войнилова, гуляла з дитиною, допомагала в хаті і в городі.

– Тето, ось привезла крупи манної, гречаної та ячної. А ще літровий слоїк олії. Давайте нині насмажимо дерунців!

Гуртом чистили і терли картоплю, гуртом смажили смачні пляцки, гуртом і їли.

– Прошу взяти, Павлинко, десяток яєць, будете мати смаженину до сніданку. Все ж не купувати на ринку, – не залишалася в боргу Настя.

Вона розвела курей і качок, так що тепер не бідували, як раніше. Їли і юшку з молодого півника, і яєшню, і шматочок смачненького м'яса.

– Знасте... А я все-таки везуча. Влаштувалася на роботу за спеціальністю. Мене цінують. Поставили в пільгову чергу на отримання квартири. Навіть фотографію на "дошці пошани" вивісили, – хвалилась Павлина.

– Ади-ди! – сміялась баба.– Незабаром вас і заміж віддамо. Не знайшли собі нікого?

– Що ви, тето! Я тепер навчена. Попеклась на гарячому, то й на зимне дмухаю. Крутяться біля мене і залицяльники, й женихи. Я їх усіх розганяю. Не хочу ні про які любощі чути! Присвячу своє життя синові, ось побачите!

– Одне другому не завадить, – казала Настя.– Лиш би добрий чоловік знайшовся.

– Ні!– твердо, мов клятву, вимовила Павлинка і дотримала слова.

А хлопчик ріс у чужих людей, в чужій, сирій кімнаті пароха Тавуцького, доставляючи чимало клопотів і матері, і бабі Насті, і Вірочці. Не раз хотілося дівчинці побігти до подруг чи піти в кіно, а натомість мусила бавити Миколку.

"Нічого,– розраджувала себе в такі хвилини, – колись і мене доглядала Анна мала, а їй також цього не вельми хотілось."

Коли хлопчина підріс, то сунувся мотузочком за нею вслід – куди вона, туди й він.

– Вівко, піду нині з тобою до сколи! – заявляв безапеляційно. Брав для підтвердження своїх намірів олівець у руки і таки йшов за нею на уроки. Незабаром школярі звикли до малого і почали називати Віру Вівкою. Дівчинка не ображалась, їй навіть подобалося, що завдяки Колі однокласники поміняли прізвисько. До цього часу вони зверталися до неї "пані поштмейстрова", наче сусіди до бабусі Насті. Це її злило. А ім'я Вівка-Вівочка було співзвучне словам вивірка-вивірочка, тобто таке собі маленьке, пухнасте, дике звірятко. Віра справді була подібна на білочку.

Бувало й таке, що Коля набридав їй до сліз, але в таку мить вона пригадувала собі, як пленталась у школу вслід за вчителькою чи Анничкою – і злість минала. Та був одного разу випадок, коли через малого Миколку розігралась між бабою і внучкою ціла трагедія. Прийшли до Віри шкільні подруги Валя Підлісна та Стефа Шептинська.

– У нашої однокласниці Люби Романець помер батько. Ходімо, Віро, з нами плести вінок. Завтра вранці віднесемо його в Діброву, де відбудеться похорон. Туди й наші хлопці прийдуть і класна керівничка.

Віра без зайвих слів почала збиратись.

– Нікуди не підеш,– враз втрутилась у розмову Настя.– Дівчата зроблять вінок і без тебе, а ти посидиш з Миколкою.

– Але ж, бабцю!

– Я сказала!

Віра добре знала, яке тверде слово в баби Насті. Хоч сама була вперта, але переперти бабусю їй не вдавалось ніколи.

– Я пообіцяла дівчатам і піду! – знову почала Віра, взуваючи босоніжки.

– Коби я сама могла побути вдома, то цієї мови не заводила б, – спробувала по-доброму полагодити конфлікт Настя .– Мушу піти, бо маю дуже важну справу.

– А в нашої Люби тато помер! Хіба може бути щось важливіше?

– Підеш на похорон, а зараз не підеш!

– Піду!

– Якщо підеш, то не повертайся, бо будеш бита!

– І не повернусь!

Віра вибігла в садок, залізла на яблуню і заховалася поміж густим гіллям.

" Не злізу до тої пори, поки бабця не заплачуть, мене шукаючи. Не буду сидіти з Колькою, нехай самі сидять!" – крутилися злі думки у впертій голівці.

Однокласниці давно пішли, дивуючись, куди поділась Віра. Настя поробила всі свої справи, нагодувала й приспала хлопчика, а Віри все не було. Почало сутеніти.

"Куди ж вона пішла, капосна дівка? – сердилась бабуся. – Може, все-таки з дівчатами? Та ні, вона з двору не виходила..."

– Вірусько, де ти? – не витримала Настя.– Йди до хати, бо темніє і збирається на дощ!

Віра не обізвалась. Нило в попереку, затерпли ноги, але вона вирішила сидіти на яблуні хоч би і до самісінького ранку.

– Віро, обізвися! Пожартувала й досить! Йди додому!

"Ага! Нехай пошукають! Так уже мені хотілося піти з дівчатами, а не пустили! Звикли командувати!"– думала Віра.

Шукала Настя внучку на вулиці й по сусідах – ніхто не бачив і не чув. Тоді заламала старенька руки і почала кружляти по подвір'ї, як чайка з перебитими крилами, голосно примовляючи:

– Господи! Завжди Ти був добрим до мене. Охорони мою внучку від усілякого лиха. Якщо її заберуть комуняки і віддадуть в дитдом, то я збожеволію. Пожалій мене стару, Господи! Не дай дожити до того часу, коли її відберуть у мене!

Виглядало, що вона хвилюється по-справжньому. Віра знала, що бабуся страждає манією переслідування. Одинадцять років підпільного життя залишили в її душі незмивне тавро страху. Бабусі часто снилися жахи. Нібито чекісти викрали в неї Вірочку і віддали в далекий, невідомий дитячий будинок. Вона шукає, шукає і ніяк не може знайти. І ось зараз не в сні, а наяву шукає бабуся онуку, молиться і навіть плаче. Вірочці жаль її. Вона знає, що завинила, але не може перебороти в собі підліткового егоїзму. Нарешті добро перемагає зло.

– Бабцю, чого ви охаєте? – гукає Віра . – Я тут, на яблуні!

Вона зіскакує з гілки на землю, потягується, щоб розправити заціпеніле тіло, і потрапляє під град ударів. Настя шмагає її віником. Звідки він тут узявся? Начебто стояв собі тихенько біля печі і враз розгулявся. А боляче ж як!

– Я тебе навчу! Перелякала мене до смерті! Бігаю, шукаю, гукаю, а вона заховалась і мовчить! Буде яйце вчити курку, як на світі жити?! Та ні! Я тобі докажу, що таки курка старша за яйце!

* * *

Літо й осінь шістдесят четвертого року стали для Віри справжнім випробуванням на зрілість. Саме в час випускних екзаменів завалилася стеля в будиночку отця Тавуцького.

– Слава Богу, що мокра штукатурка впала поза ліжко, а то могла б нас покалічити чи навіть убити, – жалілася Настя синові.– Де маємо тепер жити? Отець Тавуцький брав з мене п'ять рублів плати на місяць, а інші беруть десять, а то й більше. А тут ще й пенсію зняли!

Справді, покарала влада бабусю за те, що вона регулярно ходила на Середнянську гору до чудодійного джерела. Декілька разів її затримували міліціонери, але відпускали. Цього разу правоохоронці були невблаганними.

– Я нікому ніякої шкоди не зробила, тільки помолилася Богу, – виправдовувалась Настя.– А в цілющу силу святої водички повірила, бо вона мені дуже помагає. Раджу і вам попити, якщо хворі. Ще-м ніколи до лікарів не зверталась, не брала застриків, не заживала пігулок.

– Не говоріть багато, жінко. Маємо наказ припинити паломництво до джерела, карати за плітки про божественні чудеса. Це ми й робимо. Вас особисто неодноразово попереджували, та ви не послухалась. Подамо на засідання селищної ради, щоб зняли з вас пенсію.

– Ну я й справді не послухалась. Але яке відношення має джерельна вода до моєї пенсії? – дивувалась Настя.

– Коли посидите без гроша за душею, тоді й зрозумієте.

Пенсію перестали виплачувати, але бабуся не здалась. Знову оббивала пороги чиновникам-бюрократам, писала в усі інстанції скарги та заяви, надіялась. А тепер нове лихо: стеля на голову впала.

– Підете жити до нас, – сказав Михайло те, що й повинен сказати син матері.

– У вас тіснота. Діти повиростали. В мене відносини з твоєю дружиною зіпсовані. Крім того, ти – приймак...

– Доста, мамо! Доки приймаком буду? В сім'ї моє слово – закон! Скажу, і Ганна мусить послухатись.

– Приймете нас усіх трьох, чи тільки мене одну?

– Миколку нехай Павлина забере до Калуша, Вірка пашпорт уже має, а як дістане атестат, то нехай пробує вступити до вузу. Її, згідно закону, повинні прописати в гуртожитку. А ви, мамо, перейдете до нас. Голоду в світі нема, тож якось проживемо.

Приїхала Павлина, але Колі не забрала.

– Шість років стою в черзі на однокімнатну квартиру, вже п'ята у списку. Просила коменданта, щоб дозволив жити з дитиною в гуртожитку. Не дозволив. Мені хоч би до осені... А там малому виповниться сім років, і я віддам його в Калуші до школи на продовжений день. Потерпіть ще трохи, тето!

Перейшли жити до Юрочків усі троє. Вірі важко було зосередитись на екзаменах. Все ж якось швидко пролетіли ці напружені дні, пролунав останній шкільний дзвоник, а там і скромний випускний бал.

– Їдь з нами, Віро, – кликали однокласниці подругу. – Спробуємо здати іспити в Івано-Франківський педінститут на українську філологію.

– Я хочу на медицину, – відстоювала дівчина свою заповітну мрію.

– В мединститут без хабаря не пройдеш, а в медучилище нема сенсу вступати. З твоїм атестатом потрібно у вищий учбовий заклад. Україністика тобі підходить. Ти ж у нас талановитий майстер художнього слова.

Віра поїхала з дівчатами "за компанію". Вступні іспити склала добре, набравши шістнадцять балів з двадцяти можливих.

– Бал прохідний, – потішили її в секретаріаті. – Можете надіятись.

Віра поїхала додому, а коли через декілька днів повернулась, то знайшла своє прізвище в списку незарахованих. Пішла в деканат.

– В чім справа? Здала всі чотири предмети на четвірки, набрала шістнадцять балів. У секретаріаті запевняли, що в мене є шанс.

– Так, товаришко. Бал у вас прохідний, але в цьому році на філологію подали заяви хлопці, демобілізовані з армії. В них, як ви знаєте, – пільги. А ще були й такі, яких перевели з історичного факультету на мовний. Конкурсна комісія віддала їм перевагу.

– Тоді віддайте мені екзаменаційний листок. Я спробую з тими оцінками вступити до технікуму.

– Для чого? Приїдете наступного року.

– Нема в мене можливості гуляти цілий рік. Без батька й матері... Живу на утриманні бабусі, яка навіть пенсії не одержує.

– Ви – кругла сирота? Маєте право поза конкурсом... Але чому цього в анкеті не вказали? Тут написано: батько – Юрочко Михайло, працює в колгоспі їздовим, мати...

– Так написано. А насправді це мої вуйко з вуйною, в яких є своїх шестеро дітей.

Віра забрала з педагогічного інституту екзаменаційний листок, доздала хімію та біологію і була зарахована в медучилище.

– Нема нічого злого, щоб не вийшло на добре,– хвалилась вона бабусі. – Стефа і Валя стануть вчительками, а я – фельдшеркою!

Не знала вона, що її заповітній мрії не судилося здійснитись. Не було грошей, а Віра мусила негайно придбати два медичні халати, тапочки, шапочку, фонендоскоп... А ще найняти приватну квартиру, бо студенти першого курсу гуртожитком не забезпечувались. Настя з невісткою не мирились. Змушена вона була переселитись з Колею в напіврозвалену халупу, яку люди обминали стороною.

– Пані поштмейстрова, та ж у тім домі чоловік дружину задушив, –жахалися сусіди.– Кажуть, що там є привиди. Вам не страшно?

– Я не боюся мертвих привидів. Страшуся лихих людей. Хатинку священик освятить йорданською водою, а я намалюю на вікнах і дверях хрестики. Щоранку й щовечора молитимусь Богу, то й нечиста сила відступиться.

В суботу після полудня приїхала з Івано-Франківська Віра.

– Як тобі ведеться, дитино? Чи не важко вчитись?

– Вчуся нормально. Незабаром отримаю першу стипендію. Тільки маю клопіт з житлом.

– У тебе з житлом, і в мене з житлом, – забідкалась Анастасія.

В цю хвилину до халупки завітав бабусин родич Ярослав Возняк. Почув цю сумну розмову, подивився, в яких умовах вони існують, і рішуче сказав:

– Лишай, Віро, своє навчання. Йди на хімію працювати. Я займаю посаду начальника ССТ і маю можливість влаштувати тебе в трест "Хімметалургбуд" лаборанткою. Поживеш у нас, заки не вирішиться житлова проблема. Станеш на квартирну чергу. Вступиш на вечірнє відділення Калуського хіміко-технологічного технікуму, матимеш спеціальність. Уже з завтрішнього дня ти маєш можливість стати самостійною людиною. Яка стипендія в медучилищі? А скільки отримує медсестра в лікарні? Шістдесят карбованців? Курам на сміх! А на хімії зарплата вдвічі більша, є перспектива отримати квартиру, путівку на санаторно-курортне лікування, місце в дитсадку. Так, так. Не смійся! Пройде два-три роки, ти вийдеш заміж, і знадобиться твоїй дитинці місце в дитсадку.

Віра вирішила ризикнути. Їй так набридли бідність і безпритульність, що вона погодилась би в каменоломнях працювати, лиш би мати власний закуток і щомісячну зарплатню. Але гроші задарма ніхто не платить. Кинути медучилище виявилося справою легкою, а влаштуватися на добру роботу – важко.

– Віро, ти тільки не панікуй. Начальниця будівельної лабораторії Ентіс Марія Григорівна каже, що зараз у неї нема вакантних місць. Обіцяє в майбутньому. Що будемо робити?

Віра вагалась недовго.

– Назад вороття нема. З медучилища пішла остаточно. Наймусь на будівництво, а мешкати буду у вас, дядьку Ярославе. Ви так казали...

Недавня випускниця школи не мала найменшого поняття, що таке радянське будівництво. Не вистачало елементарної техніки, найважчі будівельні роботи велися вручну. Віра за угодою мала

працювати малярем, але насправді виконувала обов'язки різноробочої. Першого ж дня в шостому будівельному управлінні їй дали в руки ноші і звеліли носити розчин на дев'ятий поверх житлового будинку.

– Товаришу бригадире, пожалійте цю дитину. Маленька й тоненька, як билина. А рученята в неї зовсім дитячі. Хіба може вона носити бетон на поверхи? Це ж найважча робота на будівництві, – заступилися за Віру жінки.

– А що я можу зробити? Будівельної професії вона не має, та й місця всі зайняті. Ось ви, Ольго Іванівно, якщо жалієте дівчину, то звільніть їй своє місце, а самі йдіть носити розчин.

Жінки замовкли. В напарники Вірі дали Мішку-дурника. Він ніби й дурник, а для себе хитрий. Вдвоє вищий за Віру, він завжди брався за передні ручки носилок. Ішов собі сходами попереду, а вся вага рідкого розчину припадала на дитячі Вірині руки. Дуже швидко долоні вкрилися кров'янистими пухирями, а через декілька днів стали цілковитою болючою раною.

– Май совість, Міську! Замучив дівчину до півсмерти! Її, бідолаху, вже й ноги не носять, а на руки дивитися страшно! – знову почали жінки. – Сам іди позаду носилок, а Вірку спереду став! Ти дорослий, здоровенний чолов'яга, то ж візьми основний тягар на себе!

– Але ж вона молода, а я старий. У неї більше сили, як у мене, – знаходив вагомий аргумент Міську. – Коли я мав вісімнайцять літ, то працював ого-го! Як звір!

Дружина Ярослава Возняка жахнулася, побачивши криваві мозолі на маленьких долоньках.

– Йой, дитино моя злота! Таку роботу треба виконувати в рукавицях!

– Я в рукавицях...

– Попар руки в теплому розчині марганцовочки, а потім я прикладу до ран тетрациклінову мазь. Ярославе! Допоможи Вірі десь інде влаштуватися, бо це не робота, а справжня каторга.

Сама Віра ні на кого і ні на що не жалілась, ні в кого нічого не просила. Терпіла. Вранці почувалася трохи краще, а ввечері знову падала з ніг. Так, цей рік був чи не найважчим у її житті. Все ж вона з гідністю й мужністю перенесла всі труднощі і вийшла з життєвого двобою переможницею.

* * *

Кажуть, що біда ніколи не приходить одна, а веде за собою

лихо. Але й щастя інколи сипне людині цілу жменю золотих зернинок, тільки встигай ловити.

– Таки добилась я поновлення пенсії, Вірусю, – похвалилася при зустрічі баба Настя. – Це все моя наполегливість, повір! Я коли щось задумаю, то обов'язково доб'юсь! Біблія – наймудріша книга всіх часів і народів. А там написано: "Стукайте – і відчиниться вам..." Я так живу і дітей своїх вчила так жити. Ти, Віро, також постав перед собою мету і добивайся її. Впертості в тебе вистачає. Чистісінький Роберт!

– Ви знову за своє! Але і я чогось добилась за останній рік. Зарплата добра. Одяглась, обулась. В технікум на вечірнє відділення вступила. Перейшла працювати в лабораторію тресту. А тепер Павлина отримала квартиру і порадила мені стати в чергу на житло. Я уже й заяву написала. Чернетку спеціально привезла, щоб вам прочитати. Ось послухайте: "Начальнику тресту "Хімметалургбуд" від лаборантки будівельної лабораторії Юрочко Віри Михайлівни. Заява. Прошу вашого дозволу поставити мене в пільгову чергу на одержання квартири, так як я кругла сирота, власного житла не маю і утримую на свою заробітну плату престарілу бабусю Король Антоніну Іванівну. Прошу не відмовити." На заяву наклала резолюцію моя безпосередня начальниця, і я віднесла її в канцелярію тресту. Марія Григорівна тримає на роботі залізну дисципліну. Вона сувора, але справедлива. Кажуть, що "вибила" житло майже всім молодим працівникам лабораторії,

– Я ж то мізкую, пощо приїздила комісія з Калуша в нашу "нечестиву" халупку, – знову почала бабуся.

– Так? Вони тут уже були? Значить, профкомівці обстежували умови життя. Ха-ха-ха! Бабцю, ми на коні!– вхопила Віра Анастасію за талію, і вони закружляли по хаті, наче малі діти.

Цього ж таки дня приїхала й Павлинка.

– Тето, добродійко дорогенька! Приїхала я забрати Колю. Дістала однокімнатну малосімейку, купила ліжко й стіл, а також креденс* на кухню. Записала сина на навчання в третю Калуську школу.

– Не поїду! Хочу з бабою Настунею! – притулився хлопчик до її ніг.

"Боже! Усе так, як було зі мною, – подумала Віра. – Я так само колись тулилася до гуцулки Анни Бучко, не хотіла їхати до рідних по крові людей. Нічого. Я звикла, і Коля звикне."

– Віро, йди і ти до мене жити, – нараз запропонувала Павлина.

– Дуже слушна пропозиція, – зраділа Віра. – В дядька Ярослава свої діти, свої проблеми. А я вдень працюю, ввечері ходжу в технікум, а ночами вчу уроки, пишу реферати. Відчуваю, що заважаю цим добрим людям. У вас, пані Павлинко, я почуватимусь вільніше.

Гуртом наварили голубців з тертої картоплі, присмачили шкварками з цибулею. Ласували ними, запиваючи вишневим компотом, і до півночі розмовляли.

– Послухайте, який мені іспит влаштувала Марія Григорівна, коли я перевелась на роботу в лабораторію. Сміх та й годі. Дала задачку на проценти: "Два землекопи копали канаву. Один з них протягом дня викопав канаву такої-то довжини. Інший – такої-то. Який відсоток роботи виконав перший землекоп по відношенню до другого?" Я сиджу і думаю, що це таке – канава? Задачі не рішаю, а намагаюся второпати, що це слово означає. "Вера, у тебя какие-то проблемы?"– цікавиться начальниця. "Ні, – кажу, – ніяких проблем." Запитати, що таке канава, соромлюсь. Нарешті зважилась: "Маріє Григорівно, я задачку розв'яжу тільки тоді, коли ви мені поясните, що це за слово – канава." "Откуда мне знать. Это что-то по-украински, а я украинского языка не изучала." Не відаю, чим би закінчився мій іспит, якби до кабінету не зайшла Ганя Кривонос. "Канава – це фоса по-нашому. Вірко, невже ти такої дрібниці не знаєш?"– сказала вона. Через п'ять хвилин уже були підраховані проценти.

Жінки довго й весело сміються.

– Вірко, розкажи Павлинці історію з моїми окулярами, – підказує Настя.

– А! Було таке. Влаштувала мені Марія Григорівна іспит на зважування. Я цим ніколи на займалась, тож не могла відрізнити півкілограмової гирі від кілограмової. "Взвесь мне, Вера, триста пятьдесят граммов щебня," – наказала завлабораторією. Я підійшла до ваги, обійшла навколо неї, засунула носа до скриньки і шукаю потрібну гирю. Довго шукаю, а тристап'ятдесятграмової гирі не знаходжу. "Да ты плохо видишь, девочка! У тебя серьезные проблемы со зрением, –каже начальниця. – Я тебя отпускаю в поликлинику, пусть твои глаза посмотрят окулисты и выпишут очки. Чтобы я видела тебя на работе только в очках!" Я поїхала до Войнилова і взяла бабцині окуляри, Попросила співпрацівницю Тамару Чайковську, щоб навчила зважувати на лабораторній вазі. "Очки есть?"– запитала Марія Григорівна через два дні. "Є, є!" – запевняю. "Тогда взвесь, пожалуйста, сто двадцать граммов

цемента." Все розпливається крізь бабусині окуляри, але швиденько зважую. "А теперь – семьсот пятьдесят граммов щебня." Важу. "Вот видишь! Совсем другое дело! Ты ещё не раз мне спасибо скажешь, что я тебя к врачам направила."

Знову жінки сміються. Лягають спати далеко за північ. Молоді засинають відразу, а Настя ще довго молиться в пітьмі, дякує Пресвятій Діві Марії за внучку і вимолює для всіх добрих людей на світі міцного здоров'я, миру та благополуччя.

* * *

Тієї осені і в бабусі, і в онуки була нагода вийти заміж. Після того, як Павлина забрала Миколку до себе, Анастасія знову перейшла жити з "нечестивої" хатини до сина. Одного вечора перейшов її на дорозі немолодий чоловік. Це був Дікарєв, голова Войнилівського райвиконкому, бо з їхнього селища зробили районний центр.

– Здравствуйте, Анастасия Ивановна. Как жизнь? Пенсию получаете?

– Слава Богу, поновили в Івано-Франківську.

– Должен сказать, что если бы не я, то не видать вам пенсии, как собственных ушей. И Бог не помог бы. Это я...

– Та невже? Коли так, то красненько дякую.

– Спасибочкой не обойдетесь. Есть у меня к вам очень серьезное предложение.

– На могорич натякаєте? – пожартувала Королиха.

– Да нет. Я – фронтовик, человек решительный...

– Що ж там таке? Бігме, цікаво!

– Выходите за меня замуж, Анастасия Ивановна!

Бабу ніби грім ударив:

– Пане начальнику! Для чого ви наді мною знущаєтесь? Мені вже за шістдесят, то ж потрібно замовляти квиток у Могилянськ, а не...

– Все же вы подумайте хорошенько. Я вдовец. Вы тоже одинокая женщина. У вас есть внучка, а у меня – одна-единственная дочь. Я живу в вашем доме и вас туда заберу. Пенсия у меня будет приличная. О вас наслышан, что вы – непревзойденная хазяйка и очень культурная, добрая...

– Ну знаєте! Пережила я двох чоловіків, але щоб комуніста! – спересердя прохопилося в Насті. Вона запнулась і швиденько виправилась:

– Третього пережити не хочу!

Повернулася й пішла. На серці було тривожно. Вона й раніше

помічала, що голова райвиконкому пильно придивляється до неї, адже життя заставляло Настю переступати поріг його кабінету не один раз. Але щоб таке!

"Агій! Навіть у страшному сні женихи не снились! Дружина поштмейстера Юліана Короля, мати відомої оунівки "Тані", і щоб заміж за комуніста?! Не діждеться він ніколи," – сердилася стара Королиха.

Минув тиждень. Прийшов посильний, приніс якесь повідомлення, Настю викликали в райвиконком. Дікарєв сидів у кабінеті за столом і, не піднімаючи погляду від паперів, запитав:

– Ну как?

– Ніяк – відповіла Настя.

– Всё ясно, – сказав ущипливо. – С вас сняли пенсию.

– Не може бути! Її недавно поновили через обласний суд.

– А вчера суд отменил свое постановление. Читайте.

– Читайте самі. Коби ви тільки того й мали у житті, що тих нещасних вісімнадцять рублів! – і вийшла з кабінету.

Так сумно закінчилось райвиконкомівське сватання. Баба Настя знову залишилась без пенсії. Цього разу вона вирішила нікуди не ходити, не просити, не принижуватись, Вірочка непогано заробляла і щомісячно виділяла бабусі дещицю зі своєї зарплатні. Крім того Віру сватали, і її жених був Насті до душі. В шкільні роки дівчина не зустрічалася з хлопцями. Соромилась бабусі. Настя була людиною суворих моральних правил і "шляхетного виховання", як гордовито при нагоді вона казала своїй онучці. Тепер вибрала їй нареченого сама. Це був Володимир Гургула, син Томашівського греко-католицького священика.

– Вірусю, ходімо до сповіді, – одного недільного ранку запропонувала Настя.

Вони встали до сходу сонця і пішли польовими стежками в підпільну церкву. Молилися щиро, з душевним трепетом. Висповідались і причастились.

– Пані поштмейстрова, – звернувся згодом до бабусі отець Гургула, –Моєму синові Володимиру сподобалась ваша внучка. Може б ми їх познайомили, а через деякий час і одружили?

– Красно дякую за велику честь, панотче. Але відповідь на це делікатне питання повинна дати не я. Та й молоденька вона дуже, торік школу скінчила...

Настя передала суть розмови Вірі.

– Як він тобі, Вірко? Подобається?

– Подобається. Але заміж не піду.

– Чому? З доброго роду, гречний юнак з культурним поводженням, не те що сучасні батяри*.

– Справді хороший хлопець, але заміж не хочу. Буду працювати, вчитись... Моя доля нікуди від мене не дінеться.

– Ой, гляди, дівко, потім жаліти будеш! Такі женихи на дорозі не валяються.

Віра за Влодком не жаліла. А от за його батьками гірко плакала, проводжаючи в останню дорогу. За непохитні релігійні переконання їх живими спалили кагебісти у власній хаті. Ще в сталінські часи отця Анатолія Гургулу багато разів викликали в спецвідділ, заставляли підкоритися Московському патріархові. Він не погодився. Тоді його з дружиною заарештували, засудили і повезли по етапу в концтабори. Дев'ять років неволі не зламали священика. Вдруге судити його за віру побоялись, бо вже існувала Гельсінська спілка, і такий судовий процес обов'язково прозвучав би на весь світ по радіо "Свобода".

– Попа надо убить!– вирішило кагебістське начальство.– Но сделать так хитро, чтобы комар носа не подточил!

– Каким способом?

– Инсценировать пожар. Короче говоря – сжечь в собственном доме.

Досвіду кагебістам було не позичати. Сценарій простий, але спрацьовував не один раз. Пізньої темної ночі вбивці підперли знадвору двері дрючком. Вікна, стіни й дах хатини облили бензином і підпалили. За лічені хвилини хата згоріла разом з непокірним священиком і його дружиною.

– Неосторожное пользование огнем, – був короткий висновок експертизи.

Та людей обдурити не можна. Вони знали, хто приклав руки, щоб знищити їхнього пастиря. Але що могла зробити малочисельна громада парафіян? Хіба що з почестями поховати мучеників.

* * *

Минуло два роки з того часу, як Віра перейшла на роботу в трест. Усе в неї йшло на лад. В лабораторії її любили, в технікумі вчилась успішно. Правда, помер вуйко Михайло. Його смерть вони з бабусею пережили, як непоправну родинну трагедію. Навіть чужі люди плакали за ним, бо це був чоловік великої милосердної душі, а Віра сприймала його, як рідного батька.

– Сину, сину! – тужила стара мати. – Чому ти помер, а я живу? Краще б мені не дочекати такої страшної днини! Господи, за віщо так тяжко мене караєш?

Невдовзі по синовій смерті його діти вигнали з хати бабу Настю на вулицю. Але Бог не зовсім відвернувся від старої Королихи. Якраз на часі вручили Вірі ключі від однокімнатної квартири. Вона, не гаючись, перевезла бабусю до Калуша.

– Наче в раю! – тішились вони своїм маленьким, але затишним кубельцем.

– Все ж це не наша квартира, бабцю. Вона – відомча, тобто від тресту. Мушу працювати тут усе своє життя, відробляти жилплощу. Якби не наша Марія Григорівна, то стояла б я у черзі ще не один рік. Спасибі їй!

З того часу Віра перестала тремтіти при зустрічах з начальницею, як це було раніше. Цим скористалися лаборантки.

– Піди, Віро, на склад і поміняй термометр.

– Я його не била. Нехай іде той, хто розбив.

– Але бували випадки, що й ти била.

– Тоді сама ходила міняти.

– Йди, Віро, йди! Ми всі тебе просимо. Марія Григорівна на тебе не буде сваритись.

Завідуюча лабораторією сердилась, коли дівчата били термометри. Вона привчала, мов зіницю ока, берегти "государственное имущество." Але без термометра нема роботи. Щохвилини потрібно замірювати температуру розчину, та й термостати без термометрів працювати не можуть.

До Віри підійшла Лариса, обняла за плечі.

– Це я розбила термометр. Виручи мене, Вірусю, бо цього разу Малка мені не простить.

Віра поїхала на базу. Якраз видавали працівникам зарплату.

– Добрий день! – привіталась Віра і підійшла до столу, за яким сиділа завлабораторією.

– Здравствуй, Вера, почему не работаешь?

– Розбився термометр,– з ходу почала Віра.

– Как это понимать? Неужели сам разбился?– здивовано подивилась на дівчину з-під окулярів Марія Григорівна.

Віра промовчала.

– Сам термометр разбиться не мог. Скажи, кто разбил?

– Не знаю.

– Значит, ты разбила.

– Та ні, я його не била.

– Тогда кто?

– Не знаю!

– Не знаешь? Ты обязана при пересменке проверить наличие и

исправность всех инструментов и приборов. За каждый испорченный прибор буду вичислять из зарплаты.

– Нічого я не знаю. А якби й знала, то не сказала б. Дайте нам новий термометр. Без нього працювати неможливо.

– Вы только посмотрите на неё! Что она мне такое балакает? Ну да ладно! Куда от тебя денешься?

Вона засміялась, обняла Віру за плечі, повела на склад і видала новенький термометр.

А через кілька днів Віра потрапила в халепу. Коли йшла на роботу, то на прохідній ЗБІКу* зустріла майстра.

– Доброго ранку!

– Доброго ранку, Віро. Чого тобі не спиться? Ще година до початку робочого дня, а ти вже тут.

– А! Маю багато роботи. Увечері лишитись не можу, бо вчусь.

– Ну йди, йди!

Коли через деякий час несла бетонні кубики під прес на випробування, то побачила, що той самий майстер розмовляє на подвір'ї з якимось незнайомим чоловіком. Мовчки пройшла повз них.

"Вранці віталася," – подумала. Тільки-но повернулась у лабораторію, як дівчата повідомили:

– Віро, тебе викликає Марія Григорівна "на килим".

– Чого б це?– здивувалась дівчина.

Постукала в двері кабінету. Привіталась.

– Здравствуй, Вера, здравствуй! Вот со мной ты всегда здороваешься, а с большим начальством – нет. Почему?

– Я завжди з усіма вітаюсь.

– Да нет. Вот поступила на тебя жалоба от главного энергетика комбината. Почему с ним не поздоровалась?

– Бо я його не бачила.

– А ты его хоть знаешь в лицо?

– Ні, не знаю.

– Вот, вот. Ты его не знаешь, а он тебя знает.

– Не бачила я ніякого енергетика.

– Врешь, Вера! Ти несла кубики на испытание, а он во дворе разговаривал с мастером. Прошла молча мимо, вроде он не человек.

– Маріє Григорівно! Та я ж не знала, що то головний енергетик!

– Да? Может и не знала. Но он страшно разозлился и приказал, чтобы я тебя уволила. Так и сказал: "Чтобы её через двадцать четыре часа в лаборатории не было!"

Віра стояла ні жива, ні мертва. Ну навіщо їй цей клопіт?

Є ж правило: зустрів людину – привітайся, а зустрів її вдруге цього ж дня – привітайся вдруге. Марія Григорівна подивилась на пригнічену Віру і розсміялась:

– Иди работай. Я тебя не уволю.

– Може, мені вибачитись перед ним?

– Еще чего! Я ему так всыпала за тебя, что он будет помнить до молодих веников! Но советую тебе все-таки здороваться со всеми – со знакомыми и с незнакомыми.

* * *

Того дня, коли зустріла свого судженого, Віра не забуде ніколи. Ранок був особливий: сонячний, погідний, веселий. Веселий та сонячний був і настрій у дівчини. Коли бігла через двір, то бачила, як від'їжджають на полігон завантажені бетоном самоскиди.

– Дівчино, перейди мені дорогу на щастя! Ти щаслива? Як вважаєш?

З кабіни визирнув молодий симпатичний водій.

– Чи я щаслива, не знаю. Але знаю напевне, що коли перейду дорогу, то вам обов'язково пощастить, – засміялась Віра і перебігла перед самісіньким капотом автомашини.

– Справді, нинішній ранок розпочався для мене щасливо. А як відносно вечора? Може, проведемо його разом, аби щастя за хвоста впіймати і не впустити, – жартував хлопець.

– Ні, сьогодні не вийде. Не маю часу.

– Гей, Михайле, їдь уже!– сердився водій, самоскид якого стояв позаду. – Загородив дорогу – і ні руш! А ти, дівчино, не кокетуй з водіями, бо зурочать, і буде голова боліти!

Колона машин зрушила з місця, а Віра повернулася в лабораторію.

Працювала, як завжди, та в очах стояв молодий парубок з променистою посмішкою синіх очей.

"Михайло! – думала дівчина. – Його звуть Михайлом!" Відчуття було таке, ніби вже бачила і знала його давним-давно, тільки оце після довгої розлуки зустріла знову.

" То – він... мій... мій!" – була переконана, хоч нічогісінько про нього не знала. Навіть не задавала собі клопоту дізнатися, чи одружений він, чи ні. Була впевнена, що цей водій ще парубок, і що вона сподобалась йому так само, як він їй.

Від першої зустрічі до першого побачення пройшло чимало часу. Але настав такий вечір, коли вони у взаємних обіймах

спіймали все ж таки те омріяне, до чого прагнули. До тієї пори вона вже знала не тільки його ім'я та прізвище, а й біографії його батьків і навіть дідів. А він знав лише її ім'я. Не знав ні справжнього прізвища, ні справжньої біографії, бо вона й сама про себе нічого не знала. Історія її походження та народження була таємницею, яку знала лише бабуся, та не хотіла розкривати. Але й Настя не знала всієї правди до кінця. Одначе був один випадок, який сколихнув Вірину душу. Колись на ЗБІКу підійшов до неї незнайомець і, вибравши мить, коли нікого не було поблизу, сказав:

– Ти – "Робертова" донька.

Віра остовпіла. Затремтіла, як осиковий листок на вітрі. "Що він говорить? Бабуся також називають мене впертим Робертом, коли сердяться. Але щоб чужий чоловік!"

– Ви помилились. Я – Юрочко. Ніякого Роберта не знаю. Мої батьки розбились на мотоциклі.

Повернулась і пішла. Почула, як незнайомець тихо сказав їй услід:

– Таким батьком, як твій, гордитись треба! Ти на нього дуже подібна. Донечко... Доню...

Ще ніколи Вірі не було так важко й тривожно на душі. "Сказати бабусі чи промовчати? Скажу! Ні... Вони все одно не признаються." Замість цього вона сказала:

– Бабцю, я закохалась.

– Він хороший хлопець?

– Дуже хороший.

– Це серйозно?

– Так.

– Цілувались?

– Так.

– То познайом мене з ним.

Бабі Насті Михайло також сподобався.

"По суті це її перше кохання. Не ходила вона ні на танцульки, ні на здибанки, ні ще кудись. Тяжко працює з вісімнадцяти літ. Вечорами вчиться. Утримує себе й мене. Добре я виховала свою внучку. Чемна, скромна дитина. Правда, не хоче ні шити, ні церувати... Нічого, життя заставить! Знайшла собі достойну пару, тож нехай їх Господь благословить на мирне й щасливе життя!"– думала баба і довго молилася вечорами, б'ючи доземні поклони.

* * *

– Віро, коли покличеш на весілля? Чули, що ти виходиш заміж, – щебетали лаборантки.

– Та виходжу... Але яке весілля? Ви ж добре знаєте мої статки і можливості. Розпишемось у загсі, сфотографуємось... Я навіть весільної сукні не маю за що придбати. Візьму напрокат. А ось туфлі мушу таки купити, хоч би й кров з носа!

Дівчата розповіли про все Марії Григорівні.

– Кое-что даст местком, а остальное скинемся мы, девочки, и сыграем Вере комсомольскую свадьбу, – запропонувала завлабораторією.

Дівчата підхопили цю ідею. Поспішили поділитися планами з Вірою.

– Ти ні про що не турбуйся. Меню замовимо в нашій їдальні, а випивку закупимо в крамниці. Правда, весільного подарунка не буде, зате зробимо комсомольське весілля. Тепер це модно. Згода, Вірусю?

– Але ж, дівчата...

– Все буде якнайкраще. Натанцюємось, наспіваємось!

– Гаразд. Та все ж я мушу порадитись з Михайлом.

– Радься, тільки скоріше, бо потрібно наперед приміщення їдальні замовити і продукти закупити.

Віра передала цю розмову нареченому. Його реакція була непередбаченою. Спокійна, врівноважена людина, він раптом вибухнув гнівом:

– Яка ще "комсомольская свадьба"?! Я не комсомолець і ти теж! Не потрібно нам цього, Віро!

– Михайлику, не гарячкуй. Люди одружуються переважно один раз у житті. Тож повинне весілля бути. Я вже згоду дала.

– Дала згоду? Добре. Іди на те посміховисько! Але попереджаю, що за столом будеш сидіти сама. Я не прийду. Нізащо!

– Для чого таке кажеш? Що тепер... Маємо розійтись через дурницю?

– Розлучатися з тобою не маю наміру. Не віддам тебе нікому, запам'ятай. Але послухай мене і відмовся від цієї ведмежої послуги. "Комсомольская свадьба"! І треба ж таке немудре придумати!

Віра відмовилась. Говорила щось про жалобу, про рідню, про сімейні традиції. Не хотіла вплутувати в ці справи Михайла.

Весілля пройшло тихо і мирно. Поблагословили їх образами Спасителя й Богородиці, покропили свяченою водою, обсипали зернами пшениці. Після загсу зібралась найближча родина на скромний обід. Випили, закусили, заспівали, декілька разів вигукнули "гірко" і розійшлись. А в понеділок відвезла Віра на

роботу випивку й закуску, пригостила увесь колектив лабораторії. Співпрацівники подарували молодятам пральну машину.

– Всі страви і торти такі смачні, що можна власний язик проковтнути! – хвалили дівчата.

– Так. Усе готувалося за рецептами моєї дорогої бабусі.

Віра світилася радістю, вродою і тим особливим щастям, яке шукав і знайшов молодий водій Михайло Тимчишин.

* * *

Тепер їхня маленька кімнатка нагадувала казкову рукавичку. Терем, терем, теремок, хто в цім теремі живе? П'ятеро душ! Правду казав колись дядько Ярослав, що в недалекому майбутньому знадобиться Вірі не тільки робота і квартира, а й дитячий садок. Минув рік, і Віра подарувала Михайлові сина Ігоря. З хлопчиком великих проблем не було. Допомагала бабуся. Хоч і старенька, але жвава й працьовита, як бджілка. І обід зварить, і пелюшки випере, і правнука догляне. Були інші проблеми. Не могла молода пара віддатися пестощам і любощам у присутності баби Насті, коли їм цього бажалося, але від таких дрібниць їхнє взаємне кохання не втрачало гостроти. Та й бабуся реагувала на настрій молодят, як барометр на погоду. Вміла вчасно вийти погуляти з дитиною, зробити покупки, а то й поїхати в гості до родичів.

Чотири роки спільного життя з Михайлом промайнули, як один день. Тепер Віра була переконана, що вибір своєї "половини" зробила правильно. З Михайлом було спокійно, надійно та затишно.

– Я знову вагітна, Михайлику, – несміло зізналась вона чоловікові.

– Прекрасно! Маємо сина, а тепер матимемо доньку.

– Але ж, Михайле... В хаті тіснота. Меблів не спромоглися купити. Навіть не зодягнулись по-людськи...

– Це все дрібниці. Зате ми маємо щось цінніше: мир, злагоду і любов.

Михайло наче у воду дивився. Народилася донька, і назвали її Оксаною. Жили, працювали, тішилися дітьми. Донечці виповнилося рік, як бабуся Настя важко захворіла.

– Іди сюди, Вірусю. Щось маю казати. Все життя я боялась, мовчала. Не хотіла, аби ти повторила долю своєї матері.

Віра підійшла до ліжка помираючої, напоїла водою з середнянського джерела, сіла навпроти на ослінчику.

– Не говоріть такого, бабцю. Вам ще жити й жити.

– Ні. Я скоро помру. І так до мого життя Господь Бог додав віку моєї доньки, яка померла молодою. Мені вісімдесят чотири роки, і принаймні половину з них мали б прожити твої батьки. Коли їх убили, то мамі твоїй було двадцять чотири роки, татові – двадцять сім, а тобі, Вірусю, – неповні сім місяців...

– Але ж вони вбилися самі! На мотоциклі...

– Ні, доню, їх убили комуністи. Вони були відданими патріотами України.

Це було справжнім потрясінням. Вірі тимчасово відібрало мову й зір.

– Не треба, бабцю! Не треба! Навіщо ви таке розповідаєте?– ледве спромоглася прошепотіти крейдяними вустами.

– Ти маєш право знати, ким насправді були твої батьки.

– Чому ви не розказали цього раніше? Пощо обманювали мене?

– Я надіялась, що вони живі. Думала, що втекли за кордон, що згодом дадуть про себе знати. Ти ні про що не здогадувалась, Віро... Коли ми мешкали в домі отця Тавуцького, то одного разу привели мене енкаведисти під тюрму. Там лежали трупи українських повстанців. Вони заставили пильно оглянути кожного з них, запевняючи, що між ними є тіла моєї доньки і зятя. Я добре придивилась. Їх там не було! "Тут усі мої сини і мої доньки, – сказала я чекістам. – Най Бог заплатить вам за них по-справедливости!" Після цего випадку не могла я спати ночами. "Значить зв'язкова Христина сказала колись неправду. Якби їх убили кілька років тому назад, то тепер мене б не тягнули на страшні оглядини, – міркувала я. – Їх не було поміж трупами, значить – живі!"

– Ох, бабцю! Краще б ви мені цього не казали. Як маю жити далі з таким тягарем на серці?

– Я хочу, аби ти знала своє справжнє ім'я – Мельник Віра Ярославівна. А народилась ти в повстанському бункері біля гори Яворини...

Бабуся заплющила очі, перевела подих і довго мовчала.

– Твоя мати мала підпільне псевдо "Таня"... Навчаючись у Львові, написала мені лист: "Мамусю, ще давніше була я на одній виставі. То була політична, антикомуністична п'єска. Показували більшовиків у вигляді чортів, тобто з рогами й хвостами. Аж ось вони прийшли, і я переконалася, що насправді вони встократ страшніші, як у тій виставі. Це не чорти! Це червоні демони! Безбожні, жорстокі, кровожадні кати! Вони мої закляті вороги, мамусю!"

Настя знову замовкла. Віра плакала.

– "Роберт" – то підпільне псевдо твого батька, дитино. Я маю на нього великий жаль і не прощу ніколи. Мудрий, аж занадто... Вольовий... З хорошої сім'ї. Його батько дякував, війтом люди обирали... А він... Мав можливість вберегти Антоніну від смерти. Вона мусіла жити заради дітей, бо їх у неї було двоє. Так, Вірусю, у тебе був братик Роман...

Ось тобі на! Ще одна приголомшлива новина! Віра ніби скам'яніла, тільки невідривно дивилася в бабусині очі, які вже вкрилися передсмертною пеленою,

– Тося народила двійнят... Хлопчик помер у тримісячному віці і похований у селі Суботові Галицького району. Я знаю... Ми тоді досить часто виділись... А ти... Тебе врятували добрі люди... Най благословить їх Бог...

Тихо померла ця мудра й мужня жінка, Анастасія Король, ніби заснула. Її останні слова були:

– Поховайте мене біля діда Юліана.

Однак більшовицька влада не дала виконати її останнього заповіту. Привезли труну з покійницею з Калуша до Войнилова, почали кланятись представникам чиновництва усіх рангів.

– Ні! – вперлись червоні бюрократи. – Хороніть де хочете, тільки не там!

Що вдієш? Не везти ж мертву бабусю назад до Калуша. Поховали у Войнилові, тільки на іншому цвинтарі.

– Бабусенько мої дорогі! Мир і спокій вашому праху, а душі – царство небесне. Ви були для мене і батьком, і матір'ю, і подругою, і цілим світом...

А на роботі проводжали на пенсію завідувачку лабораторією Марію Григорівну Ентіс. Накрили стіл, підносили подарунки, виголошували тости. Аж тепер зрозуміли дівчата, яку непересічну людину вони втрачають. В кінці вечора Віра насмілилась запитати в колишньої начальниці:

– Маріє Григорівно, зізнайтесь відверто, за що ви мене недолюблювали?

– Откуда ты такое взяла?

– Я це відчувала.

– Ах, Верочка, детка! Тебя то я любила больше всех!

– Чому ж ви були до мене такі суворі?

– Не знаешь ты, Вера Михайловна, сколько раз меня вызывали в КГБ. Говорили: "Вы приняли на работу дочь крупного бандеровского командира." А тот случай с главным энергетиком...

Это был предлог, чтобы уволить тебя. Я могла это сделать, избавиться от проблем. Но я не уволила. И никому не рассказала. Даже ты до сих пор ничего не знала...

Віра з вдячністю припала до плеча "сердитої Малки", а з очей котилися сльози. От уже дійсно, що все життя проживе людина, а так і не знатиме, хто її ворог, а хто друг.

* * *

Йшли роки. Мінялися кремлівські вожді, але всі вони жорстоко переслідували й карали патріотів України. Віра жила скромно й тихо. Своєї автобіографії не розповідала навіть рідним дітям. Не сміла сподіватись, що буде жити в Українській Незалежній Державі. Доленосний 1991 рік докорінно змінив її власне життя і життя її земляків. Посмертно реабілітували її батьків і дідуся з бабусею.

– Надумала я, Михайле, розпочати клопотання, аби повернули дідову спадщину.

– Яку спадщину?

– Будинок, сад і город у Войнилові.

– Гадаю, що це даремна затія, – засумнівався Михайло. – При владі залишилися ті самі чиновники, які керували в радянські часи. Шкода нервів, жінко.

– Спробую. Покійна бабця казали не раз, що потрібно поставити перед собою мету і вперто до неї прямувати.

Поїхала Віра у Войнилівську селищну раду.

– Це неможливо. В будинку вашого діда проживає дві сім'ї. Усе законно. Житло їм надала держава. Вони мають на руках ордери. Прописані. То ж яке ми маємо право виганяти їх на вулицю?

– А за яким правом вигнали з хати на вулицю сім'ю мого діда? – спокійно і ввічливо запитала Віра. – В селищі будуються житлові будинки, тож надайте цим сім'ям квартири.

– Ну знаєте! Ви мене будете вчити! Вашу хату забрали за рішенням суду, а я не прокурор і не суддя!– сердився голова.

– А ось у цих документах написано, що ні дід, ні баба ні в чому винні не були. Навпаки, винувата колишня влада, яка їх переслідувала і незаконно виселила з власного дому.

Віра поклала на стіл довідки про реабілітацію Юліана Короля та Анастасії Король. Голова зробив вигляд, що читає довідки, а сам якось незвично метушився, щохвилини хапаючись за телефон. Він не так уже й давно здав свій партквиток і намагався не конфліктувати з людьми.

– Ну добре. Залишайте заяву в секретарки. Вона вам скаже, які документи потрібно зібрати і повідомить, коли відбудеться чергове засідання селищної ради. Ми вас закличемо.

Віра поїхала додому. Майже місяць збирала в установах різні довідки і виписки з протоколів. Нарешті долучила їх до справи.

– На яке число призначене засідання?– запитала в секретарки.

– Ми вас повідомимо.

Минув місяць, другий, а її так нікуди й не викликали. Тільки після особистої розмови з селищним головою потрапила Віра на засідання. Порахували членів ради – вісім чоловік. Після перегляду документів почали голосувати. Шестеро проголосували проти того, щоб Вірі Тимчишин повернути будинок, а двоє – за. Ці двоє були з місцевих. Вони добре знали начальника Войнилівського поштамту Юліана Короля та його сім'ю. Решта були чужинцями, яких поселили більшовики в будинках вивезених на Сибір людей.

Незважаючи на невдачу, жінка руки не склала. Пішла в Калуське Братство ОУН-УПА.

– Ми вас обов'язково підтримаємо. Але радимо звернутися до голови Товариства "Меморіал" пана Олекси Грабчука. В нього бойцівський характер. Разом ми постараємось вирішити цю справу позитивно, – сказав станичний Іван Кульчицький.

Віра пішла в "Меморіал". Пан Грабчук сидів за столом у вишитій сорочці і переглядав папери. Це був чоловік похилого віку, який пройшов через пекло сталінських катівень, але зберіг вірність ідеї, незламну волю, залізний характер і молодечу енергію.

– Слава Ісусу Христу!

– Слава навіки!

– Ось... Я прийшла в такій справі... Мені порадив пан Кульчицький... Два рази була на засіданні, але даремно.

– Прошу сідати. Що там у вас? Розповідайте сміливіше! – підбадьорив жінку словами й посмішкою.

Уважно вислухав, задав декілька доречних питань і пообіцяв:

– Сподіваюся, що вашу справу виграємо. Залишіть папери, я перечитаю. Дайте номер телефону і домашню адресу.

Уже наступного дня він зателефонував:

– Негайно їдьте сюди! Чому вчора ви мені нічого не сказали? З паперів я дізнався, що ви – донька легендарного "Роберта". Та ж ми з них шкуру здеремо, а доб'ємося справедливості! Якраз сьогодні в одинадцятій годині розпочнеться засідання селищної ради у Войнилові. Поїхали! Боже любий! Адже ваш батько був нагороджений УГВР Бронзовим і Золотим Хрестом Заслуги!

– Але... Я не зібрана їхати.

– Та яке це має значення? Потрібно залізо кувати, поки гаряче. Поїхали, кажу!

Приїхали вчасно. Питання про повернення майна Вірі Тимчишин поставили на розгляд в останню чергу.

– Нічого знати не хочу! Поміняйте порядок денний! Наше питання поставте на перше місце, – звелів пан Олекса.

Перечитали папери. Почали голосувати. Знову набрали два голоси за, а шість – проти. Грабчук розізлився. Стукнув кулаком по столі так, що папери полетіли під стелю. Став посеред канцелярії і, звертаючись до секретарки, сказав:

– Голосування вважається недійсним. Друкуйте те, що говоритиму я! Спірний будинок з садом і городом належав Юліану Королю. Про це свідчать зібрані довідки і підписи свідків. Що пані Віра Тимчишин є внучкою Юліана Короля, підтверджують оці папери. А реабілітувала сім'ю Королів Незалежна Соборна Самостійна Україна! Ви що? Не читали нових законів? – грізно звернувся до членів комісії.

– Добре, добре, – спохватився голова. – Ми переголосуємо! Тимчишин Віра Михайлівна стає власницею будинку свого діда Короля Юліна Івановича. Але в постанові має бути зазначено, що вселитися в будинок вона матиме право тільки тоді, коли люди, які зараз там проживають, отримають інше житло.

– А коли ви зможете їх переселити?

– Це справа нелегка, самі знаєте. Можуть роки пройти. Адже будівництво скоротили до мінімуму.

– А що за люди там мешкають?

Голова назвав прізвища.

–Ага! Колишні райкомівці. Тепер ясно. Одна сім'я з Челябинська, а друга – з Рязані. Це ті, котрі знищили її батьків, а дідові відбили нутрощі. Нехай їдуть на свою батьківщину. Ми їх сюди не запрошували. Нас везли туди під дулами автоматів, а вони самі повзли на хлібосольну Україну. Ми маємо законне право жити на рідній землі і у власній хаті. Пишіть! – знову стукнув старий кулаком по столі, звертаючись до друкарки.

Він диктував текст постанови, а члени селищної ради мовчали, немов у рот води понабирали. Через десять хвилин документ був готовий.

– Підпишіть!

Підписали всі.

– Поставте печатку!

Поставили.

– Вітаю вас, пані Віро. Ще будете мати трохи мороки, заки отримаєте ордер.

А мороки попереду було ще дуже і дуже багато. Хитра секретарка таки вписала у відповідну графу, що дана постанова набере законної сили при умові, якщо мешканці спірного будинку отримають квартири. Недосвідчена в таких справах Віра не здогадалась перечитати текст постанови. Вона раділа, що клопотання закінчилось так швидко і на її користь. Сердечно дякувала голові "Меморіалу" за допомогу. Не запідозрив підступної пастки і пан Грабчук. Згодом довелося залучити Калуського станичного Івана Кульчицького разом з колишніми вояками УПА. Справу про передачу будинку розглядав суд. Хто знає, як би вирішилось це питання, якби не підтримка вірних друзів.

– Пан Грабчук був людиною з великої літери, – сказала Віра після його смерті. – Все, за що він брався, горіло в його руках. Багатьом мертвим він повернув імена, багатьом живим допоміг у скрутну годину. Справжнім пам'ятником по собі залишив пан Олекса каплицю, збудовану в Калуші з його ініціативи. Важку працю і рештки сил вклав він у це нелегке будівництво. Зате щонеділі збираються там люди, і отець Чернега править службу Божу. А ще люблю, наче рідного тата, пана Кульчицького. Він допоміг моїй Оксаночці при вступі до університету, а відтак з роботою. Оксана скінчила юрфак у Львові і працює в Калуському райвиконкомі. Син Ігор обрав батькову професію – став водієм.

Ця мила, привітна жінка з посивілими кучерями і добрими очима господарює в хаті, збудованій дідом Юліаном і бабою Анастасією. Зберігає, як святиню, фотографії своїх легендарних батьків – Антоніни та Ярослава Мельників.

– Хоч моя молодість і зрілість пройшли в Калуші, а мене туди чомусь не тягне. Он як зеленіють грядки в городі, як цвітуть і пахнуть яблуні в саду! Любо й радісно живеться мені на рідній дідизні!

* * *

Хтось стукав у двері.

– Прошу заходити! Відчинено! – гукнула Віра з кімнати. Виглянула. Немолода, симпатична жінка переступила поріг.

"Якась чужа. У Войнилові я такої не бачила," – подумала Віра.

Жінка поставила при вході валізу.

– Здрасьте!

– Доброго здоров'я.

– Вот приехала издалека, чтобы увидеть родной дом.

"Що вона городить про "родной дом"? – здивувалась господиня, а вголос запитала:

– Ви про цей дім говорите?

– Да.

– Вибачте... Був ваш – став наш.

– И вы одна здесь живете?

– Ні, не одна. З чоловіком.

– Двоє людей в таком большом доме? Странно! В былые времена здесь проживало две – три семьи райкомовцев.

"Відки знає? Певно, одна з них", – міркувала Віра.

– Хто ж ви така?

– Я Валентина Дикарева. Мой отец когда-то был председателем Войниловского райисполкома, и мы здесь жили.

"Дивись, яка пташка прилетіла,– подумала Віра з неприязню. – Я тулилась по чужих розвалюхах, де падала стеля на голову, а вони жирували отут, в цих просторих і світлих кімнатах. Дікарєв... Десь я чула це прізвище... Ага! Це ж той Дікарєв, що сватався до моєї бабусі, а коли дістав відкоша, то помстився, відібравши мізерну пенсію, на яку ми животіли. Погодилась би бабця Настя на його пропозицію, і ми могли б стати з цією жінкою близькими родичками. Боже праведний!"

– Перепрошую... Ви тут щось забули?

– Да нет. Я думала, что здесь живут те самые люди, что жили раньше. Хотела погостить, вспомнить детство...

– Часи змінились. Україна стала незалежною державою. Цю хату теперішня влада повернула нашій сім'ї.

– Придется мне уезжать. Как говориться: "от ворот – поворот". Все же разрешите пройти в сад. Я так его любила!

– Це можна.

Був кінець квітня. В саду буяла весна.

– Словно в белой сказке! – емоційно вигукнула жінка. – Я даже помню, какие сорта яблок здесь созревали. Вот на этой – белый налив, на той – спасовка. Вкусные, ароматные!

" Отож! А мені хіба не кортіло посмакувати сливами, яблуками, порічками з дідового садка? Одного разу бабця відважились піти назбирати в траві груш, то навіть на подвір'я не пустили!" – виринав у свідомості болючий спогад.

Гостя сіла на старенькій лавчині під грубезним волоським горіхом.

– Вот и лавочка моя сохранилась! Здесь когда-то стоял стол, и я частенько готовила в тени уроки...

Складалося враження, що ця чужоземка вважає все навколо своєю "вотчиною".

– Вибачте мені, будь ласка, на слові, – тихо промовила Віра. – Цю хату збудував мій дід. Він посадив ці яблуні, цю грушу і цього горіха. Але його викинули з рідного обійстя на вулицю. Дід помер, бо його тяжко катували на допитах. Вбили моїх тата й маму. Я залишилася сиротою з колиски. Поневірялась по чужих людях і чужих закутках, а в нашому домі жили райкомівці. Он там у костелі була в'язниця, де замордували декілька сотень людей. Потім зруйнували і костел, щоб замести сліди своїх злочинів. Робили це чужинці, поневолювачі... Хіба це справедливо?

У Віри пересохло в горлі, до очей підступили пекучі сльози. Сподівалась, що незнайомка зрозуміє, поспівчуває, покається. Але вона якось дивно посміхалась.

– У моєму серці нема ворожнечі, – пересилила себе Віра. – Особисто ви – не винні...

– Да! Я не виновата! – поспішила запевнити жінка. – Я родилась на Урале, но считаю своей родиной Украину. Здесь так хорошо!

– Не треба... Ви росіянка, тож ваша батьківщина – Росія. Україна –моя батьківщина. Любіть свою батьківщину так, як ми любимо свою. А тепер ходімо в хату, і я нагодую вас обідом.

Зелений борщ зі сметаною і вареники з картоплею дуже сподобались незнайомці. Згодом провела Віра незвану гостю на автобусну зупинку.

– Спасибо вам, Вера Михайловна... Простите...

Останні слова загубилися в гуркоті двигуна. Чужинка припала лицем до вікна і махала рукою. А Віра довго стояла посеред дороги, витираючи непрохані сльози.

– Я простила... Але забути не можу. Це вище моїх сил!

* * *

Вільний вітер гуляв по верхах і долах Карпатських гір. Гомоніли смереки, розповідаючи правду про криваву трагедію, що відбулася півстоліття тому біля підніжжя гори Яворини. Тисячі людей долали гірські стежки, пробиралися через лісові хащі, щоб віддати честь і шану українським патріотам, які не зрадили оунівській присязі. Майоріли в осінньому небі синьо-жовті та червоно-чорні стяги, золотом виблискували тризуби, палахкотіли на галявинах ватри, лунали стрілецькі й повстанські пісні. Священики відправляли панахиду.

– Подай, Господи, замученим, розстріляним і заживо

похороненим патріотам, які полягли за волю і незалежність України ві-і-ічную па-а-м'ять!

– Вічная пам'ять! Вічная пам'ять! Вічная пам'ять! – співав церковний хор.

Загриміли залпи салюту. Захиталося, затремтіло полум'я свічок.

– Увага! До апелю шикуйсь! Струнко! – пролунала команда голови Всеукраїнського Братства ветеранів ОУН-УПА Михайла Зеленчука.

Завмерли шеренги сивочолих комбатантів Української Повстанської Армії в стрілецьких одностроях.

– Ярослав Мельник – "Роберт" – крайовий провідник ОУН Карпатського краю! – чітко вигукнув пан Зеленчук.

– Загинув на полі Слави! – видихнули сотні грудей.

– Антоніна Мельник – "Таня" – лікар і друкарка крайового проводу!

– Загинула на полі Слави!

– "Скала" – референт СБ крайового проводу!

– Загинув на полі Слави!

– "Микола" – технічний референт крайового проводу!

– Загинув на полі Слави!

– "Марійка" – член крайового проводу!

– Загинула на полі Слави!

– "Левко" – комендант охорони!

– Загинув на полі Слави!

– "Богдан" – стрілець охорони!

– Загинув на полі Слави!

– "Мороз" – стрілець охорони!

– Загинув на полі Слави!

– "Тимко" – стрілець охорони!

– Загинув на полі Слави!

– Вшануймо пам'ять полеглих героїв хвилиною мовчання!

Люди завмерли. Тиша стояла така, що чутно було, як дихає сусід.

– Спочинь!

Ой, зацвіла черемха буйним цвітом,
Там прощався повстанець з білим світом,
Вранці прийшли друзі поглядіти,
А за нічку його тіло вкрили квіти... –

заспівав зведений хор сумну мелодію, і заплакали не тільки жінки та діти, а й загартовані в боях і в сталінських катівнях вояки УПА. Квартет школярів у вишиваних сорочках виконав пісню про трьох братів-прикарпатців:

Ой, там при лузі, при дорозі
Червоні маки розцвіли.
Ой, там три браття з Прикарпаття
Життя за волю віддали.
Було їх троє, всього лиш троє,
Зате відважні, мов орли.
Вони не знали, що друг їх зрадив
Катам червоної Москви.
Як їх боївку оточили,
Кричать: "Бандери, руки вверх!"
Хтось крикнув: "Слава Україні!
Ми не здамося, краще смерть!"
І тут три браття поцілувались,
Ніхто пощади не просив,
Вже більш не рвалися гранати,
І кулемет не стукотів.
І ми боротися будемо
Проти проклятих ворогів,
І вічну пам'ять збережемо
Про прикарпатців – трьох братів.

Віра була тут, на цьому священному місці, просякнутому кров'ю її батька й матері. Заходила в ту, третю, кімнату відреставрованого бункера, де за людськими переказами п'ятдесят років тому вона появилась на світ. Туман плив перед її очима. Здавалося, що вона потрапила в якийсь інший, легендарний світ, де жили, боролись і помирали персонажі з героїчних казок. Слухала промови, які виголошували бойові друзі її батька. В цих промовах було багато високих, незнайомих їй досі слів. До неї підходили жінки, обнімали, цілували.

– Вірочко, я годувала тебе своїми грудьми...

– Вірочко, ти жила в нашій сім'ї. Ми тебе любили, як рідну...

Хто це? Ага! То Анна мала, Анничка, якій уже, певно, за шістдесят. Тієї ж, першої, що годувала її грудьми, Віра так і не змогла пригадати. Її фотографували фотографи, журналісти брали інтерв'ю... Народжена під землею!

Почувалася незручно і багато чого потім не могла пригадати. Чітко і ясно запам'ятався лише епізод, коли співали Гімн України. Знову завмерли в стійці "струнко" вояки УПА... Мабуть, що з цієї самої миті Віра по-справжньому усвідомила, чиїх вона батьків дитина, відчула всім єством, що вона – українка. Гордість, радість, біль і любов – усе змішалося в маленькому жіночому серці і

бушувало, і палахкотіло, мов те вранішнє сонце, яке щойно зійшло над гірськими вершинами.

– Слава українським повстанцям, борцям за волю України! – вигукнув промовець.

– Слава! Слава! Слава!– скандували тисячі людей.

– Слава! Слава! Слава! – луною відзивалася гора Яворина.

– Слава! Слава! Слава! – шуміли вічнозелені смереки. Довго вони мовчали...

Примітки автора:

апель – переклик імен вояків ОУН–УПА, які загинули в боях
афини (яфини) – чорниці
Ахтунг! УПА – гебіт! (нім) – Увага! Терен УПА!
Береза Картузька – польський концтабір для політв'язнів
бинда – стрічка
боцян – лелека
бринза – овечий сир
вакації – канікули
варцаба – підвіконня
вар'ят – дурень
верета – рядно
виходок – туалет, нужник
ВО – військовий округ
волокно – шкіряна мотузка
вуйко – рідний брат матері
гоноровий – гордий
грис – висівки
дзядзьо – дідусь
димка – спідниця
друга Матка – Різдво Пресвятої Богородиці
друлити – штовхати
жалівка – кропива
жентиця – сироватка з овечого молока
застрик – укол, ін'єкція
ЗБІК – залізобетонний комбінат
зух – сміливець
кавалок мамалиги – шматок густої кукурудзяної каші
капець – черевик
кацабейка – кожушана безрукавка
коцик – одіяльце
крайсгауптман – керівник адміністративної округи
кредене – буфет, шафа для посуду

кримінал (у криміналі) – в'язниця (у в'язниці)
кулеша – рідка кукурудзяна каша
легіники – юнаки
мандибурка – картопля
мешкання – квартира
мештики – черевички, туфельки
МП – німецький автомат
олива – олія
пантрувати – пильнувати
парох – священик
пивниця – льох, погреб
писок – рот
плебанія – обійстя священика
портки – штани
постерунок – відділок польської жандармерії
ППШ – російський автомат 1941 року, "папаша"
ровер – велосипед
СБ – служба безпеки
свербивус – шипшина
сексот (рос.) – секретный сотрудник
слічна панєнка (поль.) – гарна дівчина
стрибки – истребительный батальйон
стрийна – рідна батькова сестра
стрих – горище
танші – дешевші
тартак – лісопилка
УГВР – Українська Головна Визвольна Рада
фана – хоругва
фест – сильно
фоєр! – нім. команда "Плі!" – стріль!
фоса – рівчак, канава
фраєр – ловелас, залицяльник
церата – клейонка
цурис – халепа

чічка – квіточка
Шляк би го трафив! – лайка (грім би його побив!)
шпацір – прогулянка
Шутко́ва неділя – Вербна неділя
ясик – маленька подушечка

Літературно-художнє видання

Тетяна Мусіївна Байда

Довго мовчали смереки

Художньо-документальна повість

Головний редактор – ***Дмитро Головенко***

Літературний редактор – ***Феодосій Мандзюк***
Технічний редактор – ***Тамара Демчук***
Комп'ютерний набір та верстка – ***Світлана Нагорна***
Коректор – ***Марія Вітинська-Гембік***
Художник – ***Петро Сензюк***

Підписано до друку 07.03.2008 р. Формат 60x84 1/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Літературна.
Ум. друк. арк. 10,46. Обл. вид. арк. 11,62.
Наклад 1200 пр. Зам. 392.

ВАТ «Волинська обласна друкарня»
43010, м. Луцьк, просп. Волі, 27
Свідоцтво Держкомінформу України ДК № 1350 від 13.05.2003 р.

Друк та палітурні роботи ВАТ «Волинська обласна друкарня»,
43010, м. Луцьк, просп. Волі, 27
Тел.: 4-25-01, 4-25-07, 4-41-73.

ISBN 978-9-663612-46-1

Байда Т. М.

Б18 **Довго мовчали смереки:** художньо-документальна повість. – Луцьк: ВАТ "Волинська обласна друкарня", 2008. – 180 с.

У повісті відображенні події з історії національно-визвольної боротьби українського народу проти польських, німецьких та московських окупантів на території Прикарпаття. Описані події грунтуються на архівних матеріалах, публікаціях у пресі, спогадах очевидців і учасників тих подій. Книга адресована широкому колу читачів.

ББК 84.4УКР6